

Uloga Nacionalnog parka Plitvička jezera u ravnomjernijem prostornom razvoju turizma u Lici

---

Žafran, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:634993>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Ivana Žafran

**Uloga Nacionalnog parka Plitvička jezera u ravnomjernijem
prostornom razvoju turizma u Lici**

Diplomski rad

**Zagreb
2019. godine**

Ivana Žafran

**Uloga Nacionalnog parka Plitvička jezera u ravnomjernijem
prostornom razvoju turizma u Lici**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre geografije

**Zagreb
2019. godine**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer:*

Prostorno planiranje i regionalni razvoj na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-
matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Vuka

Tvrtka Opačića

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Uloga Nacionalnog parka Plitvička jezera u ravnomjernijem prostornom razvoju turizma u Lici

Ivana Žafran

Izvadak: Lika je regija koja posjeduje iznimno vrijednu prirodnu osnovu, kao i bogatu kulturnu baštinu. Velik dio površine Like nalazi se pod određenim stupnjem zaštite, a najstarije i najposjećenije zaštićeno područje u Lici je Nacionalni park Plitvička jezera koji se nalazi i na Popisu svjetske prirodne baštine UNESCO-a. Nacionalni park uvjetovao je snažan razvoj turističke djelatnosti u njegovoj okolini, a time i utjecao na njen gospodarski razvoj, dok je turizam u preostalom dijelu Like, unatoč velikim potencijalima, vrlo slabo razvijen. Cilj istraživanja bio je analizirati postojeće stanje turizma u Lici na temelju čega su dane određene smjernice i prijedlozi za daljnje planiranje razvoja turističke destinacije, u skladu s konceptom održivosti. Za potrebe rada provedeno je anketno istraživanje među stranim posjetiteljima Nacionalnog parka Plitvička jezera te analiza prezentacije turističke ponude u sredstvima komunikacije.

98 stranica, 31 grafički prilog, 7 tablica, 110 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Lika, turizam, Nacionalni park Plitvička jezera, zaštićena područja, regionalni razvoj

Voditelj: izv. prof. dr. sc. Vuk Tvrтко Opačić

Povjerenstvo: izv. prof. dr. sc. Vuk Tvrтко Opačić
prof. dr. sc. Zoran Curić
dr. sc. Ivan Šulc

Tema prihvaćena: 8. 2. 2018.

Rad prihvaćen: 11.4.2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

The role of Plitvice Lakes National Park in a more balanced spatial development of tourism in Lika

Ivana Žafran

Abstract: Lika is a region with incredibly valuable nature and cultural heritage. A big part of Lika's area is under the certain degree of protection. The oldest and the most visited protected area in Lika is the Plitvice Lakes National Park, which is also a part of the World Heritage List by UNESCO. The National Park founded the basis for tourism industry in its surroundings, therefore it impacted its economic development. The rest of Lika has weak tourism industry, despite their great potentials. The aim of this research was to analyse the current tourism situation in Lika. Some guidelines and suggestions for further tourism industry growth planning have been made, all in accordance with the concept of sustainability. For the purpose of this thesis, a research survey was conducted among foreign visitors of the Plitvice Lakes National Park, as well as the analysis of tourism offer presentation via means of communication.

98 pages, 31 figures, 7 tables, 110 references; original in Croatian

Keywords: Lika, tourism, Plitvice Lakes National Park, protected areas, regional development

Supervisor: Vuk Tvrтко Opačić, PhD, Associate Professor

Reviewers: Vuk Tvrтко Opačić, PhD, Associate Professor
Zoran Curić, PhD, Full Professor
Ivan Šulc, PhD

Thesis submitted: 08/02/2018

Thesis accepted: 11/04/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Pregled dosadašnjih istraživanja.....	3
1.2. Cilj i metodologija istraživanja.....	4
1.3. Prostorni okvir istraživanja.....	6
2. TURIZAM U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA.....	8
2.1. Obilježja i suvremeni trendovi.....	8
2.2. Turizam u zaštićenim područjima u funkciji regionalnog razvoja.....	12
2.3. Primjeri iz drugih država Europe.....	16
3. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA LIKE.....	21
3.1. Prirodnogeografska obilježja.....	21
3.2. Demografska obilježja.....	26
3.3. Socioekonomska obilježja.....	30
4. STANJE I POTENCIJALI RAZVOJA TURIZMA U LICI.....	34.
4.1. Turistička atrakcijska osnova.....	34
4.1.1. Prirodne atrakcije.....	34
4.1.2. Kulturno-povijesne atrakcije i manifestacije.....	38
4.1.3. Atraktivna turistička suprastruktura.....	43
4.2. Smještajni kapaciteti.....	44
4.3. Turistički promet.....	48
4.4. Analiza prezentacije turističke ponude u sredstvima komunikacije.....	53
4.4.1. Brošure.....	53
4.4.2. Internetske stranice i društvene mreže.....	56
5. TURIZAM U NACIONALNOM PARKU PLITVIČKA JEZERA.....	60
5.1. Opća obilježja Plitvičkih jezera.....	60
5.2. Turistička ponuda nacionalnog parka.....	63
5.3. Turistički promet u nacionalnom parku.....	67
5.4. Problemi održivosti postojećeg sustava upravljanja.....	69
6. NP PLITVIČKA JEZERA KAO POL RAZVOJA TURIZMA U LICI.....	74
7. REZULTATI ANKETNOG ISTRAŽIVANJA.....	78
8. RASPRAVA.....	86
9. ZAKLJUČAK.....	90
LITERATURA.....	91

IZVORI.....	95
PRILOZI.....	VII
Popis slika.....	VII
Popis tablica.....	VIII
Anketni upitnik.....	IX

1. UVOD

Broj zaštićenih prirodnih područja u svijetu kao i cjelokupna površina koju ona zauzimaju već je desetljećima u kontinuiranom porastu. Svjetska mreža zaštićenih prirodnih područja tako danas obuhvaća širok spektar različitih tipova zaštićenih područja, od strogih prirodnih rezervata do zaštićenih krajobrazu (Eagles, 2001). Zaštićena prirodna područja u svojoj je klasifikaciji kroz šest kategorija precizno definirala Međunarodna unija za očuvanje prirode (IUCN), dok je zaštićeno područje općenito opisano kao „jasno definirano geografsko područje koje je priznato sa svrhom i kojim se upravlja kroz pravne ili druge učinkovite načine s ciljem trajnog očuvanja cjelokupne prirode, usluga ekosustava koje ono osigurava te pripadajućih kulturnih vrijednosti“ (Dudley, 2008 prema Zmijanović, 2018). Prvi nacrt ove definicije nastao je 2007. godine te je u svojoj konačnoj verziji prihvaćen na Svjetskom kongresu zaštite prirode u Barceloni 2008. godine (Zmijanović, 2018). Osim spomenutih standardiziranih, međunarodno prihvaćenih kategorija zaštite, svaka pojedina država ima svoju klasifikaciju zaštićenih područja. U Republici Hrvatskoj utvrđeno je tako devet kategorija zaštićenih područja od kojih svaka odgovara jednoj od IUCN-ovih kategorija zaštite (Marković, 2015).

Zaštićena područja u svojoj srži obuhvaćaju i međusobno povezuju nekoliko ključnih vrijednosti, a to su one okolišne, kulturne, socijalne i ljudske. Kao takva, za svoje osnovne ciljeve imaju očuvanje i zaštitu prirodne i kulturne baštine, ali istovremeno nude priliku za razvoj određenih održivih aktivnosti (Lampič i dr., 2011). Odnosno, sama po sebi posjeduju značajan razvojni potencijal. Kao najviše poticana djelatnost u zaštićenim područjima, koja bi se ujedno uklopila u koncept održivog razvoja,¹ uglavnom se ističe turizam. Štoviše, svi teoretičari održivog razvoja, zaštite prirode i turizma većinom se slažu kako je upravo interakcija između područja, turizma i okoliša nužna pretpostavka upravljanja zaštićenim područjem (Funduk i Tišma, 2009). Turizam se stoga kao globalno poželjan faktor zbog koristi i mogućnosti koje nudi lokalnoj zajednici sagleda kroz okolišni aspekt koji je od njega nedjeljiv. Iz toga je proizašlo da su turizam i okoliš međuzavisni faktori čiju pozitivnu vezu treba poticati zbog koristi oba faktora (Carić i Marković, 2011).

---

¹ Koncept su 1980. godine u sklopu The World Conservation Strategy definirali IUCN, World Wide Fund for Nature i United Nations Environmental Programme kao „razvoj koji zadovoljava sadašnje potrebe čovječanstva, ne umanjujući šanse budućim generacijama“.

U inozemnoj literaturi, oblik turizma koji se logičkim slijedom najčešće povezuje sa zaštićenim područjima je tzv. turizam temeljen na prirodi (eng. *nature-based tourism*). On se smatra velikom i rastućom globalnom industrijom, a definira se kao putnička i turistička aktivnost ovisna o karakteristikama prirodnog okoliša određene destinacije. Točnije, to je turizam koji je ovisan o dvije temeljne komponente, a to su odgovarajuća razina kvalitete okoliša i prikladna razina potrošačkih usluga (Eagles, 2001). Kao jednu od podskupina ovog oblika turizma Eagles navodi ekoturizam koji podrazumijeva putovanje u svrhu otkrivanja i učenja o očuvanim, prirodnim okruženjima. Ekoturizam bi kao jedan od selektivnih oblika turizma trebao biti alternativa masovnom turizmu jer se isti odnose na specifičan turistički motiv tj. na manje segmente turističke potražnje (Funduk i Tišma, 2009). Nastao je 1980-ih godina zbog potrebe stvaranja veće odgovornosti prema okolišu i lokalnim zajednicama (Carić i Marković, 2011). Takvo shvaćanje koncepta ekoturizma potvrđuje definicija prihvaćena od strane Međunarodnog društva za turizam prema kojoj je ekoturizam „odgovorno putovanje u područja prirodnih ljepota kojim se čuva okoliš i unapređuje blagostanje lokalnog stanovništva“ (Funduk i Tišma, 2009, 311). Celabbos-Lascurain (1987) definirao ga je pak kao „putovanje u relativno nepromijenjeno i nezagađeno područje sa specifičnim ciljevima proučavanja, uživanja i dokoličarenja u krajobrazu sa specifičnim ekološkim vrijednostima, ali i prisutnom kulturnom baštinom“ (Carić i Marković, 2010 prema Carić i Marković, 2011, 125). Ekoturizam je, u svojoj klasifikaciji turizma na oblike vezane uz turističke atrakcije, izdvojio i Kušen te naveo njegovu dodatnu podjelu prema najvažnijim aktivnostima poput foto-safarija, promatranja ptica i posjećivanja zaštićenih dijelova prirode (Kušen, 2002).

Hrvatska je zemlja koja ima iznimno dobre predispozicije za razvoj turizma temeljenog na prirodi, a ponajprije ekoturizma. Zbog svog specifičnog geografskog položaja na području preklapanja nekoliko reljefno i klimatski različitih ekosustava, karakterizira ju značajna krajobrazna raznolikost i bioraznolikost. Prema podacima Hrvatske agencije za okoliš i prirodu, u Hrvatskoj je evidentirano čak 408 zaštićenih područja raspoređenih u već spomenutih 9 kategorija zaštite. Ukupna površina koju zaštićena područja zauzimaju iznosi 7 529,63 km² čime je njihov udio u ukupnoj površini Hrvatske značajnih 8,55 % (URL 1). Najvrjednija prirodna područja su osam nacionalnih parkova i jedanaest parkova prirode od kojih se većina nalazi u Gorskoj i Primorskoj Hrvatskoj. Također, Hrvatska kao članica Europske unije doprinosi stvaranju ekološke mreže NATURA 2000 koja obuhvaća područja važna za očuvanje ugroženih vrsta i stanišnih tipova. Program je to koji čini

osnovu zaštite prirode Europske unije, a proizlazi iz Direktive o pticama i Direktive o staništima. Ekološka mreža RH obuhvaća čak 47 % kopnenog i 39 % morskog teritorija te dva koridora (Pavlus, 2009).

1.1. Pregled dosadašnjih istraživanja

Svjetska turistička organizacija (UNWTO) specijalizirana je agencija Ujedinjenih naroda osnovana s ciljem praćenja, reguliranja i razvijanja turizma u svijetu. Godine 1992. objavila je priručnik pod nazivom *Smjernice: Razvoj nacionalnih parkova i zaštićenih područja za turizam* gdje su kroz sedam poglavlja detaljno obrađene teme poput prednosti i nedostataka turizma u zaštićenim područjima, turističkog kapaciteta nosivosti, planiranja turizma u nacionalnim parkovima i uputa za razvoj turističkih objekata u nacionalnim parkovima. Priručnik je bio objavljen s ciljem pomaganja državama članicama u postizanju održivog upravljanja njihovim nacionalnim parkovima i ostalim zaštićenim područjima (WTO Guidelines, 1992). Deset godina kasnije, u suradnji Međunarodne Unije za zaštitu prirode (IUCN), Programa UN-a za okoliš (UNEP) i Svjetske turističke organizacije (UNWTO) objavljena je publikacija *Održivi turizam u zaštićenim područjima: smjernice za planiranje i upravljanje*. Njome se kroz detaljnu analizu svih aspekata turizma u zaštićenim područjima daju upute za razumijevanje te vrste turizma, kao i za upravljanje istim. Glavni cilj publikacije je osigurati da turizam doprinosi svrsi zaštićenih područja, a ne da ju poništava (Eagles i dr., 2002). Jedan od autora publikacije je kanadski biolog i planer Paul F. J. Eagles koji je veliki broj svojih znanstvenih istraživanja posvetio upravo ovoj vrsti turizma i trendovima koji se javljaju kroz njegov razvoj (Eagles, 2001; 2004).

Iako postoji određeni broj znanstvenih istraživanja koji se ulogom zaštićenih područja u kontekstu regionalnog razvoja bave isključivo teorijski (Mose, 2006), često se tematiku zaštićenih područja i s njima povezanog održivog razvoja promatra kroz određene studije slučaja i primjere dobre prakse. Jedan od zanimljivih primjera je nacionalni park Gesäuse u Austriji u kojem se provodilo anketno istraživanje među posjetiteljima o njihovom afinitetu prema nacionalnim parkovima (Arnberger, 2012), a provedeno je i istraživanje kojim se usporedio ekoturizam u ovom nacionalnom parku s ekoturizmom u kanadskom nacionalnom parku Banff (Obenaus, 2005). Regionalni ekonomski utjecaj turizma nacionalnih parkova u Njemačkoj također je metodološki ispitan putem anketiranja posjetitelja o njihovoj prosječnoj potrošnji (Job, 2008; Mayer i dr., 2010). Studiju slučaja koja se djelomično oslanja na istu metodologiju možemo pronaći i u Finskoj (Huhtala,

2007), gdje je primijećen znatan porast važnosti turističke djelatnosti u finskim nacionalnim parkovima (Puhakka, 2008). U Švedskoj su pak provedena istraživanja o ulozi nacionalnih parkova i zaštićenih područja u kontekstu povećanja broja zaposlenih u turističkom sektoru (Lundmark i dr., 2010) te o vezi između turizma u nacionalnim parkovima, prostornog planiranja i regionalnog razvoja (Lundmark i Stjernstorm, 2009). Istraživanje o razvojnim potencijalima zaštićenih područja postoji i na primjeru Slovenije (Lampič i dr., 2011) gdje su metodom intervjua ispitivani stavovi lokalnog stanovništva Triglava i Kozjanskog parka (Zurc, 2010). Kada je riječ o upravljanju nacionalnim parkovima, često obrađivana problematika je preveliki broj posjetitelja (Ferreira i Harmse, 2014), ali i strategija razvoja turizma općenito (Bulatović i Tripković Marković, 2015).

U Hrvatskoj je tema turizma prilično zastupljena u znanstvenim istraživanjima što ne čudi s obzirom na njegovu iznimnu važnost u cjelokupnom gospodarstvu države. Stoga su izazovi koji se stavljaju pred upravljanje turizmom aktualna istraživačka problematika (Izazovi upravljanja turizmom, 2011). Naglasak se sve više stavlja na termine poput integralnog planiranja u turizmu i održivog razvoja (Carić i Marković, 2011), ali i na prisutne regionalne nejednakosti po pitanju njegove razvijenosti (Curić i dr., 2012). Kada je riječ o turizmu u zaštićenim područjima, važno je spomenuti autore poput Vidakovića koji se već krajem prošlog stoljeća u svojoj knjizi detaljno bavio nacionalnim parkovima i razvojem turizma u njima, s posebnim osvrtom na Nacionalni park Plitvička jezera (Vidaković, 1989). Početkom 2000-ih, u znanstvenim radovima prisutne su teme poput menadžmenta u turizmu nacionalnih parkova (Jovičić i Ivanović, 2004) i gospodarskog razvoja zaštićenih područja (Vujić i Črnjar, 2001), dok se kasnijih godina i u kontekstu zaštićenih područja počinju isticati teme održivog integralnog upravljanja (Zmijanović, 2018) i regionalnog razvoja (Tišma i Maleković, 2009). Primjer nacionalnog parka Plitvička jezera najdetaljnije je obrađen doktorskom disertacijom na temu problema i mogućnosti održivog upravljanja zaštićenim prirodnim područjima (Marković, 2015), ali se tema turizma u Lici u znanstvenim istraživanjima spominje vrlo sporadično.

1.2. Cilj i metodologija istraživanja

Nacionalni park Plitvička jezera najstariji je i najposjećeniji nacionalni park u Hrvatskoj. Kao takav predstavlja jedan od vodećih turističkih lokaliteta ne samo na državnoj, već i na europskoj razini te mu broj posjetitelja iz godine u godinu sve više raste. To njegovoj užoj okolici predstavlja iznimnu važnost u gospodarskom smislu jer omogućava snažan razvoj

turističke i poduzetničke djelatnosti, što lokalnom stanovništvu direktno i indirektno osigurava bolji životni standard. Pa ipak, unatoč velikom broju turista koji tijekom cijele godine cirkuliraju kroz ovaj prostor, turizam je u preostalom dijelu Like prilično slabo razvijen.

U ovom istraživanju polazi se upravo od činjenice kako se Lika kao regija danas suočava s brojnim razvojnim problemima i ograničenjima, dok istovremeno posjeduje iznimno vrijednu prirodnu osnovu, kao i bogatu kulturnu baštinu. Zbog toga, primarni cilj istraživanja je ukazati na vrlo slabu valorizaciju mnogobrojnih turističkih i gospodarskih potencijala regije te ispitati mogućnosti ravnomjernijeg prostornog razvoja turizma u Lici, s Nacionalnim parkom Plitvička jezera kao vodećim turističkim lokalitetom u regiji. Temeljna pretpostavka je da bi model ravnomjernijeg prostornog razvoja turizma mogao utjecati i na povećanje zadovoljstva posjetitelja, obogaćivanje destinacijske turističke ponude te na produljenje njihovog boravka u Lici. Kako bi se istraživanje konkretnije usmjerilo na opisanu problematiku i zadane ciljeve, oblikovane su sljedeće hipoteze:

1. Posjetitelji Nacionalnog parka Plitvička jezera imaju veliki interes za posjećivanjem zaštićenih prirodnih područja općenito.
2. Turisti u Nacionalni park Plitvička jezera najčešće dolaze bez namjere duljeg zadržavanja u Lici i posjećivanja drugih lokacija u regiji.
3. Kratak prosječan boravak turista u Lici uvjetovan je nedovoljnim poznavanjem svih posebnosti regije i njene turističke ponude.

Za osnovnu metodu istraživanja odabrano je anketno istraživanje s neprobabilističkim prigodnim uzorkom. Anketiranje je provedeno u lipnju 2018. godine u Nacionalnom parku Plitvička jezera, na mjestima najveće koncentracije turista poput odmorišta te stanica za panoramski brod i vlak. Ispitanici su bili isključivo strani posjetitelji nacionalnog parka iz 24 zemlje svijeta, a ukupan uzorak je 101 ispitanik. Anketa je provedena na engleskom jeziku. Cilj anketnog istraživanja bio je ispitati razloge zbog kojih su posjetitelji odlučili doći na Plitvička jezera, njihovo poznavanje Like kao regije, informiranost o ostalim turistički atraktivnim mjestima u regiji, tendenciju posjećivanja ostalih dijelova Like te općenitu sklonost posjećivanju prirodno vrijednih područja. Anketa se sastoji od tri zasebna dijela, a to su osnovni podaci o ispitaniku, niz pitanja o posjetu Plitvičkim

jezerima te niz pitanja o poznavanju i posjećivanju ostalih dijelova regije (vidi Prilozi 12.3.).

Druga metoda korištena u istraživanju je analiza prezentacije turističke ponude u relevantnim izvorima, odnosno sredstvima komunikacije. Pritom su analizirane brošure, internetske stranice županijske, općinskih i gradskih turističkih zajednica u Lici te aktivnost turističkih zajednica i glavnih turističkih atrakcija na društvenim mrežama. Također, za potrebe istraživanja korištena je stručna i znanstvena literatura relevantna za ovu tematiku te razne publikacije. Analizirani su relevantni statistički podaci od kojih su pojedini prezentirani grafičkim i tabličnim prikazima autorske izrade, dok je za kartografske prikaze korištena ArcMap 10.5. aplikacija.

1.3. Prostorni okvir istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja, kao prostorni okvir odabrana je povijesno-geografska regija Lika. Iako se termin Like često poistovjećuje s teritorijalno-administrativnim područjem Ličko-senjske županije, granice regije s granicama županije ne poklapaju se u potpunosti. Prostorni obuhvat Like odnosi se na prostor jugoistočnog dijela Gorske Hrvatske, između planina Velebit, Mala Kapela i Plješivica te gornjeg toka rijeke Une. Kao takva, Lika obuhvaća površinu od oko 5 280 km² što je oko 9,3 % ukupnog hrvatskog teritorija (Pejnović, 2004). Najveći dio površine Like administrativno pripada spomenutoj Ličko-senjskoj županiji gdje obuhvaća sve jedinice lokalne samouprave osim triju primorskih, Senja, Karlobaga i Novalje, dok u Zadarskoj županiji obuhvaća područje općine Gračac (sl. 1).

Sl. 1. Prostorni obuhvat i položaj povijesno-geografske regije Like podijeljene na jedinice lokalne samouprave

Izvor: ESRI (2019), DGU (2013)

2. TURIZAM U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA

Kao što stoji u samoj definiciji zaštićenih prirodnih područja, ista se pod određeni stupanj zaštite stavljaju s ciljem trajnog očuvanja tih dijelova prirode. Pritom se radi o područjima specifičnih obilježja koja karakteriziraju iznimne vrijednosti ekosustava. Sukladno tome, u njima su ovisno o stupnju zaštite ograničene sve djelatnosti i aktivnosti koje bi na bilo koji način mogle ugroziti održivost područja. Turizam je djelatnost za koju se smatra kako u zaštićenim prirodnim područjima može predstavljati potencijal za gospodarski razvoj, bez da istovremeno ugrožava njihovo očuvanje. Ipak, takvoj razvojnoj strategiji zaštićenih područja treba pristupati s oprezom i u skladu s konceptom održivog razvoja jer pretjerani razvoj turizma u osjetljivim prirodnim područjima može također dovesti do brojnih negativnih posljedica.

2.1. Obilježja i suvremeni trendovi

Broj zaštićenih područja u svijetu značajno je rastao u razdoblju od 1900. do 1996. godine, dosegnuvši već tada brojku od 30 361 zaštićenog područja rasprostranjenog u 225 zemalja i teritorija diljem svijeta (Eagles, 2001). Kontinuirani rast nastavio se i kasnije pa je do 2002. godine u svijetu bilo oko 44 000 zaštićenih područja što je obuhvaćalo gotovo 10 % ukupne kopnene površine Zemlje (Eagles i dr., 2002). U posljednjih 50 godina, preko 30 milijuna četvornih kilometara postalo je zaštićeno te se broj zaštićenih područja u posljednja dva desetljeća učeterostručio. Prema najnovijim podacima iz 2018. godine, u svijetu postoje 238 563 zaštićena područja koja zajedno pokrivaju 46 414 431 km², što je više od površine Azije, odnosno, izuzevši Antarktiku obuhvaćaju 14,87 % kopnene i 7,27 % morske površine Zemlje (UN List of protected area, 2018). S obzirom na navedeno, moglo bi se reći kako su nastojanja za globalnim proširenjem zaštićenih područja postala svojevrsan svjetski trend, a postavljen je i cilj kako će do 2020. godine barem 17 % svjetskih kopnenih i 10 % morskih površina biti stavljeno pod neki oblik upravljanja i zaštite (Zmijanović, 2018). Usporedno s povećavanjem broja zaštićenih područja, rastao je i interes za njihovim posjećivanjem; jer kada se najbolji i najzanimljiviji prirodni lokaliteti stave pod određenu vrstu zaštite stvara se prirodna težnja ljudi da iskuse ta okruženja. Turizam se tako počeo razvijati u brojnim parkovima i postao važan element kulture društva (Eagles, 2002). U današnje vrijeme eksponencijalnog rasta populacije i potražnje za prirodnim resursima na globalnoj razini, ekonomske koristi turizma temeljenog na prirodi mogu predstavljati jedan od snažnih argumenata za zaštitu određenih područja iako to ne bi smio biti razlog njihovog proglašavanja. Osim toga, turizam u zaštićenim

područjima neupitno je vrlo značajan i kao dio globalnog turizma (Leung i dr., 2018). Prema procjenama dobivenim globalnom analizom (Balmford i dr., 2015), zaštićena područja u svijetu primaju oko 8 milijardi posjetitelja godišnje, od čega se 3,8 milijardi posjeta odvija u Europi, dok se broj posjeta u Sjevernoj Americi procjenjuje na 3,3 milijarde. „Iako se radi o izrazito velikim brojkama, smatra se kako je nemoguće da je ukupan broj posjeta zaštićenim područjima manji od 5 milijardi godišnje. To potvrđuju i tri nacionalne studije prema kojima je broj posjeta zaštićenim područjima u SAD-u još 1996. godine bio 2,5 milijardi, broj posjeta u Kini 2006. godine veći od milijardu, a broj posjeta prirodnim ekosustavima općenito u Velikoj Britaniji je 2010. godine procijenjen na 3,2 – 3,9 milijardi godišnje“ (Balmford i dr., 2015, 3). Kada se uzme u obzir da je procijenjena populacija na globalnoj razini oko 7,2 milijarde ljudi, to bi značilo da svaki čovjek u prosjeku 1,1 puta godišnje posjećuje zaštićena područja (Zmijanović, 2018).

Brojni su faktori koji utječu na turističke tokove i njihov obujam u zaštićenim područjima te oni između ostalog uključuju povećanje životnog standarda, promjenu stavova i odnosa društva prema okolišu, tehnološku evoluciju, ekonomsko restrukturiranje i građanske nemire (Eagles i dr., 2001). Sve navedeno izravno utječe na posjećenost pojedinih područja, no osim toga valja još spomenuti povećanje prosječne razine obrazovanja, što određuje veću potražnju za takvom vrstom edukativnih putovanja, kao i duži životni vijek čovjeka iz čega proizlazi veći broj umirovljene, dobrostojeće populacije s tendencijom putovanja, te promjene u raspodjeli slobodnog vremena (Eagles i dr., 2002).

Kada je riječ o predispozicijama samih zaštićenih područja za razvoj turizma, među njima postoje velike razlike koje prije svega ovise o već spomenutom stupnju zaštite, ali i o njihovoj atraktivnosti i prepoznatljivosti. Prema IUCN-ovoj kategorizaciji, u područjima prvog stupnja zaštite ne potiče se razvoj turističkih djelatnosti (Balmford i dr., 2015). Točnije, isti nije niti dozvoljen, osim u Ib kategoriji područja divljine gdje je turizam ograničen i strogo reguliran (Leung i dr., 2018). U turizmu temeljenom na prirodi, istaknuta i prepoznatljiva zaštićena područja su nacionalni parkovi koji se nalaze u drugoj IUCN kategoriji (tab.1). Nacionalni parkovi usko su povezani s takvim oblikom turizma jer predstavljaju visokokvalitetna prirodna okruženja s dobro osmišljenom turističkom infrastrukturom (Eagles, 2001). Prema IUCN-u definirani su kao „velika prirodna ili gotovo prirodna područja izdvojena sa svrhom zaštite cjelokupnih ekosustava, procesa koji se u njima odvijaju i vrsta koje oni podupiru, na način da ona istovremeno pružaju osnovu

za okolišno i kulturno prihvatljive duhovne, znanstvene, edukacijske, rekreativne i posjetiteljske aktivnosti“ (Marković, 2015, 21). Dodanu vrijednost odabrana zaštićena područja dobivaju uvrštavanjem na Popis svjetske baštine UNESCO-a. Taj status rezerviran je isključivo za lokalitete za koje se smatra da imaju izvanrednu univerzalnu vrijednost pa ih zemlje u kojima se nalaze često ističu među svojim najznačajnijim turističkim lokalitetima (Leung i dr., 2018).

Tab. 1. IUCN kategorije zaštite s osnovnim karakteristikama područja i tipovima posjetitelja

IUCN kategorija zaštićenog područja	Osnovne karakteristike	Tipovi posjetitelja				
		Individualni	Istraživači	Komercijalni korisnici	Turisti i rekreativci	Duhovni i kulturalni korisnici
Ia - Strogi rezervat prirode	<ul style="list-style-type: none"> • strogo zaštićena područja izdvojena zbog zaštite biološke raznolikosti, i/ili geoloških i geomorfoloških vrijednosti • posjećivanje, korištenje prostora i drugi utjecaji na prostor strogo kontrolirani i ograničeni • mogu služiti kao nezamjenjiva referentna područja za znanstvena istraživanja i monitoring 	✓	✓			✓
Ib - Područje divljine	<ul style="list-style-type: none"> • velika neizmijenjena ili vrlo malo izmijenjena područja očuvane prirode, bez značajnijih i stalnih ljudskih naselja • zaštićena su i njima se upravlja na način da se u potpunosti očuva njihovo izvorno stanje 	✓	✓			
II - Nacionalni park	<ul style="list-style-type: none"> • velika prirodna ili gotovo prirodna područja izdvojena sa svrhom zaštite cjelokupnih ekosustava, procesa koji se u njima odvijaju i vrsta koje oni podupiru • istovremeno pružaju osnovu za okolišno i kulturalno prihvatljive duhovne, znanstvene, edukacijske, rekreativne i posjetiteljske aktivnosti 	✓	✓	✓	✓	✓
III - Prirodni spomenik ili obilježje	<ul style="list-style-type: none"> • štiti određenu prirodnu vrijednost, koja može biti reljefni oblik, morska hrid ili špilja, geološka osobitost poput speleološkog objekta ili živa pojava poput primjerice stabla visoke starosti • površinom najčešće mala, no mogu imati velik značaj za posjećivanje 	✓	✓	✓	✓	✓
IV - Područje upravljanja staništem ili vrstom	<ul style="list-style-type: none"> • namijenjeno zaštititi točno određene vrste ili staništa, i upravljanje njime je usmjereno prema tom cilju • često, iako ne nužno, zahtijevaju provođenje redovitih aktivnih upravljačkih aktivnosti usmjerenih očuvanju vrste ili održavanju staništa 	✓	✓	✓		✓
V - Zaštićeni kopneni/morski krajobraz	<ul style="list-style-type: none"> • ona područja gdje je dugotrajna interakcija čovjeka i prirode proizvela osebujne ekološke, biološke, kulturne i estetske vrijednosti, i gdje je održavanje tog odnosa nužno da bi se ove vrijednosti sačuvala 	✓	✓	✓	✓	✓
VI - Zaštićeno područje s održivim korištenjem prirodnih resursa	<ul style="list-style-type: none"> • namijenjena očuvanju ekosustava i staništa, a usporedno s tim i pratećih kulturnih vrijednosti i tradicionalnih načina upravljanja prirodnim resursima • površinom uglavnom velika, njihov veći dio nalazi se u prirodnom stanju, dok se dio koristi na održiv način • ekstenzivno i ne-industrijalizirano korištenje prirodnih resursa odvija se u skladu s prioritetom zaštite prirode tog područja 	✓	✓	✓	✓	✓

Izvor: Dudley, 2008; Leung i dr., 2018

Prema istraživanju iz 2015. godine (Balmford i dr., 2015), broj posjeta zaštićenim područjima u Europi povećava se što je broj lokalnog stanovništva veći, u Angloamerici i Latinskoj Americi broj posjeta uglavnom ovisi o prirodnoj atraktivnosti područja, a u ostatku svijeta o razini nacionalnog dohotka. Najmanju razinu posjećenosti zaštićenih područja imaju Afrika i Latinska Amerika, dok se svih deset najposjećenijih zaštićenih područja u svijetu nalazi u SAD-u i Ujedinjenom Kraljevstvu. Među njima, najveći broj posjeta bilježe Golden Gate National Recreation Area (SAD) i Lake District National Park (UK) s preko 10 milijuna posjetitelja godišnje (Balmford i dr., 2015 prema Zmijanović, 2018).

2.2. Turizam u zaštićenim područjima u funkciji regionalnog razvoja

Utjecaj turizma na zaštićeno područje i njegovu okolicu u pravilu se može podijeliti u tri kategorije, koje se često puta međusobno preklapaju. To su okolišni, društveni i ekonomski utjecaj koji na određeni prostor mogu imati niz pozitivnih, ali i negativnih posljedica (Leung i dr., 2018). Odgovornost prostornih planera u zaštićenim područjima je da maksimiziraju potencijalne koristi te istovremeno minimiziraju troškove, odnosno negativne posljedice istih (Eagles i dr., 2002). Paradoksalno, govoreći o ekonomskom utjecaju, pojedine države s iznimno vrijednim i atraktivnim prirodnim područjima zalažu se čak za njihovu zaštitu upravo kako bi se time osnažio razvoj turizma (WTO Guidelines, 1992). Turizam u prirodnim područjima posebice je važan za ekonomije određenih država u razvoju. Takva vrsta turizma najvažnija je komponenta turizma kao njihove glavne izvozne industrije te se tu posebno ističu Kenija, Nepal, Tanzanija, Kostarika i Bocvana. Pritom turizam u zaštićenim područjima može biti vrlo značajan i za ekonomije nekih razvijenih država svijeta, kao što su Australija i Novi Zeland. (Eagles, 2001).

Nacionalni parkovi i ostala zaštićena područja domaćim i inozemnim posjetiteljima, lokalnim zajednicama i društvu općenito donose, osim ekonomskih, i brojne druge koristi poput ekoloških, edukacijskih, rekreacijskih, znanstvenih i kulturnih što nikako ne treba zanemariti (Eagles i dr., 2001). No činjenica je kako u trenutku kada atraktivno zaštićeno prirodno područje biva otkriveno u turističke svrhe, lokalna zajednica neizbježno želi imati ekonomske koristi od toga (Leung i dr., 2018). Pristup kojim se ohrabrilo korištenje zaštićenih područja u razvojne svrhe primarno je potekao iz Kanade i Ujedinjenog Kraljevstva te je postupno dobio na važnosti i u SAD-u, od polovice 20. stoljeća nadalje. Time se prelazilo iz koncepta „zaštita bez korištenja“ u „zaštitu kroz korištenje“, a

navedene države su sve više prihvaćale tu vrstu integrativnog upravljanja koja se primarno i dalje temelji na zaštiti ekosustava (engl. *ecosystem-based management*) (Mose i Weixlbaumer, 2006). Socioekonomske koristi turizma u zaštićenim područjima mogu biti značajne. Prije svega, turizam može povećati zaposlenost i dohodak na lokalnoj ili regionalnoj razini te ga vladajući u takvim područjima često koriste za ekonomski razvoj jer je isplativije stvarati poslove u turizmu u usporedbi s poslovima u proizvodnji (Eagles i dr., 2002). Turizam u tom slučaju potiče lokalno zapošljavanje ne samo u turističkom sektoru, već i u njemu komplementarnim sektorima. Nadalje, potiče profitabilnost lokalnog poduzetništva (hoteli, restorani, promet, trgovina, usluge i sl.), međunarodnu razmjenu dobara i usluga, diverzificira lokalnu ekonomiju i potiče razvoj lokalne infrastrukture (prometne i komunikacijske). Također, turizam može omogućiti zaštićenom području mehanizam samofinanciranja zaštite i očuvanja te potaknuti lokalnu vlast da poveća ulaganja u razvoj okolnog područja (WTO Guidelines, 1992). Kako bi se takve ekonomske koristi uistinu ostvarile, nužno je prije svega ispuniti dva osnovna preduvjeta. Prvo, mora postojati dovoljno kvalitetnih proizvoda i usluga na koje bi potencijalni turisti trošili novac, i drugo, potrebno je minimizirati količinu ostvarene financijske dobiti koja ne ostaje u tom lokalnom području. To znači da bi turizam morao biti maksimalno samodostatan, s minimalnom ovisnošću o dobrima i uslugama proizvedenima izvan tog područja ili regije (Eagles i dr., 2002). Navedene koristi od razvoja turizma u zaštićenim područjima osobito su značajne za ruralna područja gdje je zaposlenost u poljoprivrednim djelatnostima sporadična ili nedovoljna jer stimulira ekonomiju ruralnog područja stvaranjem potražnje za poljoprivrednim proizvodima i usmjeravanjem kapitala (WTO Guidelines, 1992). Prihodi od turizma onih najatraktivnijih zaštićenih područja mogu se pritom usmjeriti prema onim zaštićenim područjima koja ne mogu privući jednak broj turista ili bi taj broj za njih bio neizdrživ (Eagles i dr., 2002).

Najvažnije potencijalne koristi turizma u društvenoj komponenti njegovog utjecaja su unapređenje životnog standarda lokalnog stanovništva, poticanje zajednice da cijeni lokalnu tradiciju i zaštićena područja, podrška edukaciji posjetitelja i lokalnog stanovništva o okolišu te uspostavljanje atraktivnog okruženja za stvaranje destinacije (Leung i dr., 2018). Sve spomenuto također može izravno utjecati na razvoj određene regije, ali treba imati na umu kako su negativni učinci turizma na neko područje neizbježni čak i uz pomno planiranje.

Od negativnih posljedica turizma na zaštićena područja, najviše se ističu one ekološke s obzirom da se radi o osjetljivim prirodnim okruženjima. Prijetnje koje mogu ugroziti očuvanje tih područja odnose se na njihov ekosustav, tlo, vegetaciju, vodu, zrak te živi svijet. Neki od najčešćih faktora negativnog utjecaja turizma na okoliš su izgrađenost objekata i infrastrukture, promet, nestanak vegetacije, povećana potrošnja vode, otpad i otpadne vode, pojačana emisija štetnih plinova, buka i uznemiravanje životinja i drugo (Eagles i dr., 2002).

Potencijalnu prijetnju gospodarskom razvoju regije može predstavljati rast troškova života u tom području uzrokovan značajnijim povećanjem broja turista. To se događa ukoliko lokalno stanovništvo ima manji dohodak od posjetitelja što može dovesti do toga da si ono više ne uspijeva priuštiti život tamo zbog povećanja vrijednosti zemljišta, većih poreza ili stranih ulaganja u lokalna poduzeća. Osim toga, prevladavajuća turistička djelatnost može uvjetovati sužavanje opcija za zaposlenje i profesionalno napredovanje zbog potražnje za radnicima u uslužnom sektoru, kojeg uglavnom karakteriziraju niske nadnice i niži stupnjevi obrazovanja. Navedeno osobito dobiva na težini ako je riječ o sezonskom zaposlenju što je u turističkim destinacijama često prisutno. Sezonalnost uzrokuje poteškoće i poslovanju lokalnih poduzeća, a prevelika ovisnost o turizmu lokalnu ekonomiju izlaže ranjivosti po pitanju vanjskih faktora poput prirodnih katastrofa, kretanja tečaja, konkurentnosti tržišta i političke nestabilnosti (Eagles i dr., 2002; Leung i dr., 2018).

Ono što postaje ključan imperativ kada dođe do snažnijeg zamaha turizma u zaštićenim područjima je učinkovito planiranje i upravljanje koje je tada neophodno kako bi se spriječili spomenuti scenariji i osigurala održivost tih područja u svakom smislu (Eagles i dr., 2001). Glavni cilj upraviteljima zaštićenih područja i njihovim suradnicima trebao bi stoga biti usavršavanje razvojne politike turizma koja bi podržala dugoročan ekonomski razvoj područja i potaknula ponavljanje posjeta pojedinaca. Uz to, prioritet bi trebao biti maksimiziranje lokalnog zaposlenja te društvene i kulturne koristi, kroz visoku razinu potrošnje turista i nisku razinu gubljenja kapitala (Eagles i dr., 2002). Logičkim slijedom, na potrebu održivosti zaštićenih područja sam po sebi nadovezuje se koncept održivog razvoja, odnosno u ovom konkretnom slučaju – održivog turizma. Održivi turizam prema definiciji obuhvaća „sve oblike turističkog razvoja, upravljanja i aktivnosti, koji održavaju okolišni, društveni i ekonomski integritet te dobrobit prirodnih, izgrađenih i kulturnih

dobara u vječnosti.“ (FNNPE, 1993 prema Eagles i dr., 2001, 6). Bez obzira na to što zaštićena područja imaju velik potencijal u smislu regionalnog razvoja, pri tome valja imati na umu kako je njihov primarni cilj zaštita prirodnog okoliša pa upravitelji istih imaju dužnost identificirati negativne učinke na vrijeme kako bi se mogući problemi izbjegli, ublažili ili minimizirali (Leung i dr., 2018).

Planiranje i realizacija daljnjeg razvoja nekog područja zahtjeva detaljnu analizu prošlih i sadašnjih uvjeta na tom području, ali i mogućih izazova i prilika koje se mogu pojaviti. Postoji niz izazova i prilika vezanih za turizam u zaštićenim područjima, a budući trendovi koje struka predviđa neupitno će utjecati na prakse upravljanja i planiranja istog. Neke predviđene trendove važno je posebno istaknuti jer su razmjeri njihovog utjecaja globalni. Ono što je posebno zanimljivo jest projekcija da će trend posjećivanja zaštićenih područja nastaviti kontinuirano rasti, dok istovremeno dolazi do povećanja broja starijih građana u razvijenim državama svijeta. „U prvom dijelu 21. stoljeća u umirovljeničku fazu života ulazi *baby boom* generacija² koja će biti najzdravija, najbogatija i najbrojnija generacija umirovljenika u povijesti“ (Eagles, 2004, 20). To će utjecati na turizam nacionalnih parkova diljem svijeta jer će istima trebati prilagoditi aktivnosti, postavke i iskustvo posjećivanja destinacije ili lokaliteta. Nadalje, pristup informacijskim tehnologijama sve je izraženiji što omogućava posjetiteljima da budu bolje informirani o ponudi u destinaciji, ali i o trenutnom stanju upravljanja istom i njegovim posljedicama. Napredak tehnologije vidljiv je i u prometu gdje je trenutno omogućio smanjenje troškova putovanja i time povećao potražnju za odlaskom u udaljene destinacije. Međutim, na međunarodna putovanja izrazito će utjecati nestajanje zaliha plina i fosilnih goriva što će uzrokovati poskupljenja energetika u drugoj polovici 21. stoljeća. Zaključno, mnoge parkove u Africi i dijelovima Azije mogu ugroziti ratni i građanski sukobi, a na globalnoj razini mnogi parkovi će biti pogođeni posljedicama klimatskih promjena (Eagles, 2004).

---

² Termin se odnosi na generacije rođenih u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, 1946.-1964. godine, kada je diljem svijeta zabilježen iznimno velik porast broja rođenih. Prva *baby boom* generacija standardnu umirovljeničku dob (65 godina) doživjela je 2011. godine.

2.3. Primjeri iz drugih država Europe

Razvijenost turizma u zaštićenim područjima ne razlikuje se samo uspoređujući pojedinačna područja, već se razlikuje i od države do države. To prvenstveno ovisi o odnosu države prema zaštićenim područjima kao takvima, njihovoj valorizaciji u turističke svrhe te politikama razvoja turizma i upravljanja njime. Na primjeru država Sjeverne Europe – Švedske i Finske – može se uočiti kako razlike postoje čak i kada se radi o susjednim državama, koje imaju određena zajednička obilježja po pitanju ove problematike. Švedska je država u kojoj su osnovani prvi nacionalni parkovi u Europi, još davne 1909. godine, što svjedoči o njezinoj dugoj tradiciji ekološke svijesti i potrebe za očuvanjem vrijednih prirodnih područja.³ Povijesno su ta mjesta predstavljala ekstremna, nenaseljena, divlja planinska područja te njihova uloga u regionalnom razvoju nipošto nije bila razlog njihovog osnivanja. Uloga zaštićenih područja u Švedskoj postala je kompleksnija tek posljednjih desetljeća, a švedski dijelovi Skandinavskog gorja počeli su pokazivati znakove ekonomskog restrukturiranja prema turističkoj industriji. Unatoč tome, pozitivan efekt turizma na stanovništvo i ekonomiju zaštićenih planinskih područja još uvijek je mali ili čak nepostojeći (Lundmark i dr., 2010). Nekoliko je ključnih razloga za to koji su ponajviše uvjetovani konceptom zaštite nacionalnih parkova u Švedskoj. Isti podrazumijeva stroge restrikcije po pitanju razvoja infrastrukture, gradnje objekata i ostalih aktivnosti vezanih za turizam. Također, ponuda smještaja unutar granica nacionalnog parka u Švedskoj nije dozvoljena (Lundmark i Stjernström, 2009). Nastojanja da se u rijetko naseljenim zaštićenim područjima promovira turizam kao temelj održivog razvoja doveo je do povećanja broja zaštićenih područja u Švedskoj, ali zbog tzv. nordijskog odnosa prema zaštiti prirode jednostavno ne postiže značajne rezultate. Osim spomenutih restrikcija, ono što je specifičan čimbenik u Švedskoj je pravo javnog pristupa (šved. *Allemansrätten*) koje omogućava ljudima da se slobodno kreću svim prirodnim okruženjima bez obzira na to čije su vlasništvo, dok god pritom nikog ne ometaju i ne štete okolišu. S obzirom da je priroda u Švedskoj vrlo dobro očuvana, to ljudima omogućava da iskuse jednako autentična prirodna okruženja i bez posjećivanja zaštićenih područja (Lundmark i dr., 2010). To je potvrdilo i istraživanje iz 2007. godine provedeno u tri zaštićena prirodna područja koje je pokazalo kako status zaštićenog područja velikoj većini nije bio važan faktor njihovog posjećivanja. Status nacionalnog parka uglavnom je bio

---

³ Švedska je 1909. godine bila prva država u Europi koja je osnovala nacionalne parkove. Te godine osnovano ih je čak devet: Hamra, Garphyttan, Ängsö, Gotska Sandon, Abisko, Pieljekaise, Stora sjöfallet, Sonfjället i Sarek, koji je ujedno i najstariji.

bitan stranim turistima, koji se pri dolasku koncentriraju samo na glavne atrakcije, te ljudima koji su tamo došli prvi put (Wall Reinius i Fredman, 2007). Nadalje, ulaz u nacionalne parkove u Švedskoj se ne naplaćuje, parkovi nemaju rendžere te nema zaposlenja vezanog za lokalno upravljanje. S druge strane, zbog popularnosti zimskih sportova i rekreacije, skijaška turistička mjesta u blizini nacionalnih parkova često su zapravo glavna atrakcija sa znatno većim prihodima i ekonomskim utjecajem na neko područje (Lundmark i Stjernström, 2009; Lundmark i dr., 2010).

U Finskoj je zaštita okoliša prvotno također imala za cilj samo očuvanje prirode, ne i zadovoljavanje ljudskih potreba za rekreacijom i boravkom u prirodi. Iako je turistička uloga nacionalnih parkova bila priznata od samih početaka, primijećen je negativan utjecaj turizma na okoliš pa je korištenje parkova u rekreacijske svrhe bilo strogo ograničeno. Kasnijim konceptima na nacionalne parkove se počelo više gledati kao na turističke destinacije, destinacije održivog turizma temeljenog na prirodi i konačno, kao na resurs za lokalno stanovništvo, što je dalo naglasak njihovoj socio-kulturnoj i ekonomskoj dimenziji (Puhakka, 2008). Primijećen je znatan rast turizma temeljenog na prirodi te se u njemu vidi potencijalni novi početak ili barem ruka pomoći ekonomski depresivnoj periferiji, povećanjem zaposlenosti i društvenih aktivnosti u regiji (Huhtala, 2007). To je posebno izraženo u sjevernim perifernim regijama Finske gdje je velik broj turističkih destinacija smješten u blizini nacionalnih parkova pa je taj turizam slabljenjem primarnog sektora postao važno sredstvo regionalnog razvoja. Broj posjetitelja ubrzano se povećava od 1990-ih, a time je ojačala ideja ekonomske uloge parkova na regionalnoj razini i njihove povezanosti s lokalnom zajednicom, što se potom uvrštava u planske dokumente. Takva politika zaštite okoliša postavlja nove izazove pred upravljanje i korištenje parkova, a nastavno na to dolazi pitanje gornje granice turističkog razvoja parkova bez obzira što je njihov broj posjetitelja u Finskoj i dalje prilično malen (Puhakka, 2008). Najveći ekonomski utjecaj vidljiv je u tradicionalnom turističkom poduzetništvu, a s obzirom da se ulaz u nacionalne parkove u Finskoj također ne naplaćuje, to se prvenstveno odnosi na usluge smještaja, restorane i trgovinu. Indirektan utjecaj bilježi se u ostalim djelatnostima uslužnog sektora poput trgovine nekretninama, financijskih, osobnih i drugih usluga, ali i u proizvodnji. Na primjeru nacionalnog parka Pallas-Ounastunturi u Finskoj pokazalo se kako veći utjecaj na lokalnu ekonomiju imaju posjetitelji koji dolaze zimi, jer ostaju duže na tom području i imaju veću potrošnju, unatoč tome što veći broj posjetitelja park posjećuje ljeti (Huhtala, 2007). Kako su glavne aktivnosti posjetitelja planinarenje i

skijanje to se kao u slučaju Švedske može objasniti kombiniranjem posjeta nacionalnom parku s dužim boravkom u susjednim turističkim resortima (Huhtala i dr., 2004 prema Neuvonen i dr., 2010). Broj posjeta općenito se povećava boljom ponudom rekreacijskih aktivnosti i razgranatom mrežom staza (Neuvonen i dr., 2010).

Njemačka ima 16 nacionalnih parkova i svi su smješteni u perifernim regijama slabe ekonomske moći, bilo da se radi o pograničnim područjima ili zabačenim gorjima. Unatoč tome, regije u kojima se isti nalaze zabilježile su 2004. godine preko 26 milijuna noćenja. Iako taj podatak nipošto nije zanemariv, važno je naglasiti kako se time ne podrazumijeva da su svi turisti posjetili regiju zbog nacionalnih parkova. Štoviše, istraživanje iz 2008. godine ukazalo je na važnost razlučivanja ukupnog broja posjetitelja nacionalnog parka od broja tzv. posjetitelja nacionalnog parka u užem smislu koji je često mnogo manji.⁴ Zbog toga neki nacionalni parkovi mogu imati veći financijski utjecaj na regiju čak i kada bilježe znatno manji ukupni broj posjetitelja, ako pritom imaju veći udio ovih drugih (Job, 2008). Također, ono što je bitno razlikovati u nacionalnim parkovima su jednodnevni posjetitelji i posjetitelji koji u određenom području ostaju dva ili više dana. Prvi su uglavnom više zastupljeni u nacionalnim parkovima koji su bliži nekoj urbanoj aglomeraciji, dok su drugi zastupljeniji u periferiji. Posjetitelji koji imaju viši stupanj afiniteta prema nacionalnim parkovima, duže će se zadržati u tom području i samim time više potrošiti. Marketing koji bi privlačio takve posjetitelje obećavajući je put za povećanje ukupnog ekonomskog utjecaja parkova u Njemačkoj. Takozvanim kvalitativnim unapređenjem ponude potaknulo bi se posjetitelje da povećaju potrošnju, povećao bi se udio posjetitelja koji se duže zadržavaju, a bolja kvaliteta ponude povećava i cijenu usluga. Misija regionalnog razvoja uvrštena je u osnivačke akte svih nacionalnih parkova u Njemačkoj, a smatra se kako su koristi od turizma svojevrsna kompenzacija lokalnom stanovništvu koje se zbog zaštite prirode suočava s brojnim ograničenjima po pitanju upotrebe zemljišta (Mayer i dr., 2010). Na primjerima nacionalnih parkova u Njemačkoj pokazalo se kako nacionalni park često puta može predstavljati sekundarnu atrakciju u nekom području, ukoliko je ta destinacija tradicionalno turistički prepoznata prije osnivanja nacionalnog parka. S druge strane, ukoliko se nacionalni park nalazi u slabije razvijenoj ruralnoj periferiji, sa skromnom turističkom i rekreacijskom infrastrukturom, isti može biti glavna marketinška osnova za

---

⁴ Posjetitelji u užem smislu obuhvaćaju onaj broj posjetitelja koji preostaje kada se iz ukupnog broja izuzmu posjetitelji tog područja koji nisu znali da nacionalni park postoji i oni kojima to nije predstavljalo čimbenik u odluci da posjete područje

razvoj turizma (Job, 2008; Mayer i dr., 2010). U tom slučaju znatan dio prihoda nacionalnog parka, uključujući i financijska sredstva državnog proračuna, treba biti usmjeren na zadovoljavanje sve većih zahtjeva turističke potražnje, odnosno na razvoj turističke infrastrukture. Čak i u tim slučajevima, mora se imati na umu kako su nacionalni parkovi poput onih u SAD-u puno dominantniji u ulozi glavne turističke atrakcije u regiji, nego što je to slučaj u gusto naseljenim zemljama Europe gdje su samo jedna od mnogobrojnih atrakcija. Njemački nacionalni parkovi sve do nedavno nisu bili promovirani kao top atrakcije u masovnim medijima i turističkim vodičima. Stoga je njihov ekonomski utjecaj u usporedbi s parkovima u SAD-u znatno manji. Osim toga, parkovi u SAD-u imaju naplatu ulaza dok je u Njemačkoj pristup besplatan, više su usmjereni motoriziranom turizmu, imaju veći udio međunarodnih posjeta i nude širi raspon potrošačkih mogućnosti (Mayer i dr., 2010). Zbog svega navedenog i većeg broja posjeta, situacija u SAD-u i državama poput Finske, Švedske i Njemačke nisu ravnopravno usporedive.

Na primjeru Nacionalnog parka Triglav i Kozjanskog parka u Sloveniji pokazalo se kako je razvoj turizma na tim područjima uistinu uspješniji od razvoja ostalih djelatnosti, poput malog poduzetništva, obrtništva, poljoprivrede i industrije, ali je veliki ograničavajući faktor slab ljudski potencijal. Posebno je problematična vrlo nepovoljna dobna i obrazovna struktura stanovništva, a broj stanovnika se smanjuje i zbog nedostatka posla u regiji. Udio poljoprivredne aktivnosti je vrlo nizak, a velik udio ekonomski aktivnog stanovništva dnevno migrira na posao u drugu općinu ili regiju što također govori o nepovoljnoj situaciji po pitanju zaposlenja u spomenutim područjima (Zurc, 2010). Provođenje trenutnih strategija ruralnog razvoja u Sloveniji ne smatra se vrlo uspješnim, a s obzirom na to da veliki broj zaštićenih područja uz funkciju zaštite prirode ima razvojnu ulogu, postoji potreba za geografskom inventarizacijom i evaluacijom specifičnih razvojnih potencijala takvih područja. Prema podacima iz 2011. godine, 12,6 % površine Slovenije je zaštićeno, a 52 % proglašeno ekološki značajnim. Zbog takvog bogatstva zaštićenih krajolika i bioraznolikosti, jedan od strateških prioriteta nacionalnog razvoja je upravo pronalaženje koristi od tih razvojnih mogućnosti (Lampič i dr., 2011). Postojanje zaštićenih područja u nekoj regiji samo po sebi onemogućava razvoj bilo kakve industrije u tom području te time usmjerava razvoj prema drugim djelatnostima. Turizam se stoga smatra djelatnošću čiji razvoj zaštićena područja podržavaju i koja predstavlja određenu korist lokalnom stanovništvu, ali istovremeno prijeti negativnim utjecajem na tu istu zajednicu. Glavni

potencijalni nedostaci mogu biti zagušenje prometa, preveliki broj turista i povećanje cijena (Zurc, 2010). Iako ekonomski razvoj zaštićenih područja ne bi trebao biti usmjeren isključivo na stvaranje bogatstva i zaposlenje, te stavke ne treba niti odbacivati. Smatra se kako je nužno da lokalno stanovništvo i izvršitelji aktivnosti za zaštitu tih područja imaju iste ili čak bolje predispozicije za razvoj kao i drugdje, s obzirom da upravljaju najvrjednijim okolišnim resursima u zemlji. U suprotnom bi se mogli očekivati negativni trendovi, od kojih su neki ranije spomenuti, poput zaostajanja u razvoju, depopulacije i zarastanja kulturnog krajobraza. Zaključno, u Sloveniji se kao glavni problem ističe manjak integriranih i sistematiziranih pristupa upravljanju zaštićenim područjima pa se ističe kako je socijalni potencijal ključ uspjeha jer bez njega nije moguće izvršavati zaštitu prirodne i kulturne baštine niti provoditi održivi razvoj (Lampič i dr., 2011).

3. GEOGRAFSKA OBILJEŽJA LIKE

Regija Lika reljefno je dio dinarskog krškog područja sa specifičnim geološkim, geomorfološkim i hidrološkim obilježjima. Zahvaljujući svom geografskom položaju predstavlja prostor koji spaja kontinentalni dio Hrvatske s onim primorski pa se sva kretanja ljudi, dobara i usluga iz jednog dijela u drugi odvijaju upravo kroz nju. Također, regija obiluje prirodnim bogatstvima i vrijednim prirodnim područjima. Velik broj tih područja nalazi se pod određenim stupnjem zaštite na nacionalnoj, ali i međunarodnoj razini. Ipak, regiju već dugi niz godina karakteriziraju izrazito negativni demografski pokazatelji te se, unatoč brojnim potencijalima, suočava s bitnim razvojnim ograničenjima.

3.1. Prirodnogeografska obilježja

Lika se kao povijesno-geografska regija dijeli na pet podregija, a to su Gacka, Krbava, Srednja Lika, Južna Lika i Ličko Pounje. U prirodnogeografskom smislu, radi se o prostranoj zavali s krškim poljima koja je sa svih strana omeđena uzvišenjima, dok su krška polja u unutrašnjosti ispresijecana Ličkim sredogorjem. Sjeverna i sjeverozapadna granica određena je planinama Velika i Mala Kapela, a na istočnoj granici planina Plješivica omeđuje područje od Plitvičkih jezera do Zrmanje u smjeru sjeverozapad-jugoistok. Pritom se jedan dio planine nalazi na samoj granici s Bosnom i Hercegovinom. Najveću planinsku barijeru predstavlja Velebit koji istim smjerom pružanja, od prijevoja Vratnik na sjeverozapadu do kanjona rijeke Zrmanje na jugoistoku, Liku omeđuje na zapadu i jugozapadu te ju time odvaja od Jadranskog mora. S obzirom da Liku u potpunosti karakteriziraju krška obilježja, prostorom dominiraju krški reljefni oblici poput polja u kršu, jama, škrapa, ponikava te brojnih speleoloških objekata od kojih su najpoznatiji Lukina jama, Cerovačke pećine i speleološki objekti u okviru Pećinskog parka Grabovača. Stijenska podloga građena je od jurskih i krednih vapnenaca i dolomita što utječe na izmjenu njenih propusnih i nepropusnih dijelova u prostoru. Dijelovi Like koji su reljefno najpovoljniji za naseljavanje, kao i poljoprivredno iskorištavanje, su polja u kršu koja se nalaze na 500-700 metara nadmorske visine. Najveće polje u kršu je Ličko polje koje je ujedno jedno od najvećih polja u kršu u Hrvatskoj, a sastoji se od pet manjih polja – Lipovo, Kosinjsko, Pazariško, Brezovo i Gospićko (LAG strategija, 2016). Najistaknutija zaravnjena zona je Krbavsko polje na sjeveroistočnom dijelu, a od ostalih polja značajna su još Gacko, Koreničko i Lapačko polje. Dno krških polja prekriveno je naplavnim materijalom rijeka ponornica, od kojih su najveće Lika i Gacka, te je većina polja povremeno plavljena. Na rubnoj zoni polja i uzvisina površinski tokovi poniru i nastavljaju

se podzemljem pa je ono izuzetno bogato vodom. Krško podzemlje Like tvori veliki, reljefno predisponirani, spremnik pitke vode dok sama Lika zbog svoje reljefne izdvojenosti i položaja zavale između urbanih aglomeracija Središnje Hrvatske, Sjevernog i Južnog hrvatskog primorja predstavlja ekološku jezgru države (Pejnović, 1991). Uz navedene ponornice, od velikog su značaja rijeke Korana i Una koje se nalaze na rubnim dijelovima regije. Korana izvire iz Plitvičkih jezera, dalje teče Kordunom te se ulijeva u Kupu, a Una se nalazi na samoj granici s Bosnom i Hercegovinom. Osim Plitvičkih jezera koja su prirodnog postanka, u donjem dijelu toka rijeke Like nalazi se umjetno, akumulacijsko jezero Kruščica, nastalo izgradnjom brane u svrhu iskorištavanja njenog hidroenergetskog potencijala (sl. 2) (LAG strategija, 2016).

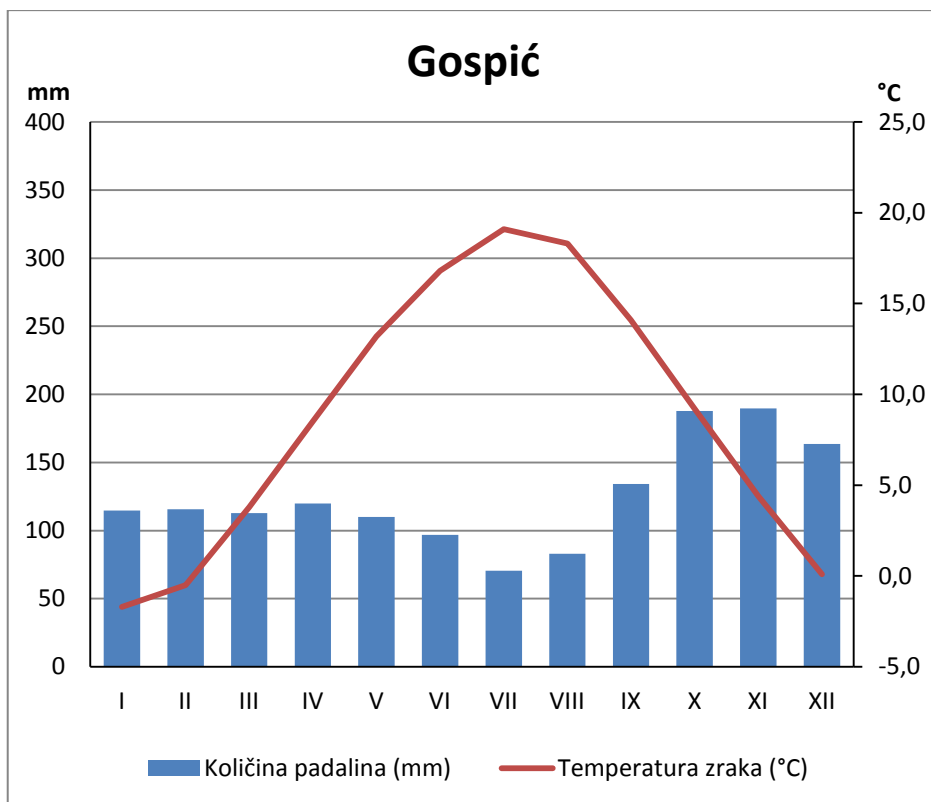
Sl. 2. Fizičkogeografska obilježja Like

Izvor: ESRI (2019), DGU (2013)

Zbog veličine prostora Like, koja zauzima gotovo 10 % površine Hrvatske, dinarske izduženosti ličke krške zavale i reljefne dinamike, u različitim dijelovima regije vrijednosti klimatskih elemenata znatno se razlikuju. Njihova obilježja u manjoj su ili većoj mjeri modificirana velikom horizontalnom i vertikalnom raščlanjenošću reljefa pri čemu su posebno važni smještaj Like u zavjetrini Velebita i njezin oblik prostrane zavale s nizom velikih i malih polja smještenih između hrpta Velebita i kapelsko-plješivičkog niza.

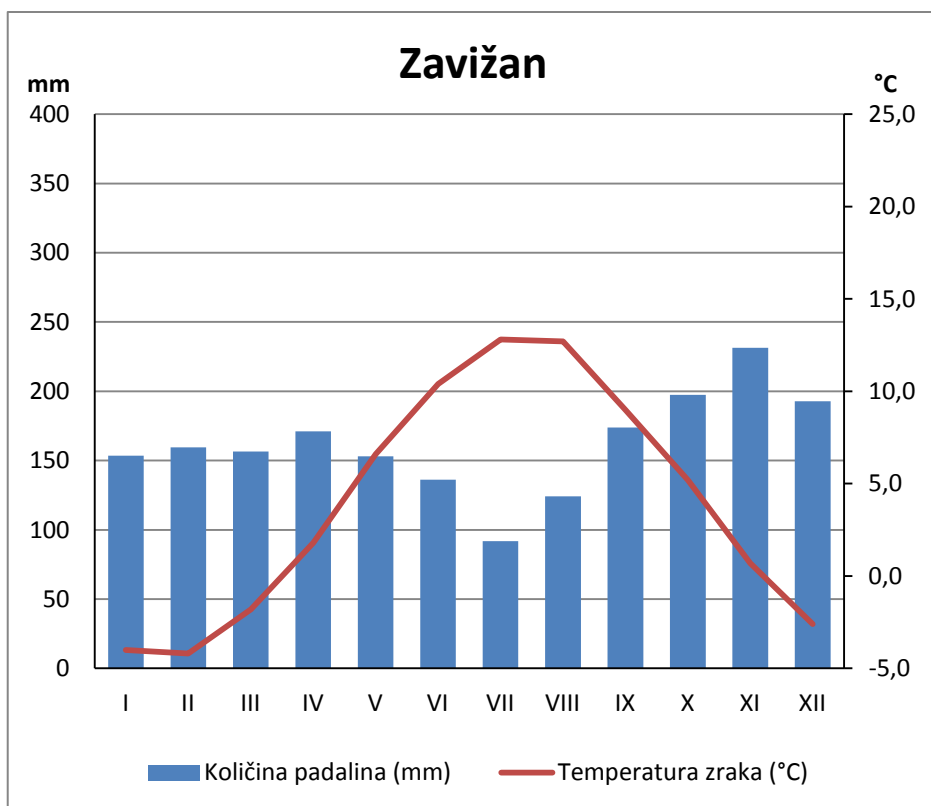
Velebit predstavlja barijeru za toplinski utjecaj mora što znatno utječe na prostornu raspodjelu padalina, dok konkavni oblik i nadmorska visina dna ličke zavale jače utječu na temperaturni režim. Dno zavale u toplom se dijelu godine brže i jače zagrijava nego planine, a zimi se u nižim dijelovima akumulira hladni zrak pa dolazi do temperaturnih inverzija. U hladnom dijelu godine dominira i bura koja nastaje prelijevanjem hladnog zraka preko planinskih prijevoja. Zbog svega navedenog, u Lici se na svega dvadesetak kilometara zračne udaljenosti, između Podvelebitskog primorja, Srednje i Južne Like susreće nekoliko podtipova klime (Pejnović, 1990). Ipak, u najvećem dijelu Like prevladava umjereno topla vlažna klima u kojoj nema sušnih razdoblja, a najviše oborina padne u hladnom dijelu godine kada je uobičajena pojava snijeg. Hladnija planinska klima karakterizira više nadmorske visine, iznad 1 500 m. Dijelovi Južne Like imaju obilježja sredozerne klime sa svježim ljetom zbog veće izloženosti utjecaju mora. Raspon srednje godišnje temperature u Lici zbog velike orografske razvedenosti kreće se između 5 °C i 9 °C. Najniže godišnje temperature zraka od 2 °C do 3 °C pojavljuju se na vrhovima sjevernog Velebita, na visinama iznad 1 700 m, dok je na najvišoj meteorološkoj postaji na Zavižanu (1 594 m) srednja godišnja temperatura 3,5 °C. Na ličkoj visoravni, čija je nadmorska visina između 500 i 600 m, srednja godišnja temperature zraka je između 8 °C i 9 °C. U Lici je 1963. godine zabilježen i najniži apsolutni minimum temperature zraka u Hrvatskoj koji je iznosio -28,9 °C (Klimatski atlas Hrvatske, 2008). Najhladniji mjeseci u Lici su siječanj i veljača, a najtopliji srpanj i kolovoz pri čemu srednja dnevna temperatura rijetko prelazi 20 °C (sl. 3) (sl. 4). Srednja godišnja količina padalina veća je od prosjeka Hrvatske pa na nižim, središnjim dijelovima Ličke zavale iznosi između 1 000 i 1 500 mm, dok na rubnim planinskim dijelovima Velebita i Plješivice raste na 1 500 do 2 000 mm. Najviši obronci planina godišnje zaprime više od 2 000 mm padalina, a na području Like se nalazi i jedan od najkišovitijih krajeva Hrvatske, Lovinački kraj, gdje godišnje padne oko 3 000 mm padalina (LAG strategija, 2016).

Sl. 3. Srednje mjesečne temperature zraka i količine padalina u Gospiću (1872.-2018.)

Izvor: autorska izrada prema podacima Državnog meteorološkog zavoda (URL 2)

Sl. 4. Srednje mjesečne temperature zraka i količine padalina na Zavižanu (1953.-2018.)

Izvor: autorska izrada prema podacima Državnog meteorološkog zavoda (URL 2)

Po pitanju padalina veliki problem predstavljaju kisele kiše koje uništavaju šume, biljnu vegetaciju i kulturne spomenike, a najugroženija šumska područja nalaze se uz autocestu A1 koja je njihov negativan učinak dodatno pospješila. Šumski fond je, uz već spomenuta vodna bogatstva, još jedno očuvano prirodno bogatstvo Like te šume zauzimaju čak 45 % njezine ukupne površine (Banovac i dr., 2004). Uglavnom se radi o dinarskim šumama bukve i jele koje rastu na nadmorskim visinama 550-1200 m, a u Lici je očuvano i nekoliko prašuma tog tipa poput Čorkove uvale u NP Plitvička jezera, Devčića tavana na Velebitu, Plješivičke uvale i Klepine duliba kod Krasna. Na Velebitu iznad 1 450 m nadmorske visine vegetaciju uglavnom čini klekovina bora (Alegro, 2000). Uzrokovano učestalim padalinama i reljefnom raščlanjenošću, koja uvjetuje ispiranje površinskog sloja tla što dovodi do njegovog zakiseljavanja, u Lici prevladavaju smeđa tla na vapnencima i smeđa distrična (kisela) tla. S obzirom na to da je njihova plodnost i kakvoća time smanjena, ta obilježja pogoduju samo određenim poljoprivrednim kulturama, premda stvaraju povoljne uvjete za razvoj stočarstva (LAG strategija, 2016).

3.2. Demografska obilježja

Prema podacima posljednjeg Popisa stanovništva iz 2011. godine, u Lici živi 43 855 stanovnika, razmještenih u ukupno deset jedinica lokalne samouprave. Pritom prosječna gustoća naseljenosti iznosi tek oko 8,3 st./km², što je daleko ispod državnog prosjeka (75,71 st./km²) te je posebno zabrinjavajuće kada se uzme u obzir da regija obuhvaća gotovo desetinu hrvatskog teritorija. Najveći dio stanovništva koncentriran je u jedine dvije jedinice lokalne samouprave u Lici koje imaju status grada, Gospiću i Otočcu. Na tom području živi preko 50 % cjelokupnog stanovništva regije (tab. 2). Unatoč tome, u usporedbi s drugim gradovima Hrvatske, Gospić i Otočac pripadaju skupini malih gradova. Od ukupno osam općina, najnaseljenije su općine Plitvička Jezera i Gračac, koji je ujedno površinski najveća općina u Hrvatskoj (URL 3). Unatoč nešto većem broju stanovnika u spomenutim općinama, demografski resursi svih općina u regiji okarakterizirani su kao vrlo slabi i izrazito slabi što je veliki ograničavajući faktor njenom daljnjem gospodarskom razvoju (LAG strategija, 2016).

Najveći broj popisanih stanovnika zabilježen je Popisom 1900. godine kada je Lika imala 193 470 stanovnika. Od tada pa sve do danas broj stanovnika u Lici kontinuirano se smanjuje, na što su daleko najviše utjecale masovne emigracije i razarajuća ratna zbivanja. Najveće gubitke Lika je pretrpjela za vrijeme Drugog svjetskog rata i Domovinskog rata

kada je broj stanovništva u Lici drastično smanjen (Banovac i dr., 2004). Osim toga, Liku je s početkom 1960-ih zahvatio i proces snažne depopulacije. On je primarno uzrokovan gospodarskim zaostajanjem regije zbog izražene polarizacije razvoja u državi te pojavom odlaska na rad u inozemstvo. Tijekom perioda 1961.-1991. godine Liku je napustilo gotovo 40 000 stanovnika, što je otprilike trećina ukupnog stanovništva regije 1961. godine. Sve navedeno, utjecalo je na opći tip kretanja stanovništva u Lici te je ona već 1980-ih godina postala područje ruralnog egzodusa koje karakterizira E₄ tip općeg kretanja stanovništva, odnosno demografsko izumiranje. U međupopisnom razdoblju nakon Domovinskog rata, broj stanovnika u Lici praktički se prepolovio čime je Lika tada imala najveći stupanj depopulacije od svih regija u Hrvatskoj (Pejnović, 2004). U posljednjem međupopisnom razdoblju 2001.-2011. pojedine jedinice lokalne samouprave zabilježile su neznatan porast broja stanovnika, ali treba imati na umu kako je moguće da su ti podaci barem djelomično odraz promjena u samoj metodologiji provođenja posljednjeg popisa stanovništva (tab. 2).⁵

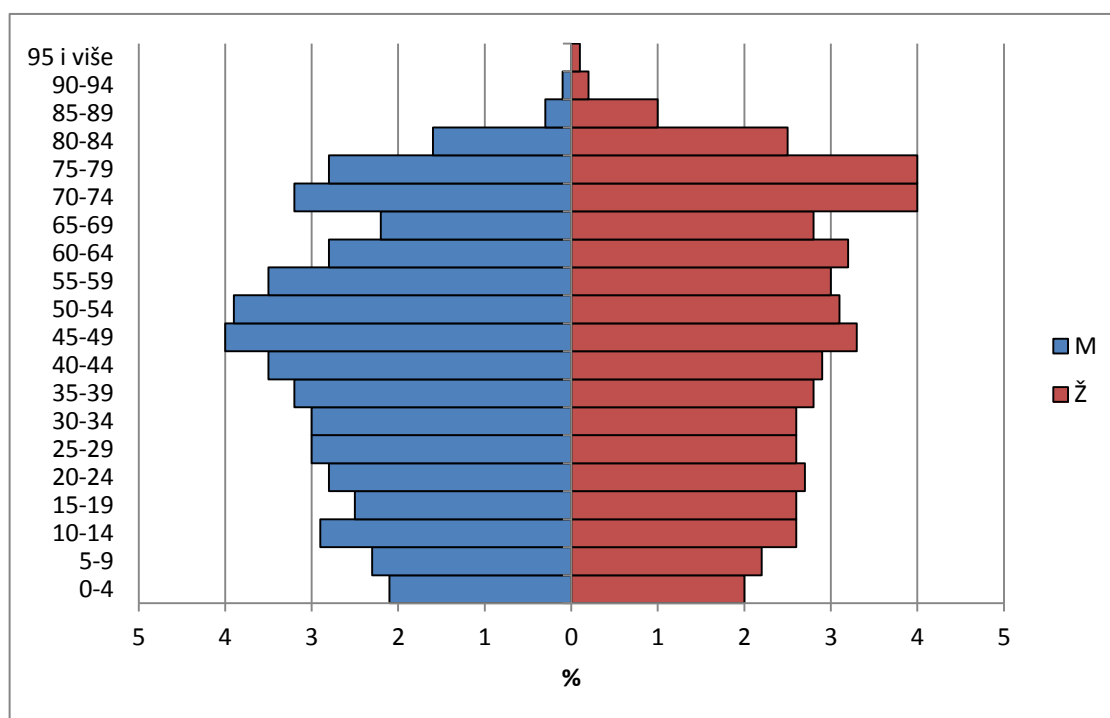
Tab. 2. Kretanje ukupnog broja stanovnika u Lici po gradovima/općinama u razdoblju 1961.-2011. godine

GRAD/OPĆINA	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
GOSPIĆ	27 390	26 683	23 285	22 026	12 980	12 745
OTOČAC	19 230	18 310	16 715	16 113	10 411	9 778
BRINJE	9 726	8 519	6 564	6 035	4 108	3 256
DONJI LAPAC	6 456	5 645	4 845	4 603	1 880	2 113
LOVINAC	5 911	4 929	3 721	3 054	1 096	1 007
PERUŠIĆ	9 952	8 607	6 379	5 648	3 494	2 638
PLITVIČKA JEZERA	8 898	8 086	7 383	7 156	4 668	4 373
UDBINA	9 070	7 108	5 318	4 628	1 649	1 874
VRHOVINE	3 821	3 193	2 783	2 453	905	1 381
GRAČAC	16 670	14 377	12 151	11 167	3 923	4 690
UKUPNO	117 124	105 457	89 144	82 883	45 114	43 855

Izvor: *Naselja i stanovništvo RH 1857.-2001.: broj stanovnika po gradovima/općinama; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: kontingenti stanovništva po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

⁵ Pri provođenju popisa stanovništva 2001. godine prvi put se primijenilo načelo „uobičajenog mjesta stanovanja“ (*de facto*) za razliku od ranije korištenog načela „stalnog stanovništva“ (*de iure*) te se razdoblje od jedne godine uvelo kao osnovni kriterij za uključivanje i isključivanje osobe iz ukupnog stanovništva. Isto načelo primijenjeno je 2011. godine, ali je uveden dodatni kriterij namjere odustnosti/prisutnosti kojeg u ranijem popisu nije bilo.

Osim izrazito negativnih pokazatelja po pitanju samog kretanja broja stanovnika, Liku karakterizira i problem starenja stanovništva, odnosno proces senilizacije. Senilizacija je izravna posljedica negativnih pokazatelja prirodnog kretanja jer se udio djece, odnosno mladog stanovništva, iz godine u godinu smanjuje, što podrazumijeva i smanjenje priljeva stanovništva u zrelu, fertilnu dob. To za posljedicu ima daljnji pad nataliteta i starenje fertilnog i radno sposobnog kontingenta stanovništva čime se ubrzava sami proces demografskog starenja. Pritom dolazi do pada opće aktivnosti s direktnim negativnim posljedicama na gospodarsku aktivnost dok se udio stanovništva starije dobi konstantno povećava. Na spomenute procese koji su prisutni u regiji ukazuje dobno-spolna struktura stanovništva Like s udjelima po pojedinim dobnim skupinama (sl. 5). Struktura je regresivnog ili kontraktivnog tipa s uskom bazom te se širi prema starijim dobnim skupinama što ukazuje na dugogodišnji proces gubljenja stanovništva. Veći udio muškaraca izražen je u mlađim i zrelim dobnim skupinama, a udio žena znatno je veći u starijim dobnim skupinama. Udio mladog stanovništva (0-14) iznosi tek nešto više od 14 %, dok je udio starog stanovništva (65+) gotovo 25 %, odnosno čini jednu četvrtinu u ukupnom stanovništvu regije što je vrlo zabrinjavajući podatak. Preko 60 % stanovništva pripada zreлом kontingentu stanovništva. Udjeli starog stanovništva nepovoljni su također u svim jedinicama lokalne samouprave pojedinačno pa ih karakterizira najnepovoljniji tip starosne strukture stanovništva – izrazito duboka starost (Pejnović, 2004). Dobno-spolna struktura ukazuje na pretpostavku kako će se negativan demografski trend nastaviti i narednih godina te ga je gotovo nemoguće zaustaviti, a posebno se to odnosi na seoska naselja u kojima najviše dolazi do pražnjenja (Banovac i dr., 2004).

Sl. 5. Dobno-spolna struktura stanovništva Like 2011. godine

Izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

Osim prirodnog, na opće kretanje stanovništva dodatno negativno utječe mehaničko kretanje stanovništva, odnosno migracije. Na području Like negativan saldo migracija bilježi se već godinama, a posebno je otežavajuća okolnost činjenica da se iseljava pretežno mlado, radno sposobno stanovništvo čime se trend ruralnog egzodusa nastavlja i dalje. Pritom neka veća, centralna naselja poput Gospića bilježe ekspanziju imigracijom, ali se u njih uglavnom doseljava stanovništvo okolnih manjih mjesta koja su prepuštena izumiranju (LAG strategija, 2016).

Kada je riječ o obrazovnoj strukturi stanovništva starijeg od 15 godina, ista također nije zadovoljavajuća u kontekstu ljudskog potencijala za daljnji gospodarski razvoj regije. Iako je samo 3,1 % stanovništva bez završene škole, poražavajuća je činjenica da oko 18 % stanovništva ima nepotpuno završenu osnovnu školu, zaključno s trećim (2,3 %) ili sedmim razredom (15,6 %). Uz to, najviše završenu osnovnu školu ima 21,6 % stanovništva što dovodi do podatka da oko 40 % stanovništva nema završen niti stupanj srednje škole. Tek nešto veći udio stanovništva, njih 47,5 %, kao najviši završeni stupanj obrazovanja ima srednjoškolsko obrazovanje, a svega 9,6 % stanovništva u Lici je

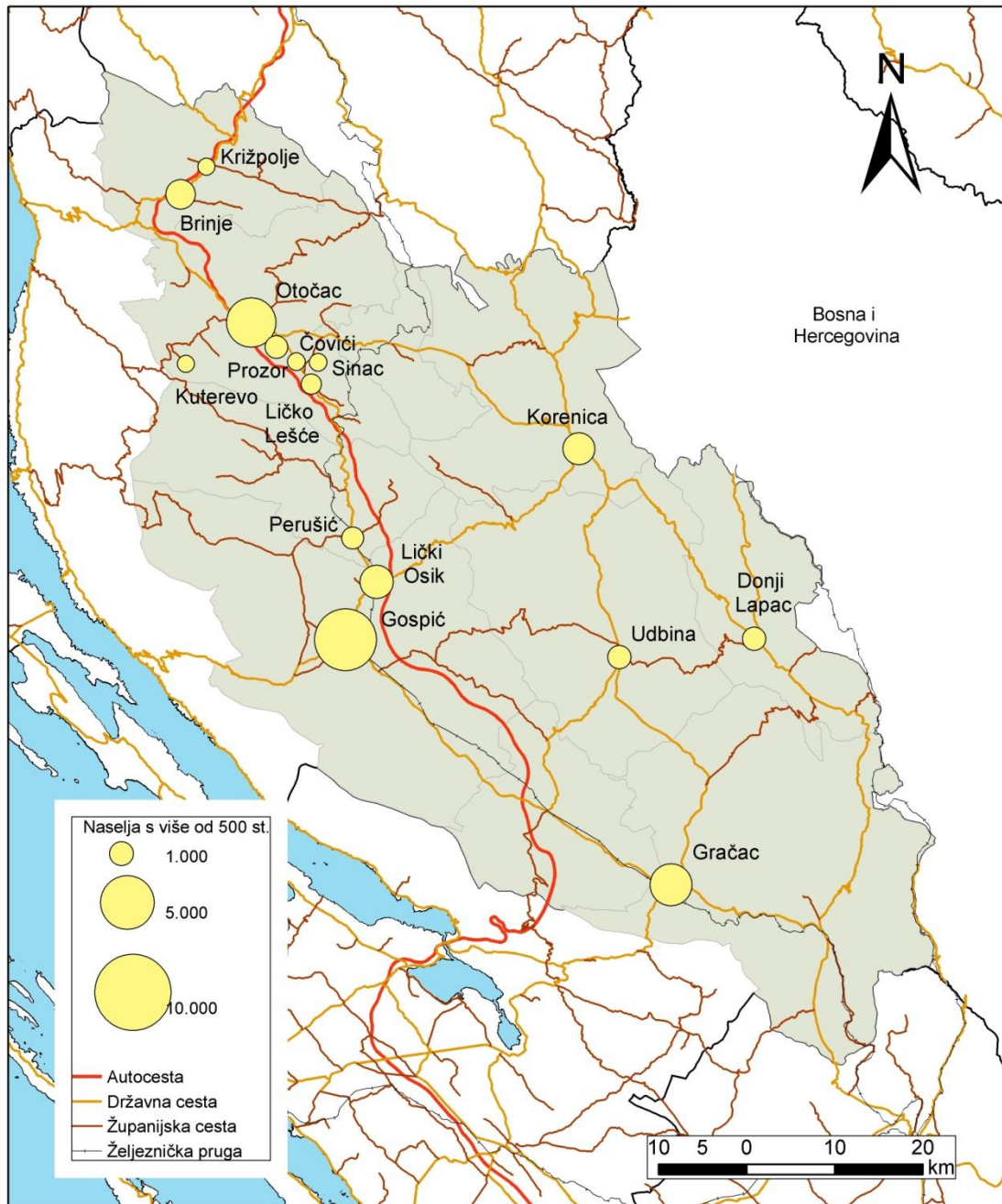
visokoobrazovano. Za 0,3 % stanovništva starijeg od 15 godina najviši završeni stupanj obrazovanja je nepoznat.⁶

3.3. Socioekonomska obilježja

Ono čime je Lika u primarnoj prednosti spram ostalih regija je njena važna tranzitna funkcija u prometnom povezivanju različitih dijelova Hrvatske. Istu može zahvaliti geografskom smještaju između tri vodeća polarizacijska središta u državi – Zagreba, Rijeke i Splita, dok su u neposrednoj blizini smještene i dva regionalna centra, Zadar i Karlovac, s kojima je regija također funkcionalno povezana. Uz to, pripadajući Gorskoj Hrvatskoj, Lika neupitno predstavlja geostratešku i ekološku jezgru Hrvatske s autohtonim gospodarskim potencijalima sadržanim u poljodjelskim površinama te šumskom i vodnom bogatstvu (Socijalni plan Ličko-senjske županije, 2015). Stoga se za ovaj prostor strateškim djelatnostima mogu smatrati poljoprivreda, turizam i drvna industrija za koje postoje najbolje predispozicije i potencijali. Izgradnjom autoceste Zagreb – Split 2004. godine, Lika je dobila cestovnu prometnicu najvišeg reda čime je ovaj prostor uključen u autocestovnu mrežu Hrvatske te su ostvarene učinkovite veze s već spomenutim urbanim središtima. Osim autoceste, od iznimnog je prometnog značenja tzv. Lička magistrala, odnosno državna cesta D1, koja prolazi istočnom Likom povezujući plitvički kraj, Krbavu i gračački kraj te dalje nastavlja prema jugu (Sić, 2009). Iako se njena uloga smanjila izgradnjom autoceste, obje prometnice za Liku predstavljaju glavne okosnice kretanja svih roba, dobara i usluga između kontinentskog i primorskog dijela Hrvatske. Od vertikalnih prometnih pravaca kroz Liku, treba još istaknuti dvije važne željezničke trase, prva je Ogulin – Gospić – Knin – Split (*Lička pruga*), a druga međunarodna željeznička trasa Zagreb – Bihać – Knin – Split (*Unska pruga*) (sl. 6). Iako je željeznički promet nekonkurentan i zahtjeva modernizaciju, ono što je Lici primarni nedostatak u prometnom smislu su poprečne cestovne veze koje bi omogućile bolju homogenizaciju regije (LAG strategija, 2016).

---

⁶ Podaci dobiveni izračunom na temelju podataka iz *Popisa stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, obrazovnim područjima i spolu*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

Sl. 6. Prometna mreža i smještaj većih naselja u Lici

Izvor: ESRI (2019), DGU (2013)

Unatoč povoljnom prometnogeografskom položaju, prostor Like se prema gospodarskoj razvijenosti područja nalazi ispod državnog prosjeka. Na to posebno ukazuje kategorizacija jedinica lokalne samouprave prema indeksu razvijenosti. Čak pet od ukupno deset jedinica lokalne samouprave u regiji (Brinje, Donji Lapac, Gračac, Udbina, Vrhovine) pripada I. skupini jedinica lokalne samouprave koje se prema vrijednosti indeksa nalaze u zadnjoj četvrtini ispodprosječno rangiranih jedinica. Općina Perušić svrstana je u II. skupinu jedinica koje se prema vrijednosti indeksa nalaze u trećoj četvrtini ispodprosječno

rangiranih jedinica, dok Općina Lovinac pripada III. skupini jedinica koje se nalaze u drugoj četvrtini ispodprosječno rangiranih jedinica. Grad Otočac se prema razvijenosti nalazi u IV. skupini ispodprosječno rangiranih jedinica, a jedine dvije jedinice lokalne samouprave u Lici koje se prema indeksu razvijenosti nalaze iznad državnog prosjeka su Općina Plitvička Jezera u V. skupini i Grad Gospić u VI. skupini, koji je ujedno središte rada i usluga u regiji (Odluka o razvrstavanju JLPS prema stupnju razvijenosti, 2017). Svih osam jedinica lokalne samouprave koje se prema razvijenosti nalaze ispod državnog prosjeka ujedno imaju status potpomognutih područja.⁷

Sukladno stupnju razvijenosti, gotovo sva gospodarska aktivnost regije odvija se upravo u gradovima i Općini Plitvička Jezera, dok slabije razvijene općine karakteriziraju mali ljudski potencijali i financijski kapacitet koji su nedostatni za uklanjanje postojećih razvojnih ograničenja i teškoća, pri čemu poduzetnička infrastruktura u regiji također nije zadovoljavajuća (Strategija razvoja ljudskih potencijala Ličko-senjske županije, 2016). Prema podacima Popisa stanovništva iz 2011. godine, udio zaposlenog u stanovništvu starom 15 i više godina u Lici je iznosio 32,1 %, dok je udio nezaposlenih iznosio tek 7,3 %. No ono što je izrazito velik problem po pitanju aktivnosti stanovništva je 60,6 % ukupnog stanovništva koje je ekonomski neaktivno, od čega visokih 59,6 % otpada na udio umirovljenika u neaktivnom stanovništvu. Drugim riječima, udio umirovljenika u stanovništvu starom 15 i više godina iznosi 36,1 % čime njihov broj nadmašuje ukupni broj zaposlenih u regiji.⁸ Navedeno je odraz već spomenutih negativnih demografskih pokazatelja, ali ukazuje i na neodrživost samih ljudskih potencijala što Lici predstavlja glavno i najveće ograničenje razvoja. Prema sektorima djelatnosti, najveći udio zaposlenog stanovništva radi u kvartarnom sektoru, njih 35,3 %. Od toga čak 42,4 % otpada na djelatnost javne uprave i obrane te obveznog socijalnog osiguranja što je dominantna kvartarna djelatnost u svim jedinicama lokalne samouprave pojedinačno. Od ostalih kvartarnih djelatnosti, po broju zaposlenih se još posebno ističu djelatnosti obrazovanja, zdravstvene zaštite i socijalne skrbi. Nakon kvartarnog, najviše stanovništva radi u tercijarnom sektoru na koji otpada 28,3 % zaposlenih. Pri tome 31,4 % stanovništva

---

⁷ Indeks razvijenosti složeni je pokazatelj koji se računa kao prosjek standardiziranih vrijednosti više društveno-gospodarskih pokazatelja na razini jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, s ciljem praćenja stupnja njihove razvijenosti. Prema Zakonu o regionalnom razvoju, županije, općine i gradovi koji s indeksom vrijednosti manjim od 100% zaostaju za prosjekom RH svrstavaju se u potpomognuta područja.

⁸ Podaci dobiveni izračunom na temelju podataka iz *Popisa stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

zaposlenog u tercijarnom sektoru radi u djelatnostima pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane. U sekundarnom sektoru radi 22,4 % zaposlenih, a u primarnom njih tek 11,8 %. Preostalih 2,2 % zaposleno je u ostalim djelatnostima ili za njih nema podataka. Kada je riječ o zaposlenosti u turizmu, odnosno djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i posluživanja hrane, udjeli po pojedinim jedinicama lokalne samouprave se uvelike razlikuju. Najveći udio zaposlenih u navedenoj djelatnosti u ukupnom broju zaposlenih očekivano ima Općina Plitvička Jezera koja je gotovo u potpunosti turistički orijentirana te taj udio iznosi 22,7 %. Sve ostale jedinice lokalne samouprave imaju znatno niži udio zaposlenih u toj djelatnosti pa tako Općinu Plitvička Jezera slijede Općina Udbina s 10 % i Općina Gračac s 9,4 % zaposlenih u djelatnosti pružanja smještaja i hrane. Taj udio najmanji je u Općini Brinje (5,3 %) i Gradu Gospiću (5,6 %).⁹

---

⁹ Podaci dobiveni izračunom na temelju podataka iz *Popisa stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

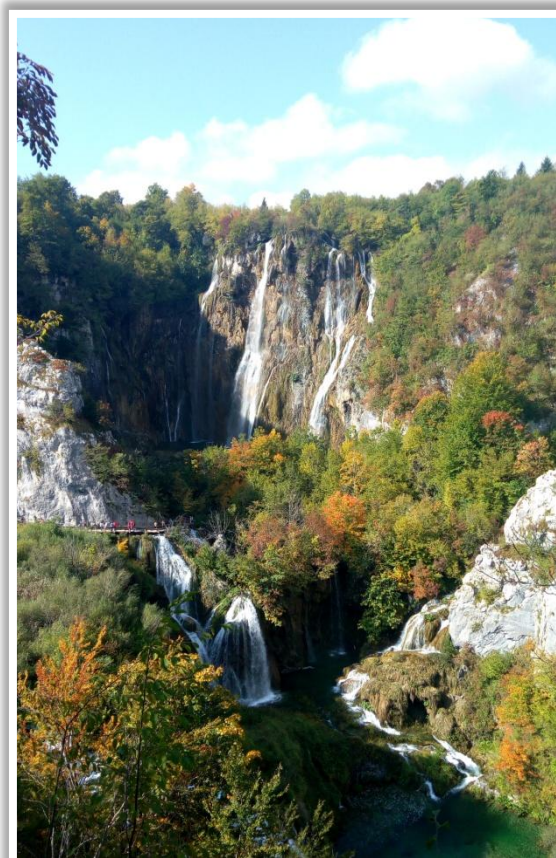
4. STANJE I POTENCIJALI RAZVOJA TURIZMA U LICI

Prije nego se određeno područje može smatrati potencijalnim turističkim lokalitetom ili destinacijom, potrebno je provesti analizu njegove turističke atrakcijske osnove kako bi se utvrdilo ima li to područje realne predispozicije i posebnosti koje bi kod turista pobudile interes za posjećivanjem. Atrakcijsku osnovu predstavljaju sve one karakteristike po kojima je to područje specifično i koje ga čine turistički privlačnim, a mogu se podijeliti na prirodne atrakcije, kulturno-povijesne atrakcije i manifestacije te atraktivnu turističku suprastrukturu. Pri tome treba imati na umu kako sama atraktivnost nije dovoljna za razvoj turističke djelatnosti u nekom području. Ona predstavlja podlogu za stvaranje cjelokupne turističke ponude koja između ostalog mora uključivati dovoljan broj kvalitetnih smještajnih kapaciteta, ugostiteljsku ponudu, odgovarajuću infrastrukturu i sve ostale sadržaje koji će istu obogatiti, a lokalitet ili destinaciju istaknuti na tržištu.

4.1. Turistička atrakcijska osnova

4.1.1. Prirodne atrakcije

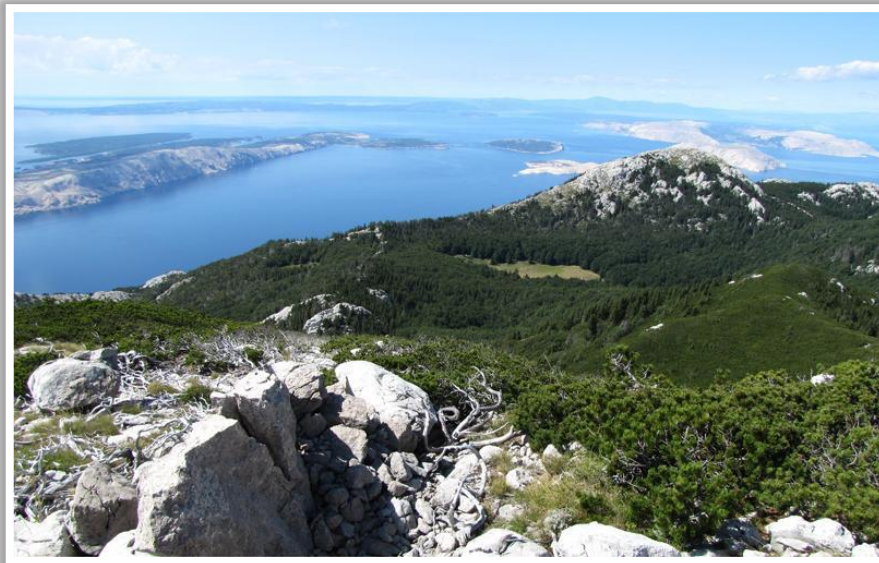
Neprocjenjiva i jedinstvena prirodna baština predstavlja najveću posebnost Like u usporedbi s drugim regijama u Hrvatskoj. Tome izravno doprinosi iznimna bioraznolikost, a tako i georaznolikost cijelog tog prostora. Posebice se Lika ističe brojem i površinom područja koja se nalaze pod određenim stupnjem zaštite te su upravo ti dijelovi regije njena najatraktivnija i najvrjednija turistička osnova. Daleko najposjećeniji i najpoznatiji lokalitet prirodne baštine u Lici je Nacionalni park Plitvička jezera koji se ujedno nalazi na UNESCO-vom Popisu svjetske prirodne baštine od 1979. godine, zbog izuzetnog prirodnog bogatstva (sl. 7). Osim 16 jezera koja su osnovni razlog proglašenja ovog nacionalnog parka, u njemu postoji i niz drugih vrijednih

Sl. 7. NP Plitvička jezera – pogled na Veliki slap i Sastavke
(Foto: Žafran, I., 30.9.2017.)

lokaliteta od kojih su mnogi pojedinačno zaštićeni. Među njima se posebno ističe najočuvaniji kompleks iskonske bukovo-jelove šume koji se prostire u prašumi Čorkova uvala, a 1965. godine proglašen je posebnim rezervatom šumske vegetacije (Parkovi Hrvatske, 2017). Nacionalni park karakterizira i bogatstvo speleoloških objekata poput Crne Pećine, Golubnjače i Šupljare koje su 1964. godine proglašene geomorfološkim spomenicima prirode (Županijska razvojna strategija Ličko-senjske županije – nacrt, 2018). Što se tiče speleoloških objekata u Lici, od iznimnog je značaja pećinski park Grabovača koji svojim neprocjenjivim bogatstvom podzemnih krških oblika čini čak jednu četvrtinu ukupnog broja zaštićenih speleoloških objekata u Hrvatskoj. Park se sastoji od šest špilja i jedne jame od kojih su tri špilje proglašene geomorfološkim spomenicima prirode na nacionalnoj razini, a najveća i najprivlačnija među njima je špilja Samograd (URL 4). Na teritoriju Like nalazi se još Lukina jama, jedna od najdubljih jama u svijetu, te Cerovačke pećine u blizini Gračaca. One kao geomorfološki spomenik prirode predstavljaju najveći špiljski kompleks, kao i jedno od najvećih nalazišta pećinskog medvjeda u Hrvatskoj (LAG strategija, 2016) (URL 4). Oba lokaliteta pritom su dio Parka prirode Velebit koji je najveće i najsloženije zaštićeno područje u Hrvatskoj. Zbog svojih prirodnih vrijednosti i značenja za očuvanje biološke raznolikosti ova je najznačajnija hrvatska planina 1978. godine uvrštena i u mrežu međunarodnih rezervata biosfere UNESCO-a (*Man and the Biosphere Programme*). Park Prirode Velebit istovremeno obuhvaća dva nacionalna parka, Nacionalni park Paklencu i Nacionalni park Sjeverni Velebit, a u njemu su i posebni rezervat šumske vegetacije Štirovača te paleontološki spomenik prirode Velnačka glavica (URL 5). Već spomenuta Lukina jama dio je strogog rezervata Hajdučki i Rožanski kukovi koji se nalazi u Nacionalnom parku Sjeverni Velebit (sl. 8). Nacionalni park obuhvaća još posebni floristički rezervat Zavižan-Balinovac-Zavižanska kosa, posebni botanički rezervat Visibaba te je u njemu smještena najviša meteorološka postaja u Hrvatskoj, Zavižan, na 1 594 m nadmorske visine (Parkovi Hrvatske, 2017).

Druga najduža planina u Hrvatskoj velike bioraznolikosti je Lička Plješivica koja sa svojim prirodnim nastavcima, Medvjedačkom na sjeveru te Kremenom i Poštakom na jugu, ima površinu od 453 kvadratna kilometra i dužinu od preko 100 km. Najviši vrh joj je Gola Plješivica (1 649 m) s koje se pruža jedan od najljepših pogleda u Hrvatskoj, dok je granično područje Javornik-Tisov vrh zaštićeno kao specijalni rezervat šumske vegetacije bukve i jele prašumskog tipa.

Sl. 8. Nacionalni park Sjeverni Velebit

Izvor: URL 6

Također, područje Bijeli potoci-Kamensko predstavlja memorijalni prirodni spomenik i rezervat prirodnih predjela (URL 7). Od posebnih šumskih područja, važno je još spomenuti park-šumu Laudonov gaj na rubu Krbavskog polja koji predstavlja jednu od najstarijih kultura hrasta lužnjaka i jedan od najstarijih živih spomenika šumarstva Like i Hrvatske. U skladu s bogatstvom šumskih područja, Liku karakterizira bogatstvo flore i faune s brojnim zaštićenim vrstama. Među biljnim vrstama izdvajaju se strogo zaštićeni runolist, kranjski ljiljan, hrvatska sibireja te velebitska degenija, koja je najrjeđa biljka u Hrvatskoj, a u Lici se nalaze i prirodna staništa medvjeda, vuka, risa, surog orla i vidre (Rudelić i Dasović, 2015; LAG strategija 2016). Nedaleko od grada Otočca, u mjestu Kuterevo smještenom u uskoj velebitskoj uvali, nalazi se Utočište za mlade medvjede koje pruža zaštitu medvjedima siročićima, odnosno zaštitu medvjedeg staništa i promicanje održivog življenja. Tamo je 2005. godine uspostavljena i volonterska postaja s ciljem potpore projektu i razvoju lokalne zajednice (URL 4).

Pored planinskih područja, velike prirodne atrakcije u Lici predstavljaju njena vodna bogatstva. Osim Plitvičkih jezera, tu su glavne ličke vode tekućice Lika i Gacka. Rijeka Lika izvire u podnožju Velebita te je dužinom od 78 km najveća hrvatska ponornica, ali i druga po duljini ponornica u Europi. Glavne pritoke su joj Novčica, Otešica, Glamočnica i Jadova. Na njoj je 1966. godine izgrađeno ranije spomenuto jezero Kruščica u čijim se dubinama nalazi potopljeno selo s crkvom svetog Ilije, iz kojeg je stanovništvo preseljeno

za potrebe izgradnje hidroelektrane. Za vrijeme niskog vodostaja mogu se štoviše vidjeti temelji i ruševine kuća, imanja, crkve i cesta tog potopljenog sela. Najljepši dio toka Like je kanjon od Kaluđerovca do Gornjeg Kosinja, a najpoznatija građevina na rijeci Lici je Kosinjski most dug 70 metara koji spaja Gornji i Donji Kosinj (sl. 9) (URL 4).

Sl. 9. Kosinjski most na rijeci Lici

Izvor: URL 4

Rijeka također obiluje ribljim fondom, kao i jezero Kruščica, u kojem su ulovljeni kapitalni primjerci somova i šarana (Rudelić i Dasović, 2015). Gacka je rijeka duga 61 km koja izvire iz više od tri izvora, od kojih je najveće Tonković vrilo na jugoistočnom rubu Gacke doline. Iako je krška rijeka, izuzetno je sporog i mirnog toka i ujednačene izdašnosti izvora te je vrlo bogata florom i faunom. U svijetu je Gacka poznata po potočnoj pastrvi, koja u njoj raste 5 do 7 puta brže nego u bilo kojoj drugoj pastrvskoj vodi u svijetu, što ju čini *mekom* za ribiče. Ribolovna sezona na Gackoj počinje 1. ožujka i završava 31. listopada, s tim da je na dijelu toka od potoka Knjapovac do Tonković vrila ribolov zabranjen jer se radi o rezervatu. Za žitelje Gackog polja Gacka predstavlja život jer im, osim što je koriste za piće, služi u brojne druge svrhe (ribolov, mlinice, pilane i sl.), ali kada je riječ o vodi za piće po svojoj je kvaliteti druga u Europi (URL 8). Iako se nalazi na krajnjem rubu Like, uz granicu s Bosnom i Hercegovinom, jedinstveni krški fenomen u regiji svakako je vrelo Une. Vrelo se nalazi u uskom kanjonu ispod padina Plješivice i Stražbenice te je oblikovano kao okruglo, mirno, plavozeleno jezero, okruženo šumom i visokim strmim liticama. Ovo jezero jedno je od najdubljih i najsnažnijih vrela ovog

područja, a svrstava se i u pet najdubljih krških izvora na svijetu (URL 9). Prvi unski slap javlja se već desetak metara od vrela, dok je samo jezero s kanjonom koji ga okružuje još 1968. godine proglašeno zaštićenim hidrološkim spomenikom prirode (Rudelić i Dasović, 2015).

4.1.2. Kulturno-povijesne atrakcije i manifestacije

Glavno gospodarsko, administrativno, vjersko i kulturno središte Like predstavlja Grad Gospić čije temelje danas čine dvije turske kule i stari most oko kojih se u vrijeme Vojne krajine razvila jezgra grada. Iako je prvi pisani spomen grada evidentiran u 13. stoljeću, naseljenost na području grada datira još od prapovijesnog razdoblja, točnije neolitika, a posebice od željeznog doba i doba plemena Japoda (URL 10). Materijalna i nematerijalna kulturna baština Grada Gospića rezultat je stoga višestoljetnih aktivnosti stanovništva na ovom području o kojima svjedoče brojni dokumentirani arheološki nalazi. O povijesnoj važnosti Gospića svjedoči njegova kulturno-povijesna jezgra koja je zaštićena kao kulturno dobro, a obilježavaju je vojnokrajiški objekti i neostilske katnice te tradicijska arhitektura (sl. 10).

Sl. 10. Kulturno-povijesna jezgra grada Gospića

Izvor: URL 9

U samom gradu nalaze se još brojne sakralne građevine, utvrde, kulturni spomenici, ali i kulturno srednjovjekovno nasljeđe poput glagoljskih knjiga. Od sakralne baštine posebno se izdvaja Crkva Navještenja Blažene Djevice Marije kao primjer tipizirane krajiške crkve 18. stoljeća, a koja je danas katedralna crkva novoosnovane biskupije. U gradu se također

nalazi Muzej Like Gospić koji pripada skupini kompleksnih muzeja jer okuplja arheološki, numizmatički, kulturno-povijesni, etnografski i galerijski odjel te skrbi za svu pokretnu spomeničku baštinu i nepokretne spomenike kulture u Lici. Posebna jedinica pod njegovom upravom je vrlo značajan Memorijalni centar „Nikola Tesla“ otvoren 2006. godine u Smiljanu. Glavna uloga centra je prikupljati, čuvati, istraživati i prezentirati građu vezanu za život i djelo Nikole Tesle, a obuhvaća spomen-područje, parohijsku crkvu sv. Petra i Pavla, groblje te multimedijски centar (Strategija turističkog razvoja Grada Gospića, 2017). U selu Veliki Žitnik nadomak Gospića, nalazi se memorijalna kuća, odnosno spomen-dom hrvatskog povjesničara i *Oca domovine* dr. Ante Starčevića. U sklopu spomen-doma osmišljen je multimedijски centar s edukativnim sadržajima o hrvatskoj povijesti 19. stoljeća. Uz Muzej Like, od velike je važnosti Muzej Gacke koji se nalazi u gradu Otočcu, a kao zavičajni muzej sintetizira šest muzejskih zbirki poput one arheološke, povijesne, etnografske i likovne (URL 8).

U planinskom selu Krasno gdje se nalazi najstarija šumarija u Hrvatskoj (osnovana 1765.), 2005. godine je otvoren Muzej šumarstva, jedini takav muzej u državi, a 2017. godine Krasno je dobilo posjetiteljski i informacijski centar za posjetitelje Nacionalnog parka Sjeverni Velebit – Kuću Velebita. Kuća Velebita namijenjena je svim ljubiteljima planine Velebit te svojim postavom na četiri etaže predstavlja bogatstvo Velebita kroz prezentaciju prirodnih i kulturnih vrijednosti, kao i njegove raznolikosti (URL 11). Osim navedenog, povrh ovog malog sela smjestilo se nadaleko poznato Svetište Majke Božje od Krasna iz 18. stoljeća u kojem najveću umjetničku vrijednost ima oslikani strop crkve s latinskim citatima. Svetište svake godine okuplja mnoštvo vjernika, osobito na blagdan Velike Gospe (URL 12).

O bogatoj prošlosti Like svjedoče i ostaci starih srednjovjekovnih gradova i utvrda rasprostranjeni diljem regije. Jedan od primjera je Turska kula koja se nalazi na brdašcu u gotovo samom Perušiću te je jedina takva preostala kula u Lici, a potječe iz 16. stoljeća. Sagrađena je kao dio tvrđave koja se sastojala od dvostrukih zidina i četiri branič-kule, a ova koja je sačuvana visoka je 15 m (Rudelić i Dasović, 2015). Nadalje, Stari grad Sokolac u Brinju jedan je od najljepših spomenika srednjovjekovlja koji se prvi put spominje još u 14. stoljeću. Brinje je tada, uz Modruš, bilo najvažnije sjedište knezova Krčkih te ono nikad nije bilo osvojeno od strane turske vojske. Sam stari grad spomenik je nulte kategorije, a smjestio se na malom uzvišenju u središtu naselja. I danas je u njemu moguće

vidjeti ostatke ulazne kule i dvorske Kapele sv. Trojstva koja je najbolje očuvana burgovska kapela u Hrvatskoj (URL 13). Na istočnom dijelu Like posebno se izdvaja Mrsinj-grad koji se nalazi na istoimenom brdu pored Korenice. Brdo Mrsinj je uz Plješivicu jedno od glavnih prirodnih obilježja Koreničkog kraja, a sama utvrda bila je prvo upravno središte Krbavske biskupije osnovane 1185. godine. Utvrda je osim toga kroz povijest imala i strateški položaj jer se iz nje moglo kontrolirati kretanje ljudi u Bjelopolju te izvor Vrelo Koreničko (sl. 11) (Rudelić i Dasović, 2015). Zajedno s Udbinom i Komićem bila je to jedna od tri najveće utvrde stare župe Krbave, a iznad sela Vrelo postojala je i utvrda Prozor (URL 14). Brojne ruševine velikaških utvrda iz srednjeg vijeka, koje tek čekaju prava arheološka istraživanja, mogu se još pronaći u Lovinačkom kraju, poput starog grada Lovinca i Novak grada.

Sl. 11. Pogled s Mrsinja na Ličku Plješivicu i Koreničko polje (Foto: Žafran, I., 25.8.2017.)

Posebna kulturna baština u Lici su mlinice (*malenice*) na rijeci Gackoj koje su žitelji Gackog polja gradili na njenim izvorima u Sincu i Lešću. Brojne mlinice služile su za mljevenje žita, a osim njih tu su pilane, stupe za stupanje domaćeg sukna i koševi za valjanje biljaca i suknenih deka. Iako ih je tijekom 20. stoljeća bilo oko šezdeset, danas ih je preostalo tek nekoliko. One u naselju Sinac predstavljaju posebnu atraktivnost kao ostatak tradicijskog graditeljstva na vodi i starih obrta (sl. 12). Mlinice su obnovljene i još uvijek aktivne te obavljaju svoju prastaru funkciju mljevenja žita koristeći pogonsku snagu rijeke (URL 5) (URL 14). Mlinske vodenice građene su i na rijeci Korani, a jedna od

nekadašnjih pet mlinskih vodenica može se danas pronaći u istoimenom naselju. Ova mlinica potječe iz 19. stoljeća te je također u potpunosti obnovljena i u pogonu. Uz mlinicu se nalazi pilana koja je jedina gospodarska građevina u županiji, vjerojatno i šire, koja koristi snagu vode za piljenje drveta (URL 14).

Sl. 12. Mlinice na rijeci Gackoj u naselju Sinac

Izvor: URL 4

Osim onom materijalnom, regija se može pohvaliti bogatom i očuvanom nematerijalnom kulturnom baštinom o čemu posebice svjedoče dva zaštićena fenomena nematerijalne kulturne baštine – priprema tradicijskoga ličkoga sira škripavca i *Ličko prelo*. Ista ukazuju na tradicionalnu opredijeljenost regije prema poljoprivredi, ali i njegovanju folkloru. Jedan od fenomena nalazi se trenutno na UNESCO-vom popisu ugrožene nematerijalne kulturne baštine, a radi se o glazbenom izričaju *ojkanju*. Zahvaljujući velikom broju udruga usmjerenih na kulturu i očuvanje tradicije, područje Like također je bogato kulturnim manifestacijama koje se održavaju tijekom cijele godine, ali s većom koncentracijom u ljetnim mjesecima i s naglaskom na grad Gospić (LAG strategija, 2016). Daleko najpoznatija lička manifestacija je *Jesen u Lici* koja se u Gospiću već dugi niz godina održava početkom listopada. Radi se o tradicionalnoj gospodarskoj i kulturno-umjetničkoj manifestaciji koja za cilj ima njegovanje tradicije, običaja i kulturne baštine regije. Tijekom izložbe se posjetiteljima predstavljaju mala poljoprivredna gospodarstva i mali poduzetnici koji proizvode tradicionalne prehrambene, uporabne ili ukrasne predmete karakteristične za ovo područje. Osim toga, prezentiraju se tradicijski načini izrade raznih

predmeta, a tijekom izložbe održavaju se nastupi kulturno-umjetničkih društava (URL 10). Drugi sličan događaj koji valja spomenuti je *Eko etno Gacka* koji kao tradicijska manifestacija također okuplja izlagače autohtonih proizvoda s područja Like, ali i drugih županija Hrvatske. Održava se u Otočcu krajem srpnja, a osim izložbeno-prodajnog sajma organizira se natjecanje u kuhanju lovačkog kotlića te glazbeni nastupi (URL 15).

Od sportskih događanja posebno se ističu trkačke i biciklističke utrke, uključujući i maratone. Najstariji, najpoznatiji i vjerojatno najatraktivniji je *Plitvički maraton* koji se u Nacionalnom parku Plitvička jezera održava od davne 1981. godine te svake godine privlači sve više zainteresiranih trkača i trkačica. Osim domaćih sudionika, na maraton svake godine dolazi sve veći broj sudionika iz raznih država diljem svijeta. Natjecanje je cestovna atletska utrka koja se održava prvi tjedan u lipnju svake godine i obuhvaća kategorije utrke na 5 km, polumaratona na 21 km, maratona na 42 km i maratona štafetne utrke (URL 16). Druga međunarodno priznata utrka je *Adria Bike maraton* koji se isto održava u Općini Plitvička Jezera polovicom lipnja. Radi se o dvodnevnom biciklističkom festivalu koji osim same utrke sadržava izložbu poznatih MTB robnih marki i testnu vožnju izložbenih modela. Utrka se održava na tri staze u četiri različite kategorije. Još jedan posebno zanimljiv maraton brdskog biciklizma održava se krajem mjeseca rujna na Velebitu pod nazivom *Velebit mtb maraton – Putovima Winnetoua*. Događaj je inspiriran kulturnim vesternom "Winnetou" njemačko-francuske produkcije koji je jedan od najgledanijih europskih filmova svih vremena. Među preostalim sportskim događanjima u regiji izdvajaju se uspon na Zavižan i Visočicu, biciklistička utrka za Dan Grada Gospića, *Memorijalna Barkanova biciklijada* u Otočcu i *Lika Cave Trail* u Pećinskom parku Grabovača (URL 16).

Po pitanju ličke gastronomije, treba naglasiti kako ona u potpunosti odražava navike života na planinama, među šumama i pašnjacima gdje su ljeta kratka, a zime hladne, što ograničava njenu raznovrsnost. Iz tog razloga, tradicionalna lička prehrana specifična je po svojoj jednostavnosti pripreme, ali i kaloričnim jelima koja su kroz povijest bila podloga za obavljanje teških fizičkih poslova. Ipak, ličku gastronomiju istovremeno karakterizira autentičnost, izvrsnost i poštivanje tradicije pripreme pa ona neupitno predstavlja jedan od glavnih aduta turističke atrakcijske osnove regije. Tradicija stočarstva uvjetovala je temelje ličke gastronomije koja se primarno zasniva na mesu i mesnim prerađevinama te mliječnim proizvodima. Posebnu važnost pritom imaju lička janjetina, ovčetina, svinjetina i divljač,

pripremana na razne načine, uključujući suhomesnate proizvode, dok se od mliječnih proizvoda najviše ističu sirevi poput čuvenog ličkog škripavca, base i ovčjeg sira. U Gackoj dolini od velike su važnosti proizvodi od pastrve. Skromnu ponudu povrća nadoknađuje njihova vrhunska kvaliteta pri čemu su nadaleko poznati lički krumpir, od kojeg se rade ličke pole, kiseli kupus i grah. Područje je također bogato gljivama i samoniklim biljem, a poznato je još po izvrsnim rakijama, najviše šljivovici (URL 15).

4.1.3. Atraktivna turistička suprastruktura

Uz iznimnu prirodnu i kulturno-povijesnu atrakcijsku osnovu, Lika ima odlične predispozicije za aktivni turizam. Prije svega, s reljefnom raznolikošću i prirodnom atraktivnošću regije, ista svim posjetiteljima nudi mnoštvo pješačkih i biciklističkih, planinarskih te drugih poučno-rekreativnih staza. Velik broj planinarskih staza, planinarskih kuća i skloništa nalazi se na Velebitu, a njihovoj obnovi i turističkom razvoju uvelike doprinose planinarska društva s ovog područja. Planinarsko društvo „Visočica“ u Gospiću osnovano je još davne 1898. godine što svjedoči o dugoj tradiciji planinarstva u Lici. Ono je uz otvaranje novih planinarskih staza izgradilo i obnovilo dvije atraktivne planinarske kuće pod nazivom „Lički gorski biseri“, dok je Hrvatsko planinarsko društvo „Željezničar“, također iz Gospića, 2003. godine otvorilo suvremeno opremljenu planinarsku kuću „Vila Velebita“ na Baškim Oštarijama. Osim navedenih, na Velebitu se duž cijele planine nalazi još preko 20 planinarskih kuća, domova i skloništa za smještaj planinara koje su im, ovisno o dobu godine, na raspolaganju stalno ili uz prethodnu najavu (URL 10).

Zahvaljujući klimatskim obilježjima regije, zimi je u svim njenim dijelovima uobičajena pojava snijeg što su pojedina mjesta iskoristila u svrhu promocije zimskih aktivnosti, poput skijanja i sanjkanja. U neposrednoj blizini Nacionalnog parka Plitvička jezera nalazi se skijalište i sanjkalište Mukinje koje raspolaže s vučnicom, a na raspolaganju je kada se ispune prirodni uvjeti za uređenje staza. Skijanje je u zimsku turističku ponudu nacionalnog parka uvršteno još 1980-ih godina, a skijalište je pogodno za početnike, rekreativce i djecu te nudi najam skijaške i borderske opreme te sanjki (URL 17). U samom podnožju nalazi se moderan ugostiteljski objekt Bistro „Vučnica“, kao i nogometno te košarkaško igralište u njihovoj neposrednoj blizini. Na drugom kraju Like, u Općini Lovinac, uređeno je i otvoreno sada već popularno sanjkalište na brdu Cvituša. Dugo je 100 metara, a specijalizirano je za sanjkanje i učenje prvih skijaških spustova. Izletište

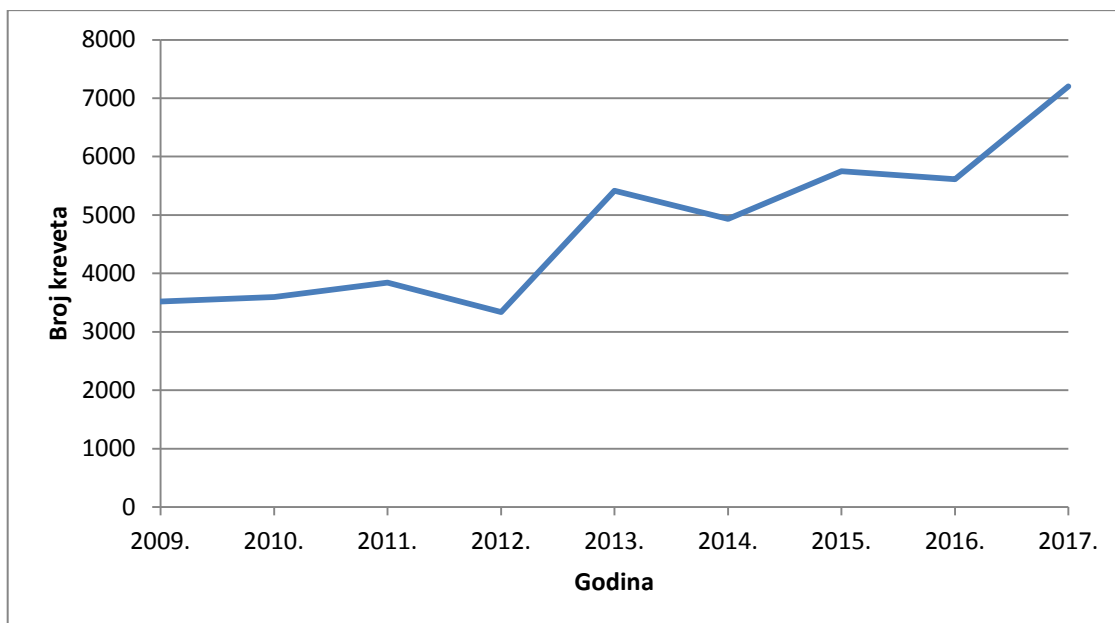
Cvituša nudi također gastronomsku ponudu, a mogu se pronaći i proizvodi lokalnih OPG-ova (URL 18).

4.2. Smještajni kapaciteti

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, u Lici je 2009. godine bilo 3 518 kreveta, registriranih u svega četiri jedinice lokalne samouprave - Gospiću, Otočcu, Perušiću i Plitvičkim jezerima. Od toga je 81 % kreveta, točnije njih 2 858, tada bilo registrirano u Općini Plitvička Jezera. U naredne dvije godine broj kreveta u Lici se tek blago povećavao dok je 2012. godine zabilježen i pad broja registriranih kreveta u odnosu na godinu prije. Ipak, već sljedeće godine u Lici je zabilježen značajan porast broja smještajnih kapaciteta, s 3 338 kreveta 2012. godine na 5 417 registriranih kreveta 2013. godine. Do 2016. godine broj kreveta u Lici nastavio je varirati, a 2017. godine ponovno se može uočiti bitno povećanje tog broja, koji je tada po prvi put premašio 7 000 registriranih kreveta (sl. 13). Osim razvidnog povećanja broja smještajnih kapaciteta u Lici u odnosu na 2009. godinu, bitno je naglasiti kako je pritom došlo i do promjene po pitanju njihove prostorne raspodjele. Odnosno, uz već spomenute jedinice lokalne samouprave koje su već na početku promatranog razdoblja imale određeni broj smještajnih kapaciteta, u međuvremenu je zabilježena postupna registracija smještajnih kapaciteta i u preostalim jedinicama lokalne samouprave u Lici. Broj kreveta u istima prvotno je bio neznatan, zbog čega je većina tih statističkih podataka zaštićena, ali prema podacima o broju kreveta za 2016. i 2017. godinu sve jedinice lokalne samouprave u Lici imaju registrirane smještajne kapacitete. Uz to, tijekom godina je također došlo do određenog smanjenja udjela smještajnih kapaciteta Općine Plitvička jezera u ukupnom broju smještajnih kapaciteta u Lici. Općina Plitvička jezera 2017. godine je imala oko 5 000 registriranih kreveta što je otprilike 70 % ukupnog broja smještajnih kapaciteta u Lici. Iako se još uvijek radi o dominantnom udjelu, neupitno je kako ponuda smještajnih kapaciteta posljednjih godina raste i u drugim dijelovima regije. Od ostalih jedinica lokalne samouprave, prema broju kreveta 2017. godine ističu se gradovi Gospić i Otočac s preko 800 kreveta, a slijede ih općine Lovinac i Vrhovine koje imaju više od 100 registriranih kreveta.¹⁰

---

¹⁰ Podaci dobiveni izračunom prema podacima iz statističkih izvješća *Turizam u 2009.-2017.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb

Sl. 13. Kretanje broja kreveta u Lici u razdoblju 2009.-2017. godine

Izvor: *Turizam u 2009.-2017.*, Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>

Najnovije podatke vezane za smještajne kapacitete u Lici objavila je početkom ove godine Županijska komora Otočac, a temelje se na obradi podataka iz sustava *eVisitor*. Prema njima je 2018. godine regija raspolagala s ukupno 2 732 smještajne jedinice, 6 598 kreveta te još 599 dodatnih kreveta. Najmanji broj smještajnih jedinica među jedinicama lokalne samouprave imaju općine Udbina i Donji Lapac, dok najmanji broj kreveta, uz već spomenutu Udbinu, ima općina Brinje (tab. 3). Pritom za 2018. godinu nedostaju podaci o smještajnim kapacitetima Općine Gračac jer isti još nisu objavljeni.

Tab. 3. Smještajni kapaciteti u Lici 2018. godine po gradovima/općinama

Grad/Općina	Broj smještajnih jedinica	Broj kreveta	Broj dodatnih kreveta
Brinje	27	44	8
Donji Lapac	19	52	4
Gospić	305	722	57
Lovinac	52	160	25
Otočac	320	743	104
Perušić	29	80	7
Plitvička Jezera	1 910	4 632	372
Udbina	16	44	8
Vrhovine	54	121	14
Ukupno	2 732	6 598	599

Izvor: *Turizam Ličko-senjske županije u brojkama*. Turistička sezona 2018., Otočac, 2019

Općenito najpotpunije i najdetaljnije podatke o smještajnim kapacitetima imaju jedinice lokalne samouprave u kojima ih ima najviše, počevši od Općine Plitvička Jezera. Pritom se podaci obrađeni na razini gradova i općina ponegdje mogu razlikovati od onih koje objavljuje Državni zavod za statistiku. Turistička zajednica Općine Plitvička Jezera izdala je svoje posljednje godišnje izvješće o radu zaključno s 2018. godinom. Tijekom posljednje tri godine u Općini je zabilježen iznimno visok porast broja objekata i kreveta u privatnom smještaju i ostalim objektima. Ukupan broj kreveta u razdoblju 2016.-2018. godine povećao se za 1210, odnosno za otprilike 30 %. Pri tome se broj kreveta u privatnom smještaju povećao za 918, dok se u ostalim objektima taj broj više nego udvostručio. U ostale objekte 2016. godine bili su ubrojani ostali ugostiteljski objekti za smještaj, učenički dom, hostel „Falling Lakes“ i pastoralni centar, a 2017. godine pridruženo im je Turističko naselje Plitvice d.o.o. te hostel „Lana Haus“. Broj hotela se u posljednjem promatranom razdoblju u Općini nije mijenjao. Četiri postojeća hotela („Jezero“, „Plitvice“, „Bellevue“ i „Macola“) raspolažu s 432 sobe i 20 apartmana, a broj kreveta im se tijekom prošle godine neznatno smanjio. U Općini se nalazi samo jedan kamp, „Borje“, čiji se kapaciteti također nisu puno mijenjali. Kapaciteti u privatnom smještaju prema podacima iz 2018. godine nalaze se u 455 domaćinstava unutar 27 naselja, dok su se 2016. godine takvi kapaciteti nalazili u 346 domaćinstava unutar 24 naselja (tab. 4) (Izvješća o radu TZ Općine Plitvička jezera 2016.-2018. godine).

Tab. 4. Smještajni kapaciteti u Općini Plitvička jezera 2016.-2018. godine

Općina Plitvička Jezera	Hoteli	Privatni smještaj		Ostali objekti*	Kampovi	UKUPNO
	Broj kreveta	Broj objekata	Broj kreveta	Broj kreveta	Broj kamp jedinica	Broj kreveta
2016.	995	1052	2750	239	140	3984
2017.	995	1205	3249	472	140	4716
2018.	980	1207	3668	546	136	5194

*ostali ugostiteljski objekti za smještaj, Učenički dom, Pastoralni centar, hostel „Falling Lakes“, od 2017. god. Turističko naselje Plitvice d.o.o. i hostel „Lana Haus“

Izvor: *Izvešća o radu Turističke zajednice Općine Plitvička jezera 2016.-2018. godine*

Grad Otočac u posljednje dvije godine također je bilježio značajan porast broja smještajnih kapaciteta, iako je njihov red veličine i dalje neusporediv s kapacitetima Općine Plitvička Jezera. Na području Grada Otočca 2016. godine bilo je registrirano ukupno 613 kreveta, pri čemu su osnovne smještajne kapacitete činili hotelski kapaciteti. Hotel „Zvonimir“ raspolagao je te godine s 48 kreveta, „Mirni kutak“ sa 60, hotel „Gacka“ s 38, hotel „Park“ s 84 te novootvoreni hostel „Majsić“ s 37 kreveta. Smještajni kapaciteti u privatnom smještaju obuhvaćali su 135 registriranih soba s ukupno 354 kreveta te je primijećen trend prekategorizacije objekata u svrhu dobivanja kvalitetnijeg smještaja. Zbog toga je u tom periodu došlo do smanjenja broja soba, ali istovremeno do povećanja broja registriranih apartmana i kuća za odmor. U narednom periodu, hotelski kapaciteti neznatno su se povećali pa 2017. godine raspoložu s 247 kreveta. Povećali su se i smještajni kapaciteti u privatnom smještaju koji bilježi 75 registriranih privatnih iznajmljivača što je 13 % više u odnosu na 2016. godinu. Ukupni smještajni kapaciteti povećani su prema podacima turističke zajednice na 321 sobu i 748 kreveta što je 40 % više soba i 55 % više kreveta nego prethodne godine. Osim toga, u međuvremenu je otvoreno kamp odmorište kapaciteta 50 smještajnih jedinica raspoloživih za 150 gostiju (Godišnja izvješća TZ Grada Otočca 2016. i 2017.).

Prema podacima TZ Grada Gospića, u razdoblju 2012.-2016. godine broj soba i kreveta u hotelskom smještaju i odmorištima u Gospiću se nije mijenjao. Hotelski smještaj 2016. godine raspolagao je s 42 sobe i 68 kreveta, a kapaciteti odmorišta su bili 32 sobe sa 64 kreveta. Kapaciteti pansiona također se nisu mijenjali te su oni raspolagali s 42 sobe i

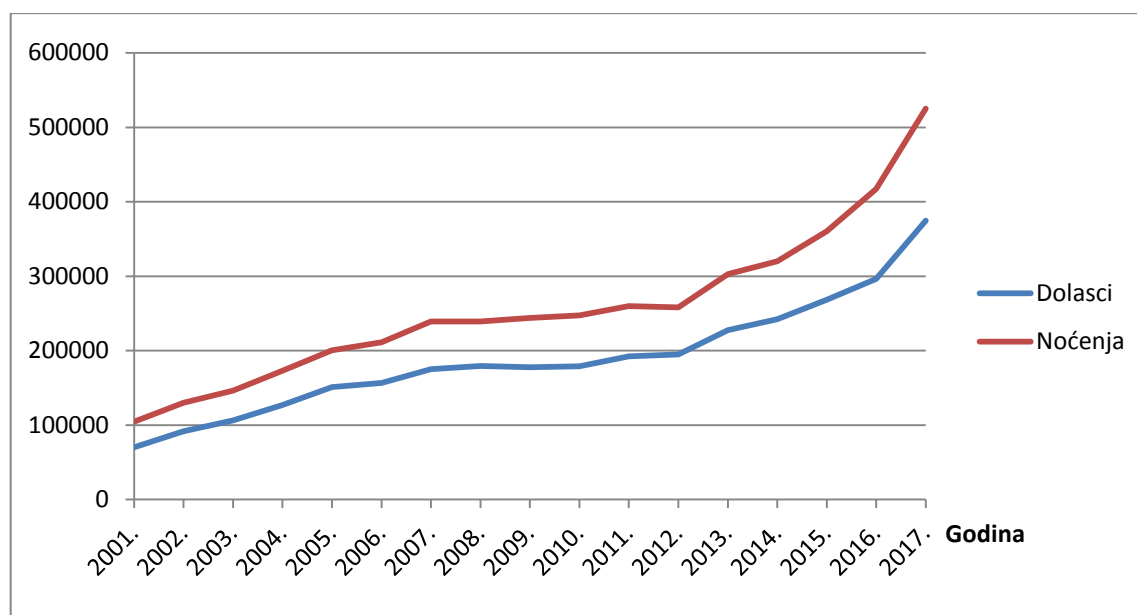
ukupno 84 kreveta, a ono gdje je posljednjih godina zabilježen nezanemariv porast su kapaciteti u kampu i privatnom smještaju. U 2012. godini na prostoru Grada Gospića kamp jedinica nije bilo te je tek godinu kasnije u toj vrsti smještaja registrirano 6 soba s ukupno 12 kreveta, odnosno 18 u 2016. godini. Privatni smještaj 2012. godine raspolagao je s 54 sobe i 72 kreveta, a sljedeće godine došlo je do smanjenja broja smještajnih jedinica na 34 i povećanja broja kreveta na 114. Godine 2016., broj soba bio je 38, ali se broj kreveta znatno povećao pa ih je tada bilo 185. Jedina vrsta smještajnog objekta u kojem je došlo do smanjenja broja kreveta je motel, no unatoč tome, Grad Gospić zabilježio je porast broja kreveta s 409 u 2012. godini na 527 u 2016. godini (Strategija turističkog razvoja Grada Gospića, 2017).

4.3. Turistički promet

Analizirajući broj dolazaka i noćenja u Lici kroz dulje vremensko razdoblje, od 2001. do 2017. godine, vidljivo je kako regija već dugi niz godina bilježi kontinuirani porast broja dolazaka i noćenja koji se najviše intenzivirao krajem promatranog razdoblja. Početkom stoljeća, 2001. i 2002. godine, Lika je imala manje od 100 000 dolazaka godišnje, 2013. godine premašeno je 200 000 dolazaka, a potom je već 2017. godine taj broj iznosio preko 350 000. Pritom se postupno smanjivao udio domaćih turista u ukupnom broju dolazaka, dok se udio stranih turista proporcionalno tome povećavao. Udio stranih turista tako je 2001. godine iznosio oko 82 %, a 2017. godine taj je udio bio veći od 95 %. Jedina godina u promatranom razdoblju u kojoj je broj dolazaka bio manji u odnosu na prethodnu bila je 2009. godina, ali je već sljedeće godine nastavljen njegov daljnji rast. Kada je riječ o broju noćenja, isti je također bilježio kontinuirani rast kroz gotovo cijelo promatrano razdoblje, izuzev 2012. godine kada je broj noćenja bio neznatno manji u odnosu na prethodnu godinu. Štoviše, broj noćenja se tijekom ovih 16 godina povećao za više od pet puta. Godine 2001. iznosio je 104 596, dok je 2017. godine u Lici zabilježeno više od pola milijuna noćenja. Do najznačajnijeg porasta broja noćenja došlo je upravo između 2016. i 2017. godine kada se broj noćenja u godinu dana povećao za više od 100 000 tisuća (sl. 14). Kao i po pitanju dolazaka, oko 94% noćenja odnosi se na strane turiste.

Generalno pozitivne trendove kretanja broja dolazaka i noćenja u Lici potvrđuju i pokazatelji po pojedinim turističkim zajednicama za 2018. godinu, iz kojih je vidljivo kako

Sl. 14. Broj dolazaka i noćenja u Lici 2001.-2017. godine

Izvor: *Turizam – kumulativni podaci 2001.-2008.*, Priopćenja; *Turizam u 2009.-2017.*, Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku, <https://www.dzs.hr/>

sve turističke zajednice jedinica lokalne samouprave imaju povećanje broja dolazaka i noćenja u odnosu na 2017. godinu. Jedinice lokalne samouprave koje iznimno bilježe pad broja dolazaka i noćenja u Lici u odnosu na prošlu godinu su one općine koje nemaju svoju turističku zajednicu. Njihovi podaci iskazani su stoga zbirno te ih prati Turistička zajednica Ličko-senjske županije, a radi se o općinama Lovinac, Donji Lapac i Udbina. Daleko najveći broj dolazaka i noćenja u Lici ostvarila je Općina Plitvička Jezera koja 2017. godine broji čak 82,2 % svih dolazaka te 81,3 % svih noćenja u regiji. Slijede ju Grad Otočac i Grad Gospić sa znatno manjim brojem dolazaka i noćenja, pri čemu Grad Otočac bilježi više nego dvostruko veći broj dolazaka te gotovo dvostruko više noćenja od Grada Gospića. Nakon njih slijede Općina Vrhovine i Općina Perušić s podjednakim brojem noćenja. Vidnu razliku između ove dvije općine čini gotovo dvostruko veći broj dolazaka u Općini Vrhovine. Općina Perušić jedina je jedinica lokalne samouprave u regiji koja bilježi podjednak broj domaćih i stranih dolazaka, uz znatno veći broj noćenja domaćih turista, što najčešće nije uobičajena pojava. Najmanji broj dolazaka i noćenja ima Općina Gračac za koju su najnoviji dostupni podaci iz 2017. godine, ali ona istovremeno, uz Općinu Brinje i Općinu Perušić, ima najveći indeks promjene broja dolazaka u odnosu na godinu ranije. Te tri jedinice lokalne samouprave ostvarile su ujedno najveći indeks promjene broja noćenja.

Tab. 5. Dolasci i noćenja turista u Lici po turističkim zajednicama 2017. i 2018. godine*

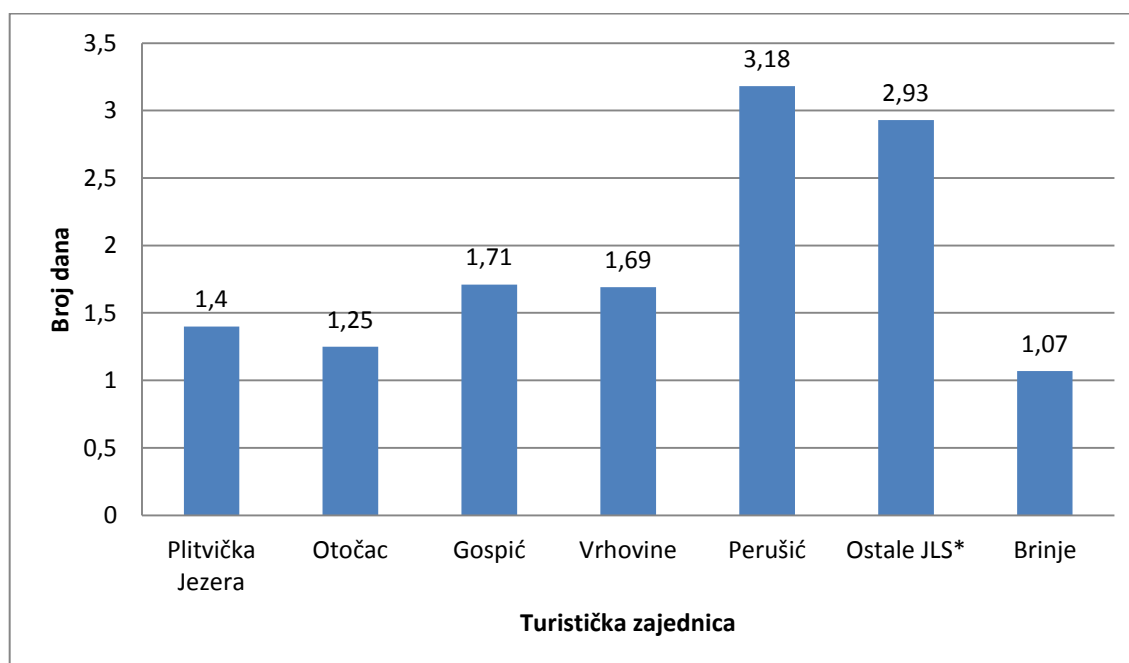
Turistička zajednica	Dolasci domaći 2018	Dolasci strani 2018	Dolasci ukupno 2018	Dolasci ukupno 2017	Indeks dolasci ukupno	Noćenja domaći 2018	Noćenja strani 2018	Noćenja ukupno 2018	Noćenja ukupno 2017	Indeks noćenja ukupno
TZO Plitvička Jezera	11670	326044	337714	308483	109,48	18430	453592	472022	432767	109,07
TZG Otočac	3064	40956	44020	41266	106,67	5439	49487	54926	50090	109,65
TZG Gospić	4676	15802	20478	16033	127,72	12133	22978	35111	28179	124,6
TZO Vrhovine	78	4085	4163	3034	137,21	194	6854	7048	5225	134,89
TZO Perušić	1091	1125	2216	1431	154,86	4401	2643	7044	4954	142,19
TZO Brinje	261	2608	2869	1852	154,91	339	2727	3066	2030	151,03
Ostale JLS**	748	1338	2086	2488	83,84	1877	4226	6103	6853	89,09
UKUPNO	21588	391958	413546	374587	110,4	42813	542507	585320	530098	110,42
Turistička zajednica	Dolasci domaći 2017	Dolasci strani 2017	Dolasci ukupno 2017	Dolasci ukupno 2016	Indeks dolasci ukupno	Noćenja domaći 2017	Noćenja strani 2017	Noćenja ukupno 2017	Noćenja ukupno 2016	Indeks noćenja ukupno
TZO Gračac	140	424	564	358	157,54	917	1042	1959	1406	139,33

*2016. i 2017. godine za Turističku zajednicu Općine Gračac, podaci za 2018. još nisu objavljeni

**Jedinice lokalne samouprave koje nemaju turističku zajednicu (Donji Lapac, Lovinac, Udbina)

Izvor: Turizam Ličko-senjske županije u brojkama – Turistička sezona 2018., Otočac, 2019

Prosječna duljina boravka u danima najveća je u Općini Perušić koja je jedina jedinica lokalne samouprave u kojoj se turisti zadržavaju dulje od tri dana. Nakon nje, turisti se u prosjeku najdulje zadržavaju u onim jedinicama lokalne samouprave koje nemaju svoju turističku zajednicu. U njima prosječna duljina boravka iznosi 2,93 dana. U svim ostalim jedinicama lokalne samouprave turisti se u prosjeku zadržavaju kraće od 2 dana. Najmanju prosječnu duljinu boravka u danima zabilježila je Općina Brinje, dok nešto dulji prosječan boravak turista bilježe dvije turistički najrazvijenije jedinice lokalne samouprave, Općina Plitvička Jezera i Grad Otočac. Prosječna duljina boravka u preostale dvije jedinice lokalne samouprave neznatno je veća te u Gradu Gospiću iznosi 1,71 dan, a u Općini Vrhovine 1,69 dana (sl. 15). Za Općinu Gračac nisu pronađeni dostupni podaci o ovom pokazatelju.

*Jedinice lokalne samouprave koje nemaju turističku zajednicu (Donji Lapac, Lovinac, Udbina)

Sl. 15. Prosječna duljina boravka turista u Lici 2018. godine po turističkim zajednicama (u danima)

Izvor: Turizam Ličko-senjske županije u brojkama – Turistička sezona 2018., Otočac, 2019

Koristan pokazatelj po pitanju analize turističkog prometa u Lici svakako je postotak iskorištenosti postojećih kapaciteta koji u omjer uzima ukupan broj noćenja i broj mogućih noćenja na nekom području. Iz njega je vidljivo kako najbolju iskorištenost kapaciteta ima Općina Plitvička jezera u kojoj taj stupanj iznosi 25,84 %. Druga je Općina Perušić sa stupnjem iskorištenosti 22,18 %, dok nakon nje slijede Grad Otočac sa 17,77 % i Općina

Brinje sa 16,15 % iskorištenosti smještajnih kapaciteta. Jedinice lokalne samouprave koje nemaju svoju turističku zajednicu bilježe najniži stupanj iskorištenosti smještajnih kapaciteta te on iznosi simboličnih 5,71 %. Turistički promet po jedinicama lokalne samouprave može se još promatrati kroz broj dana zauzetosti postojećih kapaciteta, odnosno prosječan broj noćenja po postelji, koji u obzir uzima omjer ukupnog broja noćenja s ukupnim brojem postelja u pojedinom gradu ili općini. U tom slučaju vidljivo je kako Općina Plitvička Jezera ima 94,33 dana zauzetosti, a slijede ju Općina Perušić s 80,97 i Grad Otočac s 64,85 dana zauzetosti. Najmanji broj dana zauzetosti imaju Grad Gospić, koji ih broji 45,07, i općine koje nemaju turističku zajednicu gdje je broj dana zauzetosti svega 20,83 (tab. 6). Vrlo nizak prosječan broj noćenja po postelji rezultat je razmjerno velikog broja smještajnih kapaciteta u gradu ili općini u odnosu na broj noćenja, točnije potražnju prema istima

Tab. 6. Iskorištenost smještajnih kapaciteta u Lici 2018. godine po turističkim zajednicama

Turistička zajednica	Broj noćenja	Broj postelja (osnovne + pomoćne)	Prosječan broj noćenja po postelji (dani zauzetosti)	Broj mogućih noćenja	% iskorištenosti kapaciteta
Plitvička Jezera	472 022	5 004	94,33	1 826 460	25,84
Otočac	54 926	847	64,85	309 155	17,77
Gospić	35 111	779	45,07	284 335	12,35
Vrhovine	7 048	135	52,21	49 275	14,3
Perušić	7 044	87	80,97	31 755	22,18
Ostale JLS*	6 103	293	20,83	106 945	5,71
Brinje	3 066	52	58,96	18 980	16,15
Ukupno	585 320	7 197	81,33	2 626 905	22,28

*Jedinice lokalne samouprave koje nemaju turističku zajednicu (Donji Lapac, Lovinac, Udbina)

Izvor: Turizam Ličko-senjske županije u brojkama – Turistička sezona 2018., Otočac, 2019

4.4. Analiza prezentacije turističke ponude u sredstvima komunikacije

Odabrana sredstva komunikacije (brošure, internetske stranice i društvene mreže) kroz ovu su analizu pojedinačno obrađena na različite načine. Kod brošura je naglasak stavljen isključivo na vizualni segment prezentacije turističke ponude kroz analizu odabranih fotografija. Analizom internetskih stranica je, uz prevladavajuće vizualne motive, obuhvaćen i njihov sadržaj te informativnost, dok je po pitanju društvenih mreža u analizu uključena aktivnost relevantnih subjekata, poput turističkih zajednica, kao i njihova prepoznatost od strane korisnika.

4.4.1. Brošure

Analizom prezentacije turističkih atrakcija Like u odabranim brošurama obuhvaćeno je ukupno 16 brošura u kojima je analizirano 610 fotografija. Treba napomenuti kako se ne radi o svim dostupnim brošurama koje obuhvaćaju turističku ponudu Like, već samo o onima koje se između ostalog mogu pronaći na internetskim stranicama Turističke zajednice Ličko-senjske županije. Razlozi odabira upravo tih brošura su njihova najveća dostupnost korisnicima, sveobuhvatnost i činjenica kako se najveći dio regije Like i njene glavne atrakcije nalaze pod prostornim obuhvatom navedene turističke zajednice. Pritom su iz analize izuzete one brošure koje se odnose isključivo na primorski dio županije. Također, u brošuri *Lika – Karlovac festival bajke* (URL 16), u kojoj je analiziran najveći broj fotografija, iz analize su izuzete fotografije koje primarno prikazuju ponudu primorskog dijela Ličko-senjske županije ili ponudu Karlovačke županije, s obzirom da ta područja nisu prostorni okvir ovog istraživanja. U brošurama koje se odnose na ponudu privatnog smještaja, analizirane su samo one fotografije koje prikazuju atrakcijsku osnovu tog područja. Što se tiče glavnih tema analiziranih brošura već se prema samim naslovima može primijetiti njihova raznolikost, ali je jasno kako su ipak najviše usmjerene na predlaganje raznih ruta i aktivnosti kojima je najbolje upoznati ovu regiju. Teme obuhvaćaju biciklističke, planinarske, pješačke i motociklističke rute, isticanje prepoznatljivih obilježja regije poput vode, krša, planina i gastronomije te manje zastupljenu, ali vrijednu kulturnu baštinu. Najveći broj fotografija, uz već spomenutu brošuru turističke regije Lika-Karlovac, analiziran je u brošurama *Nacionalni park Sjeverni Velebit* (2009), *10+1 razlog za skretanje s autoceste i upoznavanje regije* (2015), *Najljepše moto ture* i *Planinarenje pješačenje trekning* (2017). Potrebno je napomenuti kako je glavni vodič kroz Ličko-senjsku županiju brošura *10+1 razlog za skretanje s autoceste i*

upoznavanje regije (2015) koja se tiska na čak 11 jezika te je u skladu s njom napravljena Turistička karta Ličko-senjske županije koja je također bila uključena u analizu.

Analizom se pokazalo kako najviše fotografija karakterizira prikaz raznih krških pejzaža u Lici. Odnosno, fotografije primarno ne prikazuju niti jedan točno određen segment turističke ponude regije već korisnicima pobliže uprizoruju njenu slikovitost, očuvanost, krajobraznu raznolikost i svojevrsnu divljinu. To se prije svega postiže mnogobrojnim panoramskim fotografijama koje prikazuju kontrast Velebita i mora, odnosno pogled s planinskih obronaka prema moru i otocima, potom kontrast između pitomih krških polja i šumovitih planina koje ih okružuju te svojevrsan sklad između vode, vegetacije i krša. U ovu kategoriju uvrštene su i fotografije koje prikazuju tipična obilježja krša poput stijena i manjih krških reljefnih oblika. Pojedinačno prikazani segmenti koji krajobraz Like čine prepoznatljivim također se mogu pronaći na velikom broju fotografija, a to su planine, rijeke i jezera, flora i fauna te šume. Najmanji broj fotografija kada je riječ o prirodnoj atrakcijskoj osnovi odnosi se na špilje i jame te more kao takvo, što je i očekivano s obzirom na to da županija ima uzak obalni pojas pa se slika mora u promociji većinom koristiti u kombinaciji s planinom. Čak 79 fotografija za primarni cilj ima promociju brojnih mogućnosti aktivnog turizma u regiji pri čemu se naglasak najviše stavlja na biciklizam, planinarenje, motociklizam i ribolov. Zanimljivo mali broj fotografija u toj skupini odnosi se na promociju društvenog života na obali i otoku Pagu. Kulturni spomenici i građevine nalaze se na 71 fotografiji, ali se velika većina njih zapravo odnosi na tek nekoliko individualnih atrakcija koje se u Lici po pitanju kulturne baštine jedine ističu. To su uglavnom fotografije mlinica na rijeci Gackoj i Memorijalnog centra Nikola Tesla. Kultura života i rada na većini fotografija podrazumijeva tradicionalne djelatnosti i zanate, poput stočarstva, mlinarenja te proizvodnje i prodaje sira i drugih autentičnih proizvoda. Sir je najviše zastupljen motiv i u gastronomiji čija je raznolikost u analiziranim brošurama vrlo slabo promovirana. Jednako slabu promociju u brošurama bilježe gradovi i druga naselja u regiji čija bi realna frekventnost u brošurama bila i manja kada bi se izuzela nekolicina fotografija koje prikazuju pogled s obronaka Velebita prema Senju i Karlobagu (tab. 7).

Tab. 7. Analiza slika u odabranim brošurama prema broju i prevladavajućim motivima atrakcijske osnove

Brošure	Broj slika	Krški pejzaž	Planine	Šume	Rijeke i jezera	Flora i fauna	Špilje i jame	More	Aktivnosti	Gastro-nomija	Gradovi i ostala naselja	Kul. spomenici i objekti	Kultura života i rada	Znam. ličnosti
10 + 1 razlog za skretanje s autoceste i upoznavanje regije	67	3	4	1	11	1	4	6	5	8	8	12	3	1
Biciklističke staze Ličko-senjske regije	22	6	1	-	2	-	-	2	6	-	2	3	-	-
Najljepše moto ture	62	17	6	2	3		1	5	9	9	4	4	1	1
Turistička karta Ličko-senjske županije	22	2	1	-	3	1	-	-	3	4	4	4	-	-
Biciklističke staze Grada Gospića	35	8	-	5	-	-	-	-	7	-	3	8	2	2
PlitviceActive karta	8	-	-	1	5	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Put vode i krša - Otkrijte biciklom Gacku i Velebit	11	2	-	1	1	-	-	-	6	-	-	1	-	-
Senj - od mora do velebitskih vrhova	27	7	5	1	-	5	-	2	3	-	2	2	-	-
Mlinice i mlinarenje na Gacki	30	-	-	-	1	-	-	-	-	-	3	16	10	-
Gacka - privatni smještaj	6	-	1	-	3	1	-	-	-	-			1	-
Lika - Karlovac festival bajke	126	19	8	17	19	13	3	-	16	1	2	5	16	7
Nacionalni park Sjeverni Velebit	87	9	21	3	1	20	7	2	12	-	1	6	5	-
Pećinski park Grabovača	6	-	-	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-
Plitvička jezera - privatni smještaj	7	-	-	-	6	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Planinarenje pješaćenje trekning	61	12	16	-	1	1	2	2	11	-	7	9	-	-
Cesta sira	33	4	-	-	-	-	-	-	-	13	-	-	16	-
UKUPNO	610	89	63	31	56	43	23	19	79	35	36	71	54	11

Izvor: autorska izrada

U ovoj analizi pozornost nije bila toliko usmjerena na Nacionalni park Plitvička jezera koliko na regiju općenito jer sam nacionalni park posjetiteljima nudi čak desetak različitih brošura koje se odnose na obilazak parka, šumu, floru i faunu, planinarske i poučno-rekreativne staze te druga obilježja. Ipak, važnost Nacionalnog parka Plitvička jezera kao glavnog turističkog lokaliteta u regiji vidljiva je simbolički već po samom stupnju njegovog naglašavanja u promotivnim materijalima županije. Primjer toga je Turistička karta Ličko-senjske županije gdje je Nacionalni park Plitvička jezera, uz Novalju kao primorsku destinaciju, razvidno više istaknut u odnosu na druge lokalitete u istoj (sl. 16).

Sl. 16. 10+1 Turistička karta Ličko-senjske županije

Izvor: TZ Ličko-senjske županije

4.4.2. Internetske stranice i društvene mreže

Iako su promotivni materijali u obliku brošura još uvijek neizostavan dio marketinga svake ozbiljnije turističke destinacije, u današnje se vrijeme pozornost sve više pridaje digitalnom marketingu. Razlog tome je činjenica kako internet, za razliku od tradicionalnih prezentacijskih oblika, nije statičan medij te omogućava brzo i kontinuirano dodavanje fotografija, tekstova i multimedijalnih sadržaja na internetske stranice i društvene mreže

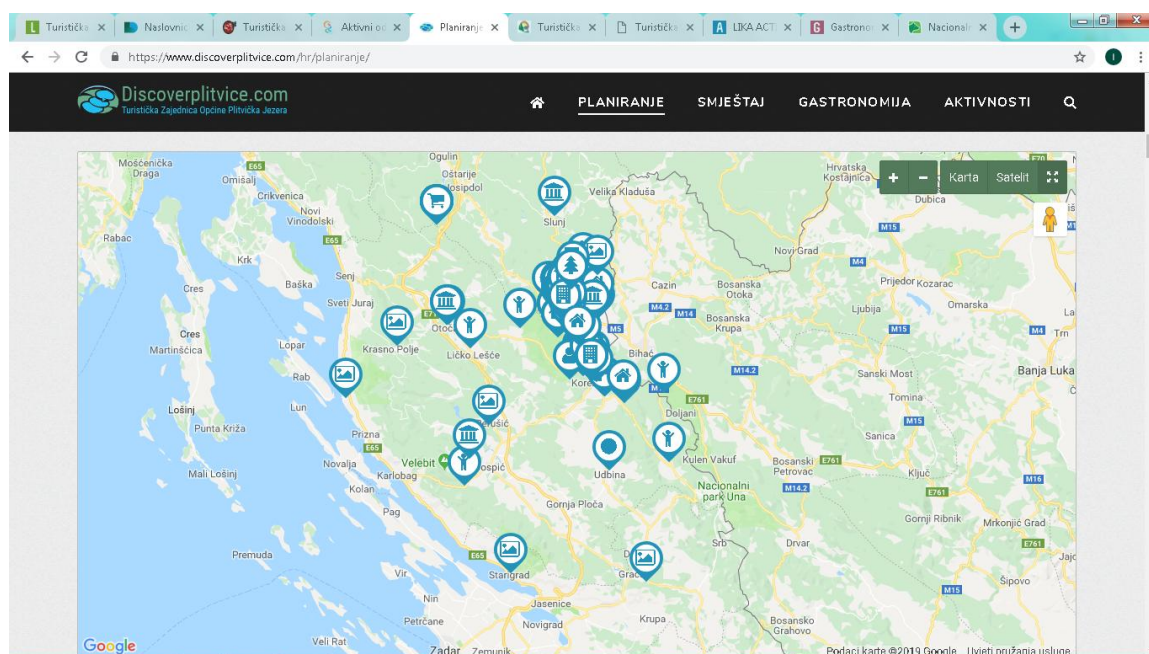

(Slunjski, 2019). Time prezentacija turističke ponude nekog područja digitalnim putem može na jednostavan i efikasan način približavati korisnicima redovito ažurirane, najnovije informacije o odabranoj destinaciji i unapređenjima ponude u istoj.

Najveće značenje za prezentaciju turističke ponude Like putem digitalnih kanala imaju internetske stranice Turističke zajednice Ličko-senjske županije. Glavnom stranicom obuhvaćena su osnovna obilježja regije, turističke informacije, pregled najbitnijih atrakcija i lokacija, sažetak dostupnih aktivnosti, manifestacije, promotivni materijali i multimedijalni sadržaji. Uz navedenu, turistička zajednica je promidžbu regije upotpunila još dvjema web stranicama od kojih je sadržaj jedne usmjeren isključivo na gastronomsku ponudu, *Lika Gastro*, a sadržaj druge obuhvaća detaljniji pregled ponude aktivnog turizma, *Lika Active*. *Lika Gastro* posjetitelje stranice na vrlo sveobuhvatan način uvodi u sve tajne tradicionalne ličke gastronomije te se na njoj, uz preporuku manifestacija i ugostiteljskih objekata, mogu pronaći čak i recepti za autohtona lička jela. Time se ličkoj gastronomiji dodijelilo posebno važno mjesto u turističkoj ponudi regije i njenoj promociji. Stranica *Lika Active* također je uspješan dodatak službenoj stranici turističke zajednice jer se na njoj na vrlo jednostavan način mogu pronaći informacije i preporuke o svim dostupnim aktivnostima u Lici i najboljim lokacijama za bavljenje istima. Ponuda je pritom kategorizirana prema vrstama aktivnosti, ali i prema pojedinim dijelovima regije, a stranica još uključuje kartografske prikaze raznih ruta, opise lokacija i pregled sportskih manifestacija kroz godinu. Osim na ovim stranicama, turistička ponuda regije može se pronaći i na internetskoj stranici relativno nedavno osnovanog klastera – *Lika destination*. Stranica svojim sadržajem obuhvaća neke od već spomenutih kategorija poput atrakcija, aktivnosti, gastronomije, kulturne baštine i zaštićenih prirodnih područja, ali i neke nove poput prijedloga programa za trodnevni boravak u Lici i ponude lokalnih proizvođača tradicionalnih ličkih proizvoda. Glavni motiv ove stranice, kao i službene stranice turističke zajednice županije su Plitvička jezera, čiji se prizori pojave već pri samom otvaranju stranica. Od ostalih motiva, na naslovnim su stranicama još istaknuti Velebit, Gacka, Nikola Tesla, more, šume, špilje i sir.

Veliki nedostatak za promociju turističke ponude regije je činjenica kako tek polovica jedinica lokalne samouprave u Lici ima internetsku stranicu turističke zajednice, a to su Plitvička Jezera, Gospić, Otočac, Perušić i Vrhovine. Preostalih pet općina, Brinje, Lovinac, Udbina, Gračac i Donji Lapac još uvijek nemaju takvu vrstu turističke promidžbe

što automatski umanjuje mogućnost pronalaska informacija o ponudi tog prostora. Ipak, pet postojećih internetskih stranica lokalnih turističkih zajednica karakterizira kvaliteta sadržaja i dizajna. Stranice nude pregršt informacija o turističkoj ponudi i svim njenim komponentama te korisnicima na učinkovit i slikovit način nude uvid u karakteristike regije i njenih pojedinih dijelova. Dizajnom, sveobuhvatnošću i dostupnošću informacija posebno se ističe stranica Turističke zajednice Općine Plitvička jezera koja pod sloganom *Discover Plitvice* korisnike upućuje ne samo na turističku ponudu Općine, već i na velik broj atrakcija i aktivnosti u cijeloj Lici pa i šire. Cjelokupna ponuda sadržana je u interaktivnoj karti i kategorizirana prema aktivnostima, gastronomiji, smještaju i točkama interesa (sl. 17).

Sl. 17. Interaktivna karta turističke ponude u Lici

Izvor: URL 14

Na sličan način ponudu regije promovira stranica Nacionalnog parka Plitvička jezera svojom *#plitvicefullexperience* mobilnom aplikacijom koja, uz programe obilaska nacionalnog parka, korisnicima daje preporuke i informacije o još 33 druge atrakcije u turističkoj regiji Lika-Karlovac. Od ostalih atrakcija, valja još spomenuti internetske stranice PP Velebit, NP Sjeverni Velebit, Kuće Velebita, Muzeja Like, Memorijalnog centra Nikola Tesla, Utočišta u Kuterevu i PP Grabovača. Stranica PP Grabovača svojim sadržajem također promovira klaster *Lika destination*.

Osim internetskih stranica, za uspješnu marketinšku promidžbu neke turističke destinacije sve veću važnost predstavljaju i društvene mreže koje neupitno imaju status jednog od najvažnijih kanala digitalnog marketinga u suvremeno doba. Stoga su ovom analizom obuhvaćeni i relevantni profili na društvenim mrežama Facebook i Instagram. Od toga je 16 Facebook profila i 9 onih na Instagramu. Aktivne Facebook profile u Lici ima svih pet turističkih zajednica lokalne samouprave koje imaju i aktivnu internetsku stranicu, kao i Turistička zajednica Ličko-senjske županije te klaster *Lika destination*. Njihove objave u trenutku istraživanja¹¹ prate čak 49 293 osobe, od čega daleko najveći broj pratitelja ima Turistička zajednica Općine Plitvička Jezera, njih 28 742. Nakon nje slijedi TZ Grada Otočca s 10 128 pratitelja dok ostali profili bilježe znatno manji broj istih. Facebook profile imaju i sve najistaknutije turističke atrakcije u Lici uključujući dva nacionalna parka, PP Velebit, PP Grabovaču, MC Nikola Tesla, Kuću Velebita, Muzej Like, Utočište u Kuterevu i Cerovačke pećine. Ukupan broj njihovih pratitelja je čak 92 854, pri čemu prednjači NP Plitvička jezera s 38 876 pratitelja, a slijede ga NP Sjeverni Velebit i PP Velebit s oko 20 000 pratitelja. Nakon njih su PP Grabovača i Utočište u Kuterevu s oko 5000 pratitelja. Kada je riječ o Instagramu, na njemu profile ima manji broj turističkih zajednica i atrakcija te se uglavnom radi o onima koje u regiji generalno prednjače po svojoj prepoznatljivosti i promociji. To su TZ Plitvička jezera, TZ Otočac, TZ Gospić, *Lika destination*, NP Plitvička jezera, NP Sjeverni Velebit, PP Velebit, PP Grabovača i MC Nikola Tesla koji ukupno broje 19 598 pratitelja i 1 872 objave. Uvjerljivo najveći broj ljudi prati profil NP Plitvička jezera, njih 8 018, a odmah iza njega ponovno su PP Velebit s 4 881 i NP Sjeverni Velebit s 2 114 pratitelja. Nakon toga slijede TZ Općine Plitvička jezera i klaster *Lika destination* s preko 1 000 pratitelja te TZ Grada Otočca s 982 pratitelja. To su ujedno profili koji bilježe i najveću aktivnost, odnosno imaju najviše objava, u čemu prednjači TZ Grada Otočca, a slijede ju TZ Općine Plitvička Jezera, NP Plitvička jezera, *Lika destination* i PP Velebit.

---

¹¹ Analiza društvenih mreža provedena je 11. ožujka 2019. godine.

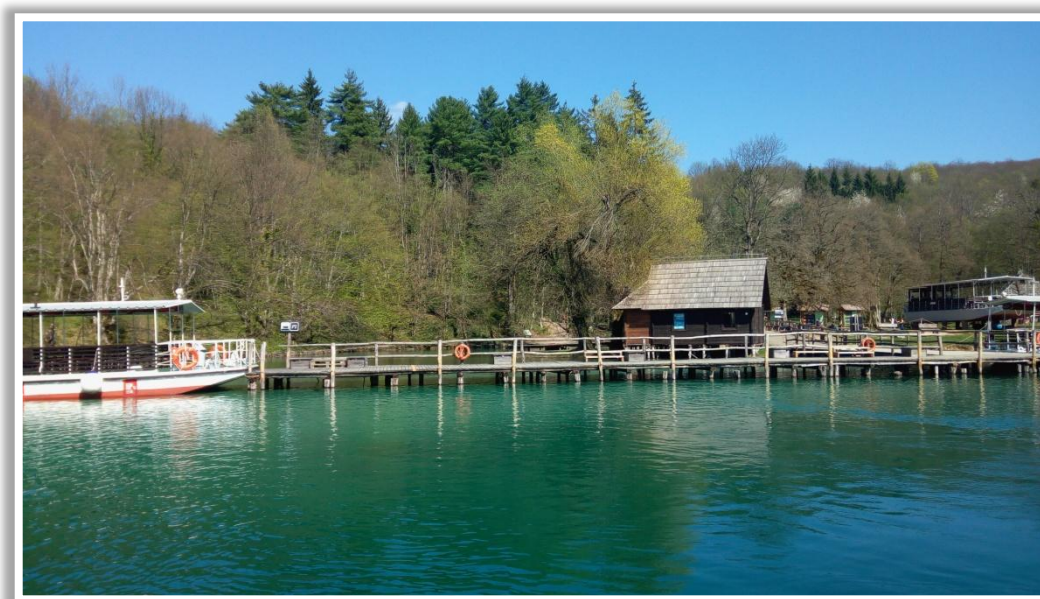
5. TURIZAM U NACIONALNOM PARKU PLITVIČKA JEZERA

Turizam je na širem području Nacionalnog parka Plitvička jezera glavna gospodarska djelatnost kojom se bavi najveći dio lokalnog stanovništva. Uz rast broja posjetitelja, raste broj dolazaka i noćenja, a time i broj smještajnih kapaciteta. Unatoč tome što snažan razvoj turizma ovom području osigurava bolji životni standard i veliku ekonomsku korist, njegov negativan utjecaj na okoliš i samu održivost Plitvičkih jezera postao je neupitan. Iako se radi o zaštićenom prirodnom području, koje je štoviše dio svjetske prirodne baštine pod zaštitom UNESCO-a, u njemu su prisutna i obilježja masovnog turizma poput apartmanizacije i prevelikog broja posjetitelja. To su trenutno gorući problemi ovog nacionalnog parka za koje je nužno pronaći kvalitetna i dugoročno održiva rješenja.

5.1. Opća obilježja Plitvičkih jezera

Plitvička jezera predstavljaju jedno od najljepših i najstarijih zaštićenih područja u jugoistočnoj Europi, a ujedno su naš najveći i najposjećeniji nacionalni park (Božičević i dr., 2013). Naziv *Plitvička jezera* u literaturi se prvi put spominje davne 1806. godine te su već početkom 19. stoljeća jezera bila naširoko poznata pod tim imenom. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, jezera su postala predmetom istraživanja brojnih znanstvenika koji su ovo područje posjećivali kako bi svojim radovima doprinosili njihovom upoznavanju. U tom razdoblju javili su se također početni oblici društvene brige o Plitvičkim jezerima što je 1893. godine rezultiralo osnivanjem *Društva za uređenje i uljepšavanje Plitvičkih jezera i okolice*. Neki od ciljeva na početku vrlo aktivnog društva bili su trajna zaštita jezera, znanstveno istraživanje istih, izgradnja čim više turističkih objekata, popularizacija jezera i izgradnja staza i mostića. Takva inicijativa nije imala dugotrajno pozitivan učinak jer je ubrzo došlo do napuštanja izvornih principa i planova što je narušavalo ravnotežu između zaštite prirode i njenog korištenja u turističke svrhe (Vidaković, 1989). Prvi ozbiljniji pokušaji zaštite Plitvičkih jezera dogodili su se potom 1914. godine, uslijed čega je područje proglašeno nacionalnim parkom 1928. godine. Ipak, Nacionalni park Plitvička jezera je kao javna ustanova u potpunosti zaživio tek 8. travnja 1949. godine, čime ima status prvog nacionalnog parka u Hrvatskoj, koji ove godine službeno slavi 70 godina postojanja. Osim što imaju status nacionalnog parka, Plitvička jezera se zbog iznimnih prirodnih i društvenih vrijednosti već 40 godina (od 1979. god.) nalaze na UNESCO-voj listi svjetske prirodne baštine, kao što je ranije spomenuto (Božičević i dr., 2013).

Zauzimajući površinu od 29 685 ha (285,85 km²), Nacionalni park Plitvička jezera smjestio se između planina Lička Plješivica i Mala Kapela, na nadmorskoj visini od 450 do 1280 metara. Najveći dio površine Parka zauzimaju pritom šumska područja u kojima prevladavaju bukova ili miješana bukovo-jelova šuma velike bioraznolikosti, dok šesnaest jezera koji predstavljaju najatraktivniju jezgru Parka zauzimaju svega 0,8 % njegove površine (Marković, 2015). Šesnaest kaskadno nanizanih jezera sa slapištima podijeljena su prema svojim obilježjima i položaju na Gornja i Donja Jezera. Pritom dva najveća i najdublja jezera, Kozjak i Prošće, zajedno s još deset manjih jezera čine skupinu Gornjih, dok su nizvodno od Kozjaka smještena Donja Jezera (sl. 18) (Parkovi Hrvatske, 2017).

Sl. 18. Pristanište brodova na jezeru Kozjak (Foto: Žafran, I., 9.4.2017.)

Jezera su međusobno odijeljena sedrenim barijerama koje tom prirodnom fenomenu daju osobito značenje i izgled jer se neprestano stvaraju i troše. Barijere predstavljaju rijedak objekt specifične krške hidrografije te su svojim postankom, morfološkim oblicima, florom i faunom od velike znanstvene vrijednosti. Sam proces tvorbe sedre, osedranje, pridonosi uz ostale čimbenike tome da se jezera uvijek doimaju različitima, ovisno o mjestu i vremenu promatranja. Sedra je zapravo šupljikava stijena koja je po kemijskom sastavu kalcijev karbonat (CaCO₃), a u njoj mrežastoj građi vidljiva je inkrustacija različitog bilja koja uvjetuje rast i oblikovanje sedrenih barijera. Ono po čemu se Plitvička jezera primarno razlikuju od ostalih krških voda, koje obično karakterizira periodičnost i poniranje, je njihova stalnost. Istu mogu zahvaliti geološkoj podlozi i njoj građi na tom

prostoru, sa specifičnim odnosima podzemnih i nadzemnih vodotoka. Naslage dolomita i vapnenca koje čine geološku podlogu jezera i okolice potječu iz razdoblja trijasa, jure i krede. Pritom cjelokupno područje Gornjih jezera leži na slojevima nepropusnog dolomita, dok Donja jezera leže na debelim slojevima masivnih vapnenaca u dubokom kanjonu te podliježu značajnim promjenama (Vidaković, 1989).

Jezera se primarno prihranjuju vodom koju donose Crna i Bijela Rijeka. One se u Plitvičkom Ljeskovcu združuju u maticu neposredno prije ušća u Prošćansko jezero (sl. 19). Osim njih, postoji i tok Rječice koja utječe u jezero Kozjak na njegovom južnom rubu, dok iz jezera Novaković brod nastaje odvirak rijeke Korane. Tu se ona, na mjestu zvanom Sastavci, spaja s vodom rječice Plitvice koja se u kanjon obrušava 76 m visokim vodopadom poznatim pod nazivom Veliki slap (Bralić, 2005).

Sl. 19. Prošćansko jezero – drugo po veličini jezero u NP Plitvička jezera (Foto: Žafran, I., 9.4.2017.)

Stepenasto silazeći, prelijevanjem vode iz jednog jezera u drugo, stvara se jezerska zona duga čak 5 460 metara zračne linije. Skupinu Gornjih jezera pritom čini Prošćansko jezero, Ciginovac, Okrugljak, Batinovac, Veliko jezero, Malo jezero, Vir, Galovac, Milino jezero, Gradinsko jezero, Burget i Kozjak (Marković, 2015). Njih uglavnom karakterizira bujnija vegetacija, odnosno bogatija su šumom, dok Donja jezera imaju izrazita obilježja krša. Njima su obale neusporedivo strmije te su opkoljene liticom u pećinskom kršu, a jezera su

manja i obiluju slapovima. Također, međusobno nisu toliko intenzivno povezana kao Gornja jezera i nalaze se u dijelu parka koji obiluje špiljama s mnogo siga. Donjim jezerima pripadaju Milanovac, Gavanovac, Kaluđerovac i Novakovića brod. Visinska razlika između prvog, Prošćanskog jezera i početka rijeke Korane iznosi 156 metara (Vidaković, 1989).

Uže područje Plitvičkih jezera nalazi se na granici umjereno toplih kišnih (C) i snježno-šumskih klima (D). Granicu između ta dva tipa klime čini srednja temperatura najhladnijeg mjeseca – siječnja. Ona na nadmorskoj visini od 700 metara iznosi -3 °C pa bi na toj visini ujedno bio postupni prijelaz iz C u D klimu. Iznad te visine može se očekivati dulje trajanje snježnog pokrivača te dulje trajanje snježne zime općenito. Sudeći po tom kriteriju, područje koje se nalazi ispod 700 m nadmorske visine prema Köppenovoj klasifikaciji karakterizira Cfb klima (umjereno topla vlažna klima s toplim ljetima), poznata još pod nazivom klima bukve, dok iznad granice od 700 m ona prelazi u Df klimu (vlažnu borealnu) (Makjanić, 1971/1972). Unatoč tome što su različite mikroklimatske prilike na području Parka uvjetovane raznolikošću reljefa, zajedničko obilježje klime su ugodna i sunčana ljeta te relativno duge, oštre i snijegom bogate zime. Ljeti srednja dnevna temperatura iznosi oko 24 °C, a jesen je kratka i već u studenom prelazi u zimu. Srednja godišnja količina padalina je 1 550 mm (Nacionalni park Plitvička jezera – Plan upravljanja, 2007).

Šumska vegetacija u Parku prekriva oko 75 % njegove ukupne površine. S prirodnoznanstvenog stajališta posebno je zanimljiva Čorkova uvala koja se nalazi u prašumskom stadiju i predstavlja najvrjedniji šumski kompleks ovog područja, a rasprostire se na 84,02 hektara (Nacionalni park Plitvička jezera – Plan upravljanja, 2007). Osim šumskih zajednica, na području nacionalnog parka do sada je zabilježeno preko 1 400 biljnih svojti (vrsta i podvrsta) što čini 30 % od ukupne flore Hrvatske. Među njima se posebno ističe velik broj reliktnih, endemičnih i rijetkih, zakonom zaštićenih vrsta, poput mesojedne rosike i najljepše europske orhideje – gospine papučice. Od bogatog životinjskog svijeta prisutni su medvjed, vuk, ris, vidra, kukci, od kojih osobito leptiri, potom ribe, rakovi, vodozemci i ptice te mali sisavci, s posebnim naglaskom na brojne i raznolike vrste šišmiša (URL 17). Kao što je već spomenuto, većina špilja nalazi se u vapnenačkom dijelu Plitvičkih jezera, dakle uz Donja jezera i u kanjonu Korane. Najveća

među njima je špilja Golubnjača koja je duga 165 m, a ulaz joj je visok 46 m te ga je moguće vidjeti sa Sastavaka. Kroz špilju je provedena i staza s 230 stepenica, ali ista nije otvorena za posjećivanje. Speleološka posebnost Plitvica su špilje na slapištima, odnosno u sedri. One su mnogo manje i nekoliko ih se nalazi u zoni slapova koji se iz Prošća i Ciginovca ruše u Okrugljak, dok se Kostelčeva špilja nalazi uz gornji rub vodopada potoka Plitvica (Bralić, 2005). Ukupno je na području nacionalnog parka dosad zabilježeno 114 speleoloških objekata, a među njima s čak 72 % prevladavaju jame. U morfološkom smislu najznačajnije su jama Čudinka (-203 m) i jama na Vršiću (-154 m, duljine 110 m) (URL 17).

5.2. Turistička ponuda nacionalnog parka

S obzirom na ograničenost dozvoljenih turističkih aktivnosti u nacionalnim parkovima kao zaštićenim područjima, osnovu turističke ponude samog Nacionalnog parka Plitvička jezera čine programi obilaska. Posjetiteljima je ponuđeno ukupno 8 programa obilaska jezerske zone nacionalnog parka, od kojih četiri započinju na Ulazu 1, a četiri na Ulazu 2. Programi se međusobno razlikuju prema duljini trajanja pa tako oni najkraći traju 2-3 sata, dok je za one najdulje potrebno 6-8 sati. Također, kraći programi uključuju obilazak samo Gornjih ili samo Donjih jezera, a dulji omogućuju obilazak cijele jezerske zone Parka. Uz obilazak Plitvičkih jezera pješačenjem, posjetiteljima su na raspolaganju električni brodovi koji voze na jezeru Kozjak te panoramski vlakovi koji posjetiteljima nude prijevoz od jednog do drugog dijela Parka. Brodovi i vlakovi većinu godine prometuju periodički tijekom cijelog dana, a njihovo korištenje uključeno je u cijenu ulaznice za obilazak nacionalnog parka. Programi obilaska osmišljeni su kao kružna razgledavanja te su označeni odgovarajućom turističkom signalizacijom kroz cijelu jezersku zonu kako bi se posjetiteljima omogućilo lakše kretanje. Osim individualnih posjeta, za organizirane grupe posjetitelja omogućena su, uz prethodnu najavu, turistička vođenja na šest jezika. Vođenje pritom može biti poludnevno ili cjelodnevno te zahtjeva grupu od minimalno 15 osoba.

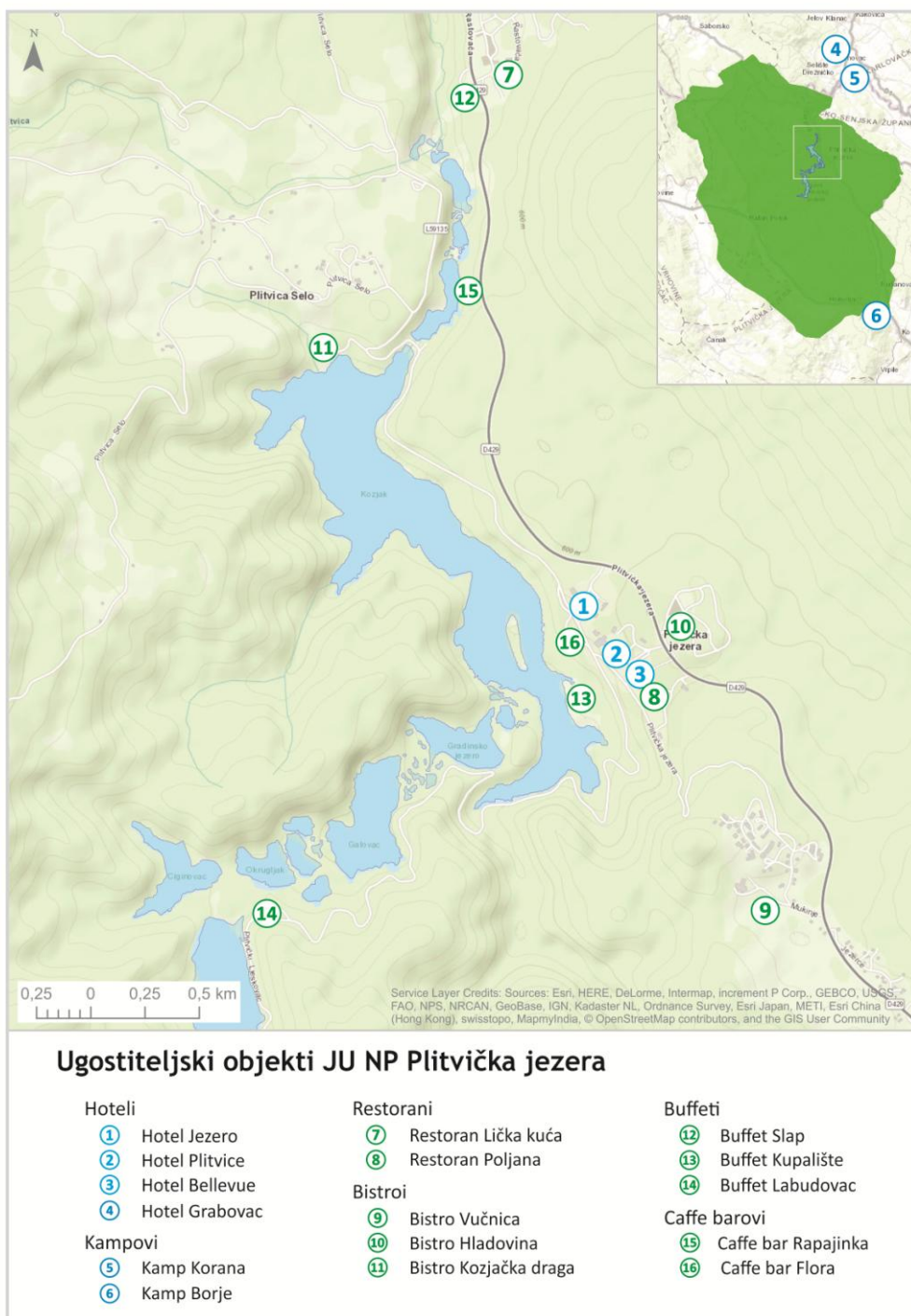
Iako se najveći broj posjetitelja zadržava upravo u jezerskoj zoni nacionalnog parka, u njemu postoje još četiri atraktivne planinarske ture za sve one koji ovo područje žele više istražiti. Planinarska staza Medveđak vodi posjetitelje preko istoimene šumovite gorske kose duge 8 km, koja se pruža kao sjeverozapadni nastavak Plješivice. S Medveđaka se pruža panoramski pogled na dio Plitvičkih jezera i čitavo područje između Male Kapele i Plješivice, a na njegovom hrptu uzdižu se tri vrha: Oštri Medveđak (889 m), Tupi

Medveđak (868 m) i Turčić (801 m). Duž staze mogu se pronaći poučni panoi s informacijama o šumskom ekosustavu i drugim prirodnim posebnostima i znamenitostima. Na stazi se mogu odabrati dvije planinarske ture, prva u trajanju od 1 sata i 30 minuta te druga koja traje 2 sata i 30 minuta. Preostale dvije planinarske ture su Čorkova uvala i Plitvica koje osim edukativnog karaktera, zbog duljine staza i konfiguracije terena, imaju i rekreativni karakter. Planinarska tura Plitvica duljine je 9 km, dok je Čorkova uvala duljine 21 km te vodi do sela Čorkova uvala i preko planine Preka kosa.

Biciklizam na području Nacionalnog parka nije dopuštena aktivnost pa je kretanje biciklima dozvoljeno isključivo na državnim cestama ili po organiziranoj i označenoj mreži biciklističkih staza, koje se nastavljaju na njegovom sjevernom i južnom rubu. Od ostalih aktivnosti, u zimskoj turističkoj ponudi Nacionalnog parka Plitvička jezera posjetiteljima se nudi skijanje i sanjkanje na ranije spomenutom skijalištu u naselju Mukinje.

U nacionalnom parku nalazi se široka ponuda ugostiteljskih i trgovačkih objekata koji su pod upravom Javne ustanove Nacionalnog parka Plitvička jezera. Tri hotelska objekta, „Jezero“, „Plitvice“ i „Bellevue“, nalaze se u užoj zoni nacionalnog parka, dok je hotel „Grabovac“ od glavnog ulaza u nacionalni park udaljen oko 10 km. Uz hotele se posjetiteljima nude i dva kampa – kamp „Borje“, koje je od južnog ulaza udaljeno 15 km, i kamp „Korana“, koji je smješten uz kanjon rijeke Korane. Ugostiteljsku ponudu Parka upotpunjuju 2 café bara, 3 buffeta, 3 bistroa i četiri restorana, među kojima se tradicionalnom gastronomskom ponudom posebno ističe nadaleko poznat nacionalni restoran „Lička kuća“. U vlasništvu Nacionalnog parka Plitvička jezera nalazi se i niz od devet trgovačkih objekata, točnije marketa i suvenirnica (sl. 20) (URL 17).

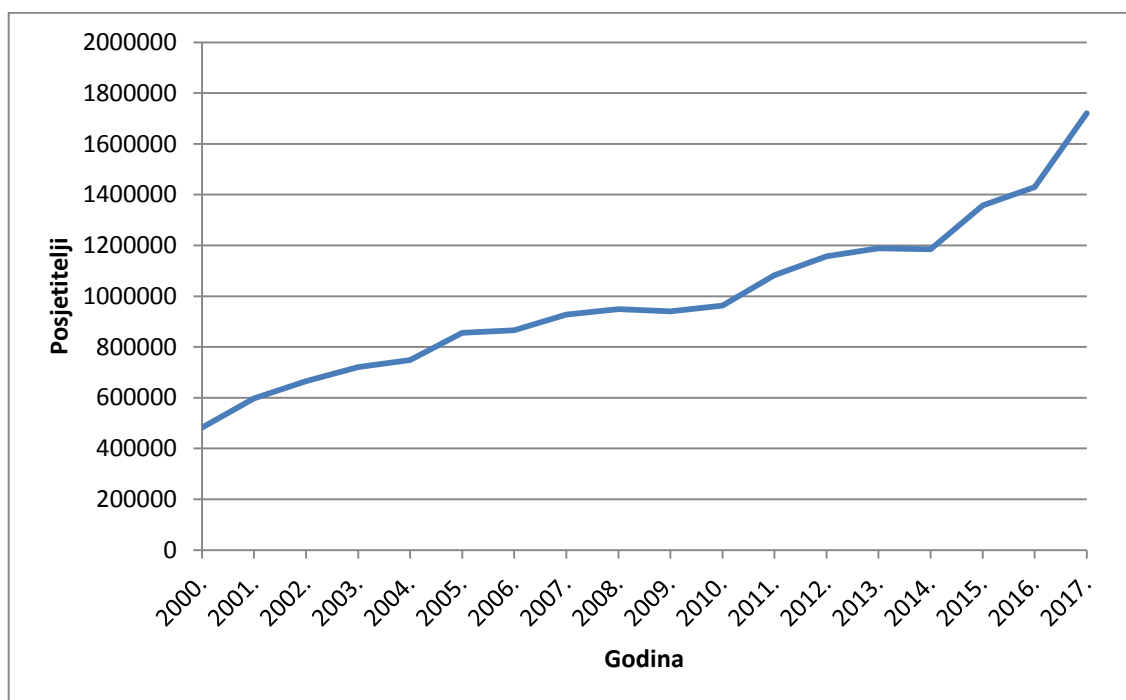
Sl. 20. Ugostiteljska ponuda Nacionalnog parka Plitvička jezera

Izvor: JU NP Plitvička jezera

5.3. Turistički promet u nacionalnom parku

U razdoblju prije Drugog svjetskog rata nisu se vodili precizni podaci o broju posjetitelja na Plitvičkim jezerima, ali ih je prema pouzdanoj dokumentaciji 1894. godine posjetilo 1 000 posjetitelja, 1927. godine 4 000, a 1938. godine 8 000 posjetitelja. Prvotno su domaći turisti Plitvice koristili kao ljetovalište te su tamo u prosjeku boravili dulje nego strani turisti, kojima je ovo bila izletišna destinacija i odmorište u prolazu. Inozemni turistički promet u tadašnjoj Jugoslaviji postupno se povećavao između dva svjetska rata pa su se tako i Plitvice sve više razvijale kao važno izletničko mjesto (Vidaković, 1989). Značajniji porast priljeva turista i sve veći promet zabilježen je na Plitvičkim jezerima u razdoblju 1970.-1990. godine. U tim rekordnim godinama Plitvička jezera posjećivalo je oko 900 000 turista i izletnika godišnje te je, tijekom pune sezone, dnevni promet nedjeljom i praznikom već tada dosezao 10 000 ljudi. Toliki broj ljudi može se percipirati kao kolona duga otprilike 10 kilometara što je gotovo dužina cijelog jezerskog sustava Plitvičkih jezera (Bohm, 1997). Za vrijeme Domovinskog rata, točnije 1992.-1997. godine, turizam više nije uzimao maha jer je nacionalni park bio okupiran te se našao na UNESCO-voj listi ugroženih područja (Božičević i dr., 2013). Nakon tog razdoblja, uslijed operacije Oluja i oslobođenja cijelog područja Plitvičkih jezera te kada se park više službeno nije smatrao ugroženim područjem, primijećen je ponovni kontinuirani porast broja posjetitelja. Već prvih godina ovog stoljeća, zabilježeno je povećanje sa 482 275 posjetitelja 2000. godine na 866 218 posjetitelja 2006. godine. Tada je također uočeno kako najveći broj posjetitelja nacionalni park posjećuje u srpnju i kolovozu (do 10 000 dnevno), s najvećom frekvencijom dolazaka između 10 i 12 sati. Svaki posjetitelj u pravilu posjećuje jezersku zonu nacionalnog parka te je upravo ta zona njegov najopterećeniji dio, što je primjetno unatoč nepostojanju sustavnog praćenja prostorne disperzije posjetitelja unutar parka (Nacionalni park Plitvička jezera – Plan upravljanja, 2007). Od 2000. godine pa sve do danas, nacionalni park je u svega dva navrata zabilježio neznatno manji broj posjetitelja u odnosu na godinu prije, a to se dogodilo 2009. i 2014. godine. Svih ostalih godina Nacionalni park Plitvička jezera karakterizira porast broja posjetitelja, pri čemu je 2011. godina bila prekretnica jer je u rujnu te godine park posjetio milijunti posjetitelj (Božičević, 2011). Te godine, konačan broj posjetitelja bio je 1 083 141. Najveći relativni porast broja posjetitelja između dvije godine u ovom se desetljeću događa nakon spomenutog rekorda. Prvi primjer je rast sa 1 184 449 posjetitelja 2014. godine na čak 1 357 304 posjetitelja 2015. godine, a drugi primjer je posljednja promatrana godina 2017.

kada je nacionalni park posjetio 1 720 331 posjetitelj u odnosu na 1 429 228 posjetitelja godinu ranije (sl. 21).

Sl. 21. Kretanje broja posjetitelja u Nacionalnom parku Plitvička jezera 2000.-2017. godine

Izvor: *Nacionalni park Plitvička jezera – Plan upravljanja*, listopad 2007., Plitvička Jezera; *Izvešća o radu Turističke zajednice Općine Plitvička jezera 2011.-2018. godine*, Turistička zajednica Općine Plitvička Jezera

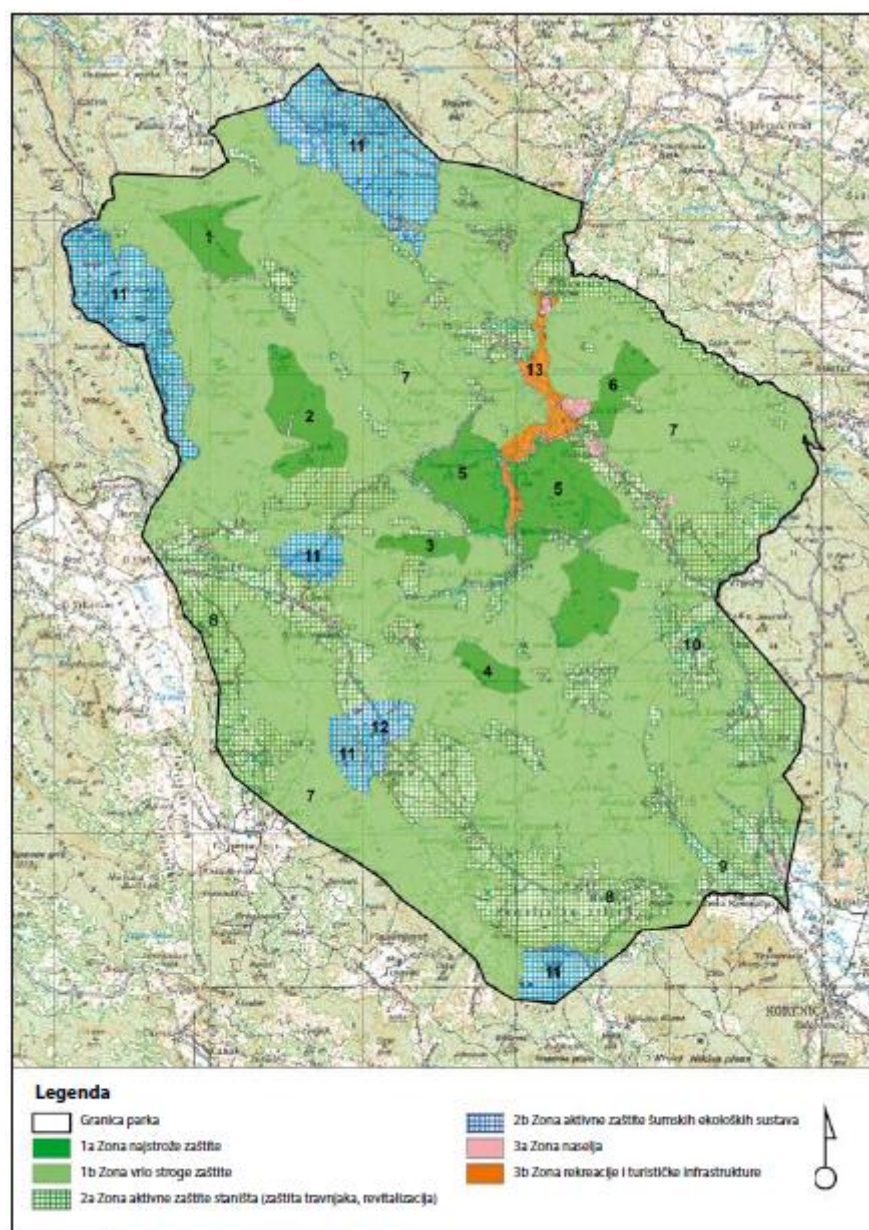
Velik broj turista koji Plitvička jezera posjećuju tijekom cijele godine predstavlja sve veću prijetnju ovom osjetljivom ekosustavu, a ako se ovakav trend porasta broja posjetitelja nastavi neupitno je kako će ta brojka uskoro prijeći i dva milijuna posjeta godišnje. Pogubna posljedica tog prekomjernog broja turista je negativan pritisak na cijelo zaštićeno područje što se u budućnosti može smanjiti utvrđivanjem nosivog kapaciteta i dnevnog ograničenja broja turista te njegovom kontrolom i praćenjem (Božičević i dr., 2013).

5.4. Problemi održivosti postojećeg sustava upravljanja

Već u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata došlo je do sukoba dviju oprečnih razvojnih koncepcija Plitvičkih jezera. Prvu koncepciju, kojoj je primarni fokus bio zaštita nacionalnog parka kao vrijednog prirodnog naslijeđa, zastupali su znanstveni krugovi, organi za zaštitu prirode i ljubitelji Plitvičkih jezera. S druge strane nalazile su se ideje ekonomista i turističkih djelatnika koji su na Plitvička jezera prvenstveno gledali kao na značajan i privlačan lokalitet na glavnom prometnom pravcu od kontinenta prema moru. Po izgradnji Ličke magistrale 1960-ih godina u nacionalni park uveden je sustav iskorištavanja prostora i njegovih resursa koji je bio suprotan međunarodnim propisima i intencijama zaštite prirode, a proces turističke izgradnje više se nije mogao zaustaviti. Hotelska izgradnja locirana je tada u jednoj od najosjetljivijih zona Parka, a izgradnjom objekata na Velikoj Poljani i Mukinjama nastao je veliki problem odvodnje otpadnih voda izvan Parka, koji do današnjih dana nije riješen (Bohm, 1997). Tadašnje poduzeće naziva *Nacionalni park Plitvice: poduzeće za zaštitu prirode, hotelijerstvo, turizam i trgovinu* zapravo je bilo prilično uspješno u upravljanju zadanim ciljevima, ali neki od njih, poput izgradnje turističke infrastrukture, nisu u skladu s današnjim ciljevima i konceptima upravljanja zaštićenim područjima (Marković, 2015). Štoviše, u njihovom ostvarenju mogu se pronaći neki od prvih uzroka trenutno ključnih problema na području nacionalnog parka.

Nacionalnim parkom danas upravlja Javna ustanova Nacionalni park Plitvička jezera, a njena je djelatnost regulirana hrvatskim Ustavom i Zakonom o zaštiti prirode. Osnivanje institucije za upravljanje nacionalnim parkom osiguralo je kontinuirano praćenje prirodnih i antropogenih procesa u Parku i njegovom širem području, a planiranje održivog razvoja je, zbog sve većeg zanimanja turista, postalo od temeljnog značenja za Plitvička jezera. Takvu vrstu planiranja danas dodatno uvjetuje i osigurava međunarodna legislativa i razni projekti (Božičević i dr., 2013.). Kako bi se zaštititi i upravljanju ovim izuzetno vrijednim prirodnim područjem pristupilo strateški, 2007. godine dovršen je *Plan upravljanja Nacionalnim parkom Plitvička jezera* koji je ujedno jedan od prvih dokumenata te strateške razine u Hrvatskoj. U njemu je između ostalog istaknuta sljedeća vizija Parka: „Nacionalni park Plitvička jezera ostat će Svjetska prirodna baština UNESCO-a, hrvatski predvodnik u očuvanju i promicanju jedinstvenih prirodnih i kulturnih vrijednosti u njihovoj valorizaciji kroz održivi turizam na dobrobit regije, lokalne zajednice i zadovoljstvo posjetitelja“ (Nacionalni park Plitvička jezera – Plan upravljanja, 2007, 15). Spomenutim *Planom*

upravljanja napravljeno je i zoniranje nacionalnog parka koje se temelji na principima zaštite i očuvanja prirodnih i kulturnih vrijednosti, ali i na uvažavanju problema i prijedloga ustanovljenih kroz sudjelovanje lokalne zajednice. Njime su na području Parka utvrđene tri temeljne zone, no za pojedina područja zonacije su vrlo upitne, posebice na primjeru jezerske zone čiji niti jedan dio nije svrstan u zonu najstrože zaštite (sl. 22). Također, područje potoka Plitvica zonirano je kao područje aktivne zaštite staništa iako postoji opravdana potreba za strožim stupnjem zaštite zbog očuvanja samih Donjih jezera (Marković, 2015).

Sl. 22. Zoniranje Nacionalnog parka Plitvička jezera

Izvor: *Nacionalni park Plitvička jezera – Plan upravljanja*, listopad 2007., Plitvička Jezera

Glavni problemi po pitanju očuvanja Plitvičkih jezera proizlaze upravo iz činjenice kako se više od 80 % ukupne turističke aktivnosti u ovom nacionalnom parku odvija u njegovoj užoj zoni. Prekoračenje milijuntog posjetitelja koje se dogodilo 2011. godine, ne samo da nije uzrokovalo smanjenje broja posjetitelja, već je nastavljen trend daljnjeg rasta (Marković, 2015). Iako se u datom trenutku na taj rekord gledalo kao na postignuće, jer između ostalog Parku donosi i ekonomsku korist, kada se taj broj ljudi stavi u omjer s površinom uže jezerske zone u kojoj posjetitelji cirkuliraju postaje jasno kako je došlo do potencijalno opasnog zagušenja (Božičević, 2011). Realan pokazatelj pritom nije prosječan broj posjetitelja po danu već broj prodanih ulaznica po danima koji ukazuje na to da 18 dana u godini broj posjetitelja zone temeljnog fenomena premašuje 10 000, a čak 62 dana u toj zoni boravi više od 8 000 posjetitelja. S druge strane, broj posjetitelja koji borave na Plitvičkim jezerima duže od jednog dana se smanjio, što također ukazuje na prostorno i vremenski neusuglašen razvoj turizma u Nacionalnom parku koji postaje sve veća prijetnja njegovom održivom razvoju (Marković, 2015).

Ključni ekološki problemi Nacionalnog parka Plitvička jezera koji su dodatno potencirani sve većim brojem posjetitelja su neriješena pitanja otpadnih voda i vodoopskrbe. Na širem području nacionalnog parka izgrađenost kanalizacijskog sustava još uvijek je skromna te uključuje tek parcijalna rješenja odvodnje s ispustima u vrtače neposredno uz kanjon Donjih jezera i rijeke Korane, što je za ovako vrijedno zaštićeno područje neprihvatljivo. Takvo stanje odvodnje otpadnih voda posebice je ugrožavajuće i opasno kada se uzme u obzir da se radi o krškom području u kojem se sve neadekvatno ispuštene nečistoće procjeđuju u podzemne tokove, iz kojih se nekoliko kilometara dalje crpi pitka voda za stanovništvo (Izvješće o stanju u prostoru Općine Plitvička Jezera, 2014). Pozitivan pomak po pitanju odvodnje otpadnih voda dogodio se tek u studenom 2018. godine kada je u probni rad pušten prvi mobilni uređaj za pročišćavanje otpadnih voda. To ujedno predstavlja prvi korak u rješavanju desetljećima prisutnog problema, a šire područje oko Plitvičkih jezera tek čeka izgradnja preko 80 km mreže odvodnje (URL 17). Problem po pitanju vodoopskrbe stanovništva ovog područja je činjenica da većina voda koje bi se mogle zahvatiti u te svrhe pripadaju zaštićenom području nacionalnog parka gdje je uzimanje vode zakonom zabranjeno. Unatoč tome, za potrebe vodoopskrbe voda se još uvijek crpi direktno iz jezera Kozjak (Izvješće o stanju u prostoru Općine Plitvička Jezera, 2014). Posljedice toga posebno dolaze do izražaja u ljetnim mjesecima kada je protoka jezera malena, a potražnja za vodom najveća. Tada se iz jezera Kozjak crpi gotovo trećina

protoka, a situaciju dodatno pogoršava zabrinjavajući i nezaustavljivi trend snižavanja karakterističnih protoka koji traje u cijelom razdoblju od početka mjerenja do danas (Bohm, 1997; Bonacci, 2013). Uz to, treba spomenuti kako su Donja jezera i rubni dio Kozjaka već dulje zahvaćeni ubrzanim procesom eutrofikacije (zamočvarenja), koji je u ovom dijelu Parka ponajprije rezultat nemarno održavane kanalizacije naselja i hotela. Posljedica tako ubranog procesa je nagli gubitak prirodnih značajki jezera kao čistih, prozirnih, oligotrofnih ekosustava (sl. 23) (Bohm, 1997).

Sl. 23. Kristalna modrozeleno boja Plitvičkih jezera (Foto: Žafran, I., 9.4.2017.)

Osim pitanja prevelikog broja posjetitelja te vodoopskrbe i odvodnje, u posljednje vrijeme do izražaja uvelike dolazi problematika prekomjerne i neodržive izgradnje u užem području nacionalnog parka, što također ima izrazito negativan utjecaj na okoliš. Širenje stambenih zona u velikom broju naselja koja se nalaze unutar zaštićenog područja omogućeno je 2014. godine usvajanjem *Prostornog plana područja posebnih obilježja NP Plitvička jezera*. Taj dokument trebao bi predstavljati bazu upravljanja prostorom te je kao takav presudan u oblikovanju novog *Plana upravljanja*, ali je istovremeno u velikoj mjeri osporavan od strane struke, zaštitara i same lokalne zajednice. Unatoč osporavanjima, velik broj privatnih smještajnih objekata širi se posljednjih godina u najosjetljivijim područjima

Parka, posebice u naselju Plitvica Selo koje se nalazi uz potok Plitvica, a iz čijeg toka nastaje Veliki slap (Marković, 2015). Zabrinutost oko izdavanja brojnih građevinskih dozvola i širenja turističke ponude u zoni nacionalnog parka izrazio je i UNESCO koji je 2016. godine postavio pitanje potencijalnog ponovnog upisa Plitvičkih jezera na Popis svjetske baštine u opasnosti, ovaj put zbog njihovog neodrživog korištenja (Zmijanović, 2018).

Zaključno, daljnjom pretjeranom turistifikacijom prostora bez poboljšanja usluge i uvođenja novih sadržaja predviđa se i daljnji pad turističkog zadovoljstva koji je već uočen posljednjih godina, što bi se također moglo negativno odraziti na održivost područja. Najveće nezadovoljstvo posjetitelji su u istraživanju provedenom 2013. godine izrazili po pitanju kvalitete i dostatnosti uslužnih objekata, popratnih sadržaja Parka, gostoljubivosti djelatnika, suvenira, cijena ulaznica i parkirališta. Velik broj njih potvrdio je i kako je iskusio gužvu u nacionalnom parku koja je kod većine imala značajan utjecaj na doživljaj Parka (Marković, 2015).

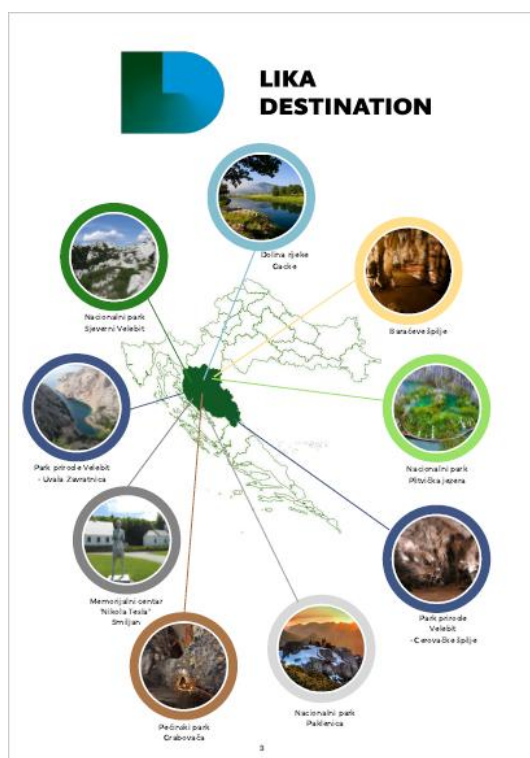
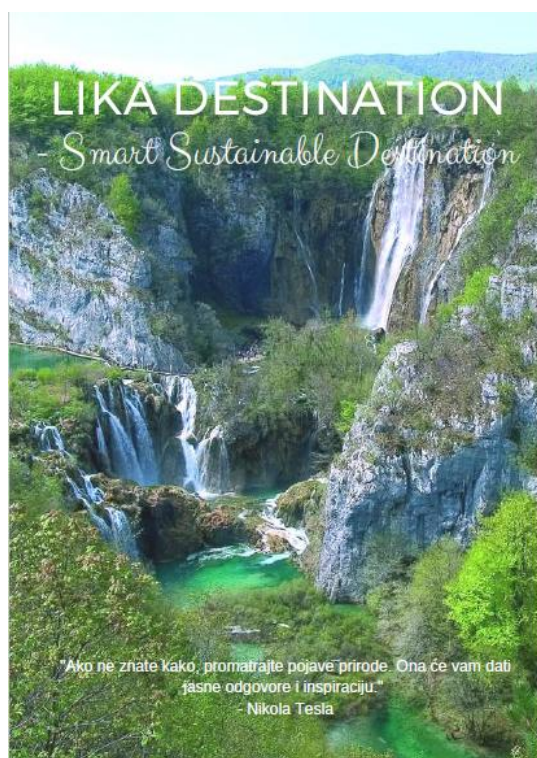
6. NP PLITVIČKA JEZERA KAO POL RAZVOJA TURIZMA U LICI

Glavni ograničavajući faktor integracijskih procesa u Lici predstavlja nepostojanje jedinstvenog, izrazito regionalnog središta koje bi generiralo bazni razvoj područja (Friganović i Živić 1994 prema Marković, 2015). Iz tog razloga, Nacionalni park Plitvička jezera za cijelu regiju ima još izraženije značenje te njegov razvoj utječe na jačanje novih funkcionalnih centara, ali i na razvoj Like i dijela Korduna. Unatoč tome što je prostor Plitvičke regije periferno položen u odnosu na županijska središta Karlovac i Gospić, Nacionalni park Plitvička jezera smatra se nositeljem integracijskih procesa ovog prostora jer predstavlja frekventno turističko središte i žarište koncentracije gospodarskih (uslužnih) djelatnosti, unatoč tome što se radi o strogo zaštićenom području. Uz to, Park ima veliku ulogu u socijalno-gospodarskom i prostornom preobražaju ovog područja, s naglaskom na Plitvičku regiju i koreničko-bjelopoljski prostor (Marković, 2015). To područje, koje se nalazi u neposrednoj blizini Plitvičkih jezera, na njih uistinu može gledati kao na glavni čimbenik gospodarskog razvoja. Općina Plitvička Jezera zahvaljujući nacionalnom parku ima nisku stopu nezaposlenosti te uz Grad Gospić bilježi najpovoljnije demografske trendove, a današnje funkcije njenog središta, Korenice, u velikoj su mjeri vezane za nacionalni park (Marković, 2015). Ipak, taj je utjecaj u ostatku Like, iako postojeći, još uvijek znatno manji. S obzirom na činjenicu kako čak 10 % od ukupnog broja turista koji posjete Hrvatsku, posjeti i Nacionalni park Plitvička jezera (URL 19), potencijali za snažniji turistički razvoj šireg područja uz kvalitetno integralno planiranje neupitno postoje.

Prve konkretnije inicijative po pitanju *brendiranja* regije i usmjeravanja posjetitelja prema njenim drugim atrakcijama pojavile su se tek posljednjih nekoliko godina, a nositelj im je Lokalna akcijska grupa Lika (LAG Lika) u suradnji s brojnim partnerima. Od temeljne je važnosti pritom petogodišnji projekt integralnog gospodarskog razvoja LAG-a Lika pod nazivom „INTEGRA LIKA 2020“ čiji je opći cilj podignuti gospodarski razvoj Like i podvelebitskog primorja te cijelo područje uvrstiti na svjetsku kartu prepoznatljivih područja. Projekt se sastoji od pet fokus područja, a jedno od njih je i turizam. Partneri projekta su pritom Ličko-senjska i Zadarska županija, jedinice lokalne samouprave koje su u sastavu LAG-a, javne ustanove zaštićenih područja LAG-a LIKA te Turistička zajednica Ličko-senjske županije uz nekoliko potpornih institucija (LAG strategija, 2016). Krajnji cilj projekta primarno je vezan upravo za djelatnost turizma u regiji jer podrazumijeva *brendiranje* Like i Podvelebitskog primorja kao prepoznatljive, poželjne i ekološki

prihvatljive destinacije sa samoodrživim gospodarstvom (URL 20). Poticaj za cijelu inicijativu bio je primjetan izostanak strateškog razvoja turizma, nedostatna promocija Like kao turističke destinacije te izostanak povezanosti i suradnje turističkih subjekata u cilju jačanja cjelokupne turističke ponude (LAG strategija, 2016). Jedan od važnih podprojekata pod nazivom *Stay 3 days in Lika* nudi posjetiteljima mogućnost dužeg i sadržajnijeg boravka u Lici s preporukama čak devet različitih trodnevnih izleta, od kojih svaki uključuje posjet Nacionalnom parku Plitvička jezera zbog njegove svjetske popularnosti te iznimne geološke i hidrogeološke vrijednosti. Uz Plitvička jezera, posjetitelje se upućuje na druga zaštićena područja u regiji, kulturnu baštinu te brojne adrenalinske ili edukativne aktivnosti, a u cijeli koncept uključena je i tradicionalna gastronomska ponuda (URL 19). Osmišljeni izleti su svim zainteresiranima prezentirani putem relevantnih internetskih stranica, društvenih mreža i na specijaliziranim turističkim sajmovima (LAG strategija, 2016).

Korak dalje u projektu turističkog *brendiranja* i promocije regije dogodio se u veljači 2017. godine kada je osnovan klaster *Lika destination* čiji obuhvat zapravo nadilazi granice same Like. Uz cijelu Liku, klaster još obuhvaća Podvelebitsko primorje, odnosno Općinu Karlobag i Grad Senj, te općine Plaški, Rakovica i Saborsko u Karlovačkoj županiji. Područje Like kao turističke destinacije zauzima tako površinu od 6 796 km², od čega je više od 60 % područja zaštićeno nekim oblikom zaštite prema Zakonu o zaštiti prirode u Hrvatskoj. Upravo zbog visokog udjela zaštićenih područja u regiji, destinacija Lika se prvenstveno promovira kao destinacija zaštićenih prirodnih područja, a potom kao gastro destinacija te pametna održiva destinacija (*Smart sustainable destination*) koja za cilj ima razvoj turizma isključivo po modelu održivog razvoja (sl. 24). Naglasak se osim na zaštićena područja i gastronomiju stavlja na jedinstveni spoj kopna i mora, kontrast triju različitih klima na relativno malim udaljenostima, znamenite ličnosti Nikolu Teslu i Antu Starčevića, avanturističku atrakcijsku osnovu i bogatu kulturnu baštinu (URL 19).

Sl. 24. Koncept klastera *Lika destination*

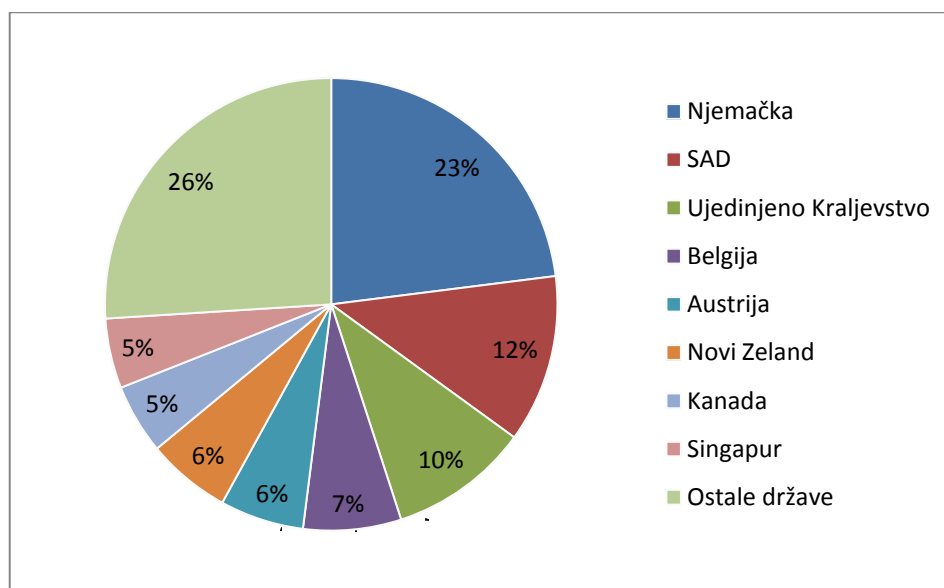
Izvor: URL 19

Kao najvažniji i najposjećeniji turistički lokalitet u regiji, Nacionalni park Plitvička jezera izravno je uključen u provođenje ovog projekta i promociju ostatka destinacije Lika. Pritom treba istaknuti posebnu komplementarnost turističke ponude Općine Plitvička Jezera i Nacionalnog parka Plitvička jezera s ponudom susjedne Općine Rakovica, koja se kao dio destinacije Lika nalazi na njenom sjevernom rubu, a promovira se pod nazivom *Plitvičke doline*. Krilatica Nacionalnog parka Plitvička jezera koja vjerno prezentira cijelu viziju ovog projekta, pritom koristeći ranije spomenute *brendove* destinacije, glasi "Dođite zbog jezera, ostanite zbog prirode i avanture, #OtkrijtePlitvice i #PlitvičkeDoline te doživite #PlitvičkiDoživljaj u #LikaDestinaciji" (URL 17). Kako bi se posjetitelje dodatno potaknulo na posjećivanje drugih zaštićenih područja, tijekom prošle 2018. godine osmišljena je zajednička ulaznica destinacije Lika. Njome turisti mogu posjetiti sva zaštićena područja destinacije, uključujući nacionalne parkove Plitvička jezera, Sjeverni Velebit i Paklenicu, Park prirode Velebit s uvalom Zavratnica i Cerovačkim pećinama, Pećinski park Grabovaču i Baraćeve špilje. Osim navedenog, ulaznica uključuje posjet Hrvatskom centru za autohtone vrste riba i rakova krških voda i Memorijalnom centru Nikola Tesla (URL 19).

Iako nije izravno vezan za promociju pojedinih turističkih atrakcija u regiji, za *brendiranje* destinacije Lika od iznimne je važnosti cjeloviti regionalni sustav kvalitete hrane, pića i suvenira pod nazivom *Lika Quality*. Sustav je također dio projekta INTEGRA LIKA 2020, a u njemu se trenutno nalazi 37 proizvođača destinacije Lika s ukupno 98 proizvoda u 10 različitih kategorija. Oznakom kvalitete *Lika Quality* visokokvalitetni lokalno proizvedeni proizvodi ulaze u kategoriju tzv. *premium* proizvoda čime se izravno potiče njihova zastupljenost na lokalnom tržištu, a Lika se na svjetskoj turističkoj karti *brendira* kao izvrsna gastro-destinacija (*Lika Quality* – regionalni sustav kvalitete). Navedena oznaka dodjeljuje se samo onim proizvodima koji su proizvedeni na području Lika destinacije, a uz viši stupanj kvalitete imaju i uporište u tradiciji. U lipnju 2018. godine, u Nacionalnom parku Plitvička jezera uspostavljeno je prvo zajedničko prodajno mjesto za sve *Lika Quality* proizvođače čime su obiteljska poljoprivredna gospodarstva direktno uključena u turistički razvoj destinacije (URL 19).

7. REZULTATI ANKETNOG ISTRAŽIVANJA

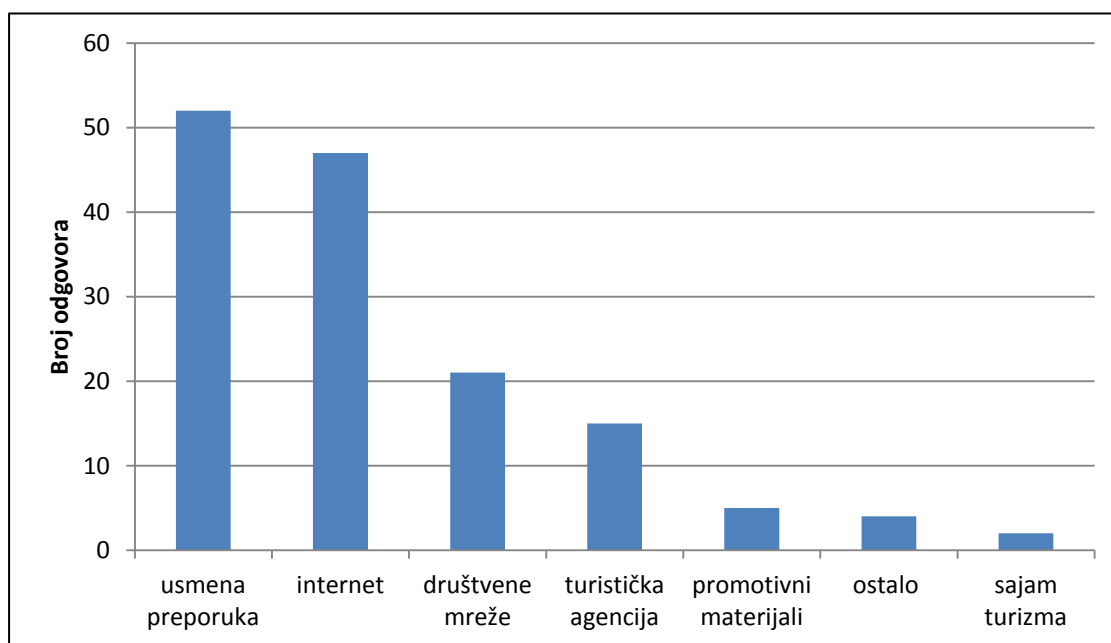
Prva skupina pitanja u anketnom istraživanju odnosi se na osnovne podatke o ispitanicima. Njome su obuhvaćeni dob i spol ispitanika, država iz koje dolaze i najviši završeni stupanj obrazovanja kako bi se dobile informacije o dobno-spolnoj i obrazovnoj strukturi ispitanika. U istraživanju provedenom među ukupno 101 ispitanikom sudjelovalo je 55 % žena i 45 % muškaraca, a najveći udio ispitanika pripadao je dobnoj skupini 19-29 godina, njih 36 %. Skupini 30-39 godina pripadalo je 29 % ispitanika, a potom prema udjelu slijede stariji od 60 godina kojih je bilo 15 %. Najmanje ispitanika pripadalo je dobnoj skupini 50-59 godina. Preko 70 % ispitanika izjasnilo se kako ima završenu višu ili visoku školu, dok je za njih 20 % najviši završeni stupanj obrazovanja srednja škola. Kao što je ranije navedeno, ispitivanjem su bili obuhvaćeni strani posjetitelji Nacionalnog parka Plitvička jezera iz ukupno 24 države svijeta, odnosno sa šest kontinenata. Pritom je najveći broj ispitanika, gotovo četvrtina od ukupnog broja, bio iz Njemačke. Nakon njih, prema brojnosti je najviše bilo posjetitelja iz Sjedinjenih Američkih Država, s udjelom od 12 %, Ujedinjenog Kraljevstva s 10 % i Belgije sa 7 % ukupnog broja ispitanika. Nešto veće udjele imaju i posjetitelji iz Austrije, Novog Zelanda, Kanade i Singapura, dok je preostalih 26 % ispitanika na Plitvička jezera došlo iz neke od ostalih zemalja svijeta poput Argentine, Nizozemske, Finske, Španjolske, Japana, Australije i Južne Koreje (sl. 25).

Sl. 25. Udjeli ispitanika prema državama iz kojih dolaze

Izvor: autorska izrada prema rezultatima istraživanja

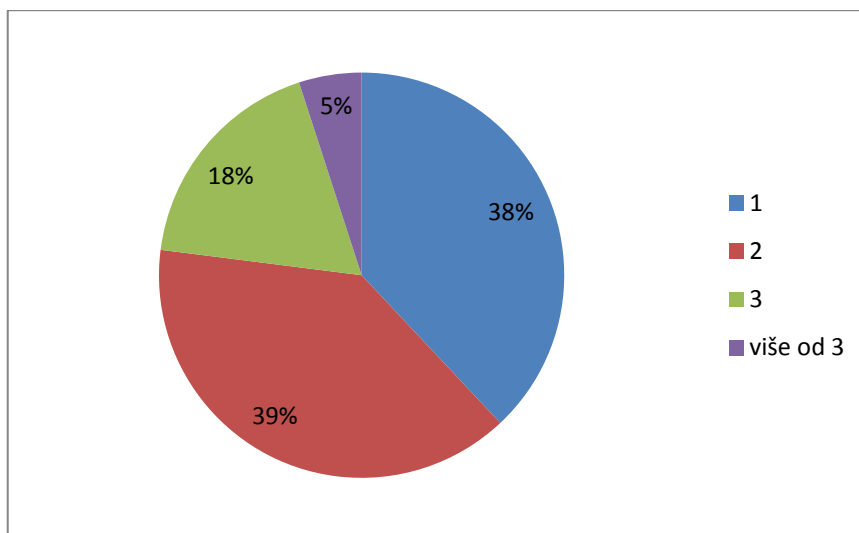
Drugi niz pitanja za cilj je imao provjeriti jesu li ispitanici već bili u Hrvatskoj i na Plitvičkim jezerima, kako su saznali za njih, jesu li došli individualno ili organizirano, koliko dana će se zadržati na tom području i gdje su smješteni. Niz također uključuje pitanja koja se odnose na motiv posjećivanja ovog nacionalnog parka te na njihovo sljedeće odredište. Najveći udio ispitanika, njih 67 %, Hrvatsku je posjetilo po prvi put, a čak 91 % ispitanih prvi put posjećuje Nacionalni park Plitvička jezera. Od preostalih 33 % koji su već bili u Hrvatskoj, 29 % je onih koji su je do tada posjetili samo jedan put, dok su jednaki udjeli onih koji su u Hrvatskoj bili 2, 3 ili više od 3 puta. S druge strane, od preostalih 10 % posjetitelja koji su ranije bili u posjetu Plitvičkim jezerima, čak 70 % je onih koji su dosad tu bili samo jedanput. Sljedećim pitanjem htjelo se istražiti kako su posjetitelji saznali za Nacionalni park Plitvička jezera, a imalo je mogućnost višestrukog odgovora. Istraživanjem se pokazalo kako je velika većina ispitanih posjetitelja za Plitvička jezera saznalo usmenom preporukom ili preko interneta, dok su svi ostali izvori informacija razvidno manje zastupljeni. Ipak, nešto je veća zastupljenost i onih kojima su glavni izvor informacija bile društvene mreže i turističke agencije. Uloga promotivnih materijala i sajмова turizma u informiranju ispitanika bila je gotovo zanemariva, a u kategoriju ostalih izvora svrstani su vodič *Lonely Planet* i ispitanici koji za Plitvička jezera znaju neko duže razdoblje zahvaljujući svojim roditeljima (sl. 26).

Sl. 26. *Kako ste saznali za Plitvička jezera?*

Izvor: autorska izrada prema rezultatima istraživanja

Oko 90 % ispitanika posjetilo je Plitvička jezera individualno, a oko desetina njih došla je organizirano. Pri tome se najveći broj ispitanih izjasnio kako na Plitvičkim jezerima i u okolici ostaje jedan (38 %) ili dva dana (39 %). Tri dana ostaje 18 % ispitanika, a tek je 5 % onih koji su ostajali na tom području više od 3 dana (sl. 27).

Sl. 27. *Koliko dana ostajete na Plitvičkim jezerima i okolici?*

Izvor: autorska izrada prema rezultatima istraživanja

Među ispitanicima koji su se izjasnili kako će prenočiti na tom području, 46 % je onih koji su se pritom odlučili za privatni smještaj. Nakon toga, najviše je kao vrsta smještaja zastupljen hotel, kojeg je odabralo 29 % ispitanika, a slijede ga hostel s 15 % i kamp s 9 % ispitanika. Gotovo 60 % ispitanika u Nacionalni park Plitvička jezera došlo je s partnerom ili partnericom, potom po zastupljenosti slijede prijatelji pa obitelj. Samo je oko 5 % onih koji su došli sami.

Na pitanje otvorenog tipa koje je glasilo *Zbog čega ste se odlučili posjetiti Plitvička jezera?* ispitanici su davali razne odgovore. Ipak, najveći je broj onih odgovora koji se odnose na ljepotu prirode, odnosno gdje su ispitanici navodili kako su došli zbog prekrasnih jezera, slapova, pejzaža i slično. Razlog koji je među ispitanicima bio drugi po zastupljenosti su preporuke drugih ljudi, brojne pozitivne recenzije na internetu ili preporuke kroz razne članke o mjestima koja vrijedi posjetiti. Velik broj odgovora odnosio se također na internetska pretraživanja i društvene mreže te na fotografije Plitvičkih jezera koje su ih motivirale na posjet istima. Neki od ispitanika navodili su kako su došli jer se radi o važnom turističkom lokalitetu u Hrvatskoj, lokalitetu koji im se učinio zanimljivim,

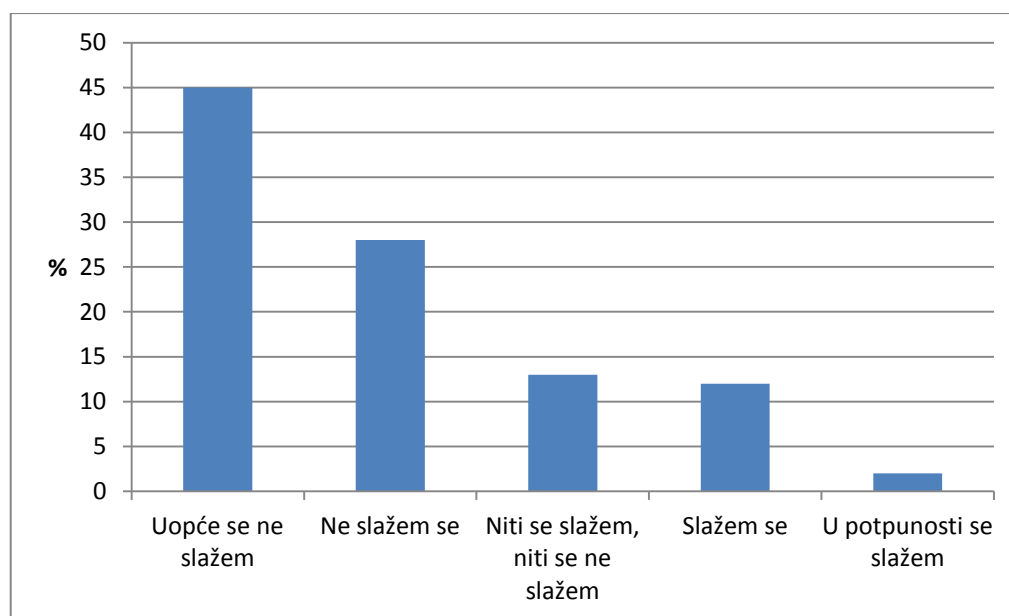
jedinstvenim ili jer im se uklapao u plan putovanja. Neznatan broj posjetitelja kao razloge posjećivanja istaknuo je neke od aktivnosti u nacionalnom parku, poput pješaćenja, fotografiranja ili općenito boravka u prirodi, a najmanje je bilo onih koji su važnom istaknuli činjenicu kako se radi o nacionalnom parku ili lokalitetu uvrštenom na UNESCO-v popis svjetske prirodne baštine. Na pitanje koje im je sljedeće odredište, velika većina ispitanika navela je neku od turističkih destinacija u obalnom dijelu Hrvatske. Pritom se 16 % ispitanika izjasnilo kako im je sljedeće odredište Zadar, dok je Split navelo njih 13 %. Značajnije su bili zastupljeni i odgovori koji su se odnosili na područje Istre gdje je za 6 % ispitanika odabrano odredište Rovinj, a za 5 % njih to je Pula. Od ostalih odredišta na obali još se izdvajaju Dubrovnik, Krk, Trogir i Mali Lošinj. Jedina istaknuta destinacija kontinentalne Hrvatske je Zagreb, kojeg je kao svoje sljedeće odredište navelo 5 % ispitanika. Oko 11 % ispitanika izjasnilo se kako im je sljedeće odredište neka druga država u Europi, a njih 9 % na ovo pitanje nije dalo odgovor.

Cilj skupine pitanja o posjetu regiji bio je provjeriti koliko ispitanici znaju o Lici, koliko su upoznati s drugim turistički atraktivnim mjestima u njoj i planiraju li posjetiti neka od njih. Već na temelju prva dva pitanja pokazalo se kako preko 90 % ispitanika uopće nije upoznato s nazivom regije ili županije u kojoj se nalaze Plitvička jezera te kako gotovo nitko od ispitanih posjetitelja nije u mogućnosti ispravno navesti niti jednu drugu atrakciju u njoj. Nekolicina ispitanika koji poznaju neku drugu atrakciju ili lokalitet u regiji naveli su Baraćeve špilje, Senj, Korenicu, Adrenalin park,¹² Rastoke i Paklenicu. Nakon navedenog, od ispitanika se tražilo da odrede stupanj slaganja s pojedinim tvrdnjama, prema Likertovoj skali raspona od *1 – uopće se ne slažem* do *5 – u potpunosti se slažem*. Tvrdnje su se odnosile na njihov afinitet posjećivanja prirodnih i kulturnih lokaliteta općenito, informiranost o ponudi u Lici te zadovoljstvo količinom i dostupnošću informacija o istoj. Preko 90 % ispitanika složilo se ili se u potpunosti složilo s tvrdnjom kako posjećuju vrijedna ili zaštićena prirodna područja, dok se po pitanju vrijednih ili zaštićenih kulturnih područja na isti način izjasnilo njih oko 80 %. Također, preko 65 % ispitanika ne slaže se ili se uopće ne slaže s tvrdnjom kako su se prije dolaska informirali o drugim turističkim atrakcijama u Lici, a preko 70 % njih opovrgnulo je i tvrdnju kako su o drugim atrakcijama bili informirani po dolasku (sl. 28). Ispitanici su pritom bili više neopredijeljeni po pitanju njihovog zadovoljstva količinom i dostupnošću informacija o

---

¹² Adrenalin park Plitvice nalazi se u Selištu Drežničkom, 3 km od glavnog ulaza u NP Plitvička jezera.

turističkoj ponudi Like. Njih oko 40 % reklo je kako se niti slaže niti ne slaže s tvrdnjama koje su se odnosile na navedeno. Ipak, oni koji se jesu izjasnili u najvećoj su mjeri rekli kako nisu ili uopće nisu zadovoljni s količinom i dostupnošću tih informacija. Po pitanju količine radi se o preko 40 % ispitanika, dok je to preko 35 % njih po pitanju dostupnosti informacija. Posljednja tvrdnja odnosila se na to smatraju li da je turistička ponuda u Lici sadržajna. Preko 45 % ljudi reklo je kako se s tvrdnjom niti slaže niti ne slaže, 35 % je onih koji se s istom slažu ili u potpunosti slažu, dok je 17 % onih koji se s tvrdnjom ne slažu ili uopće ne slažu.

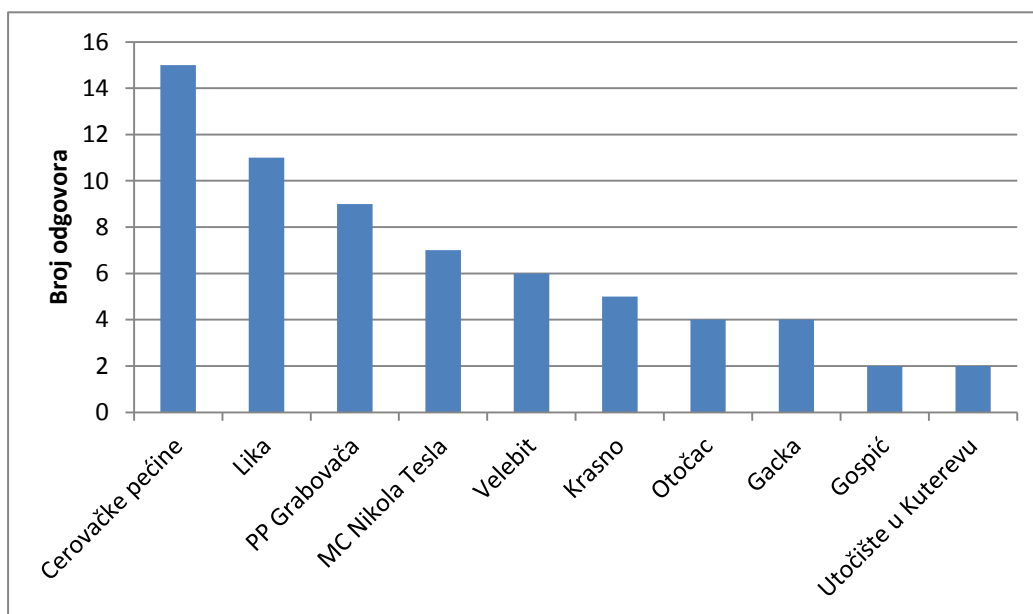
Sl. 28. O drugim turističkim atrakcijama u Lici informiran sam po dolasku.

Izvor: autorska izrada prema rezultatima istraživanja

Nakon određivanja stupnja slaganja s pojedinim tvrdnjama, ispitanicima je u anketi navedeno deset najprepoznatljivijih lokaliteta u Lici s priloženim fotografijama istih gdje su trebali označiti sve one lokalitete koji su im poznati, odnosno za koje su već čuli. Odabrani lokaliteti pritom su bili Velebit, Cerovačke pećine, Krasno, Memorijalni centar Nikola Tesla u Smiljanu, gradovi Gospić i Otočac, rijeke Gacka i Lika, Utočište za medvjede u Kuterevu i Pećinski park Grabovača. Preko 60 % ispitanika izjasnilo se kako nisu čuli za niti jedan od navedenih lokaliteta. Iako se pokazalo kako manje od polovice ispitanika prepoznaje neke od lokaliteta uvrštenih u anketu, na temelju njihovih odgovora pokazalo se kako su im najbolje poznati speleološki lokaliteti, odnosno Cerovačke pećine i PP Grabovača, rijeka Lika te Memorijalni centar Nikola Tesla. Velebit se smjestio tek na

peto mjesto, a najmanje poznati lokaliteti ispitanicima su bili Gospić i Utočište medvjeda u Kuterevu (sl. 29).

Nitko od ispitanika nije posjetio niti jedan od navedenih lokaliteta, ali oni koji su se izjasnili oko toga koji im se lokalitet čini najatraktivniji na temelju danih fotografija, u najvećoj su mjeri odabrali Cerovačke pećine. Nakon njih, jednak broj ispitanika broje Velebit, rijeka Lika i Utočište za medvjede u Kuterevu. Neposredno iza njih izdvojio se Pećinski park Grabovača, a potom slijede gradovi Otočac i Gospić. Kao manje atraktivne lokalitete ispitanici su percipirali Gacku, Krasno i Memorijalni centar Nikola Tesla.

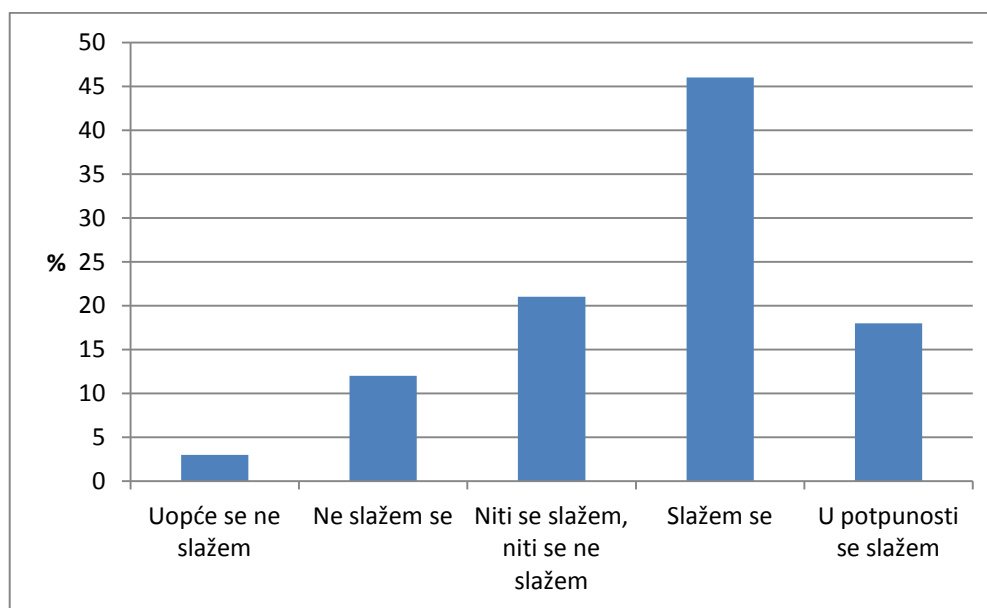
Sl. 29. Poznavanje ostalih lokaliteta u Lici kod posjetitelja NP Plitvička jezera

Izvor: autorska izrada prema rezultatima istraživanja

Više od 90 % ispitanika također je reklo kako ne planira za vrijeme ovog boravka u Lici posjetiti neki od navedenih lokaliteta, niti neku drugu atrakciju u okolini ili regiji. Neznatan broj ispitanika izjasnio se kako će možda posjetiti neki od lokaliteta, a oni koji su se na to pitanje izjasnili potvrdno većinom su naveli Pećinski park Grabovaču i Utočište za medvjede u Kuterevu. Na pitanja planiraju li doći u Liku ponovno i bi li pri sljedećem posjetu produžili svoj boravak u njoj rezultati su dosta podijeljeni. Većina ispitanika rekla je kako ne zna hoće li doći u Liku ponovno, dok je otprilike četvrtina njih na to pitanje odgovorila potvrdno. Manje od 20 % ispitanika reklo je kako neće dolaziti ponovno u Liku. Isto tako, oko 40 % ispitanika izjasnilo se kako ne znaju bi li pri sljedećem posjetu

došli u Liku na više dana, ali je više od 40 % onih koji su na to pitanje odgovorili potvrdno. Tek oko 15 % ispitanika izjasnilo se kako svoj idući boravak u regiji ne bi produžili.

Posljednje pitanje sastojalo se ponovno od četiri različite tvrdnje za koje se od ispitanika očekivalo da odrede svoj stupanj slaganja s istima. Prvom tvrdnjom htjelo se ispitati bi li ispitanici produžili svoj boravak u Lici kada bi na licu mjesta dobili informacije o drugim zanimljivim mjestima u okolici/regiji, za koja nisu znali prije dolaska. Više od 25 % ispitanika izjasnilo se kako se slaže s navedenom tvrdnjom, a nešto manje od 15 % reklo je kako se u potpunosti slaže. S druge strane, oko 20 % ispitanika reklo je kako se s tvrdnjom ne slaže ili uopće ne slaže. Više od 30 % ispitanika su oni koji su zaokružili kako se s tim niti slažu niti ne slažu. Druga tvrdnja glasila je slično kao prva, ali se ispitanike u ovom slučaju pitalo smatraju li da bi se u Lici zadržali dulje da su pri planiranju samog putovanja znali za više turističkih atrakcija u regiji. Više od 60 % ispitanika složilo se ili se u potpunosti složilo s navedenom tvrdnjom, dok je postotak onih koji se ne slažu ili se uopće ne slažu jednak kao i za prethodnu tvrdnju (sl. 30).

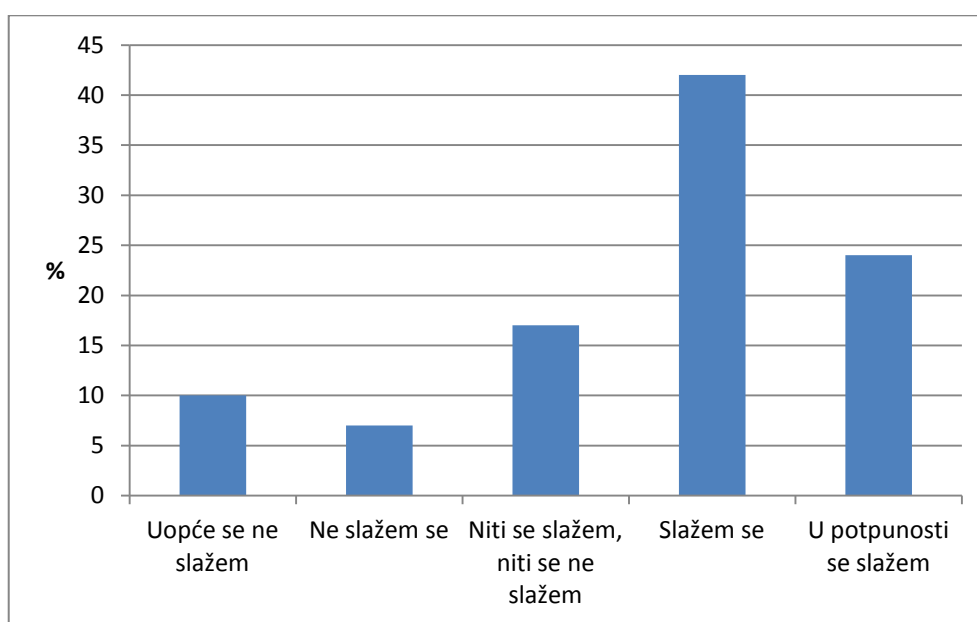

Sl. 30. Zadržao bih se u Lici dulje da sam pri planiranju puta znao za više turističkih atrakcija u regiji.

Izvor: autorska izrada prema rezultatima istraživanja

Posljednjim dvjema tvrdnjama od ispitanika su se tražili stavovi o tome koliko bi bili zainteresirani za posjet nekom od ranije navedenih lokaliteta kada bi im se ponudili

organizirani jednodnevni izleti ili popusti za iste na temelju ulaznice za NP Plitvička jezera. Kada je riječ o interesu ispitanika za organizirane izlete stavovi su dosta podijeljeni. Nešto više od 40 % ispitanika složilo se ili se u potpunosti složilo kako bi bili zainteresirani za takvu vrstu ponude, oko četvrtina njih reklo je kako se niti slaže niti ne slaže, a oko 30 % ispitanika se s time ne slaže ili se uopće ne slaže. Po pitanju popusta za druge lokalitete u regiji na temelju ulaznice za Nacionalni park Plitvička jezera situacija je ponešto drugačija. Gotovo 70 % ispitanika reklo je kako se slaže ili u potpunosti slaže s tvrdnjom vezanom za to, a malo manje od 20 % njih smatra kako ne bi bili zainteresirani za tako nešto pa se s tvrdnjom ne slažu ili uopće ne slažu (sl. 31).

Sl. 31. *Bio bih zainteresiran za posjet nekom od ranije navedenih lokaliteta kada bi mi se na temelju ulaznice za NP Plitvička jezera ponudio popust i za njih.*

Izvor: autorska izrada prema rezultatima istraživanja

8. RASPRAVA

Kroz analizu relevantnih publikacija i istraživanja na temu turizma u zaštićenim područjima istaknuto je kako razvoj takve vrste turizma okolnom području može donijeti brojne prednosti, kao i mogućnosti daljnjeg gospodarskog razvoja (WTO Guidelines, 1992; Eagles i dr., 2002; Leung i dr., 2018). Ipak, na temelju nekoliko primjera turizma u zaštićenim područjima drugih europskih država, pokazalo se kako se njegovi potencijali u kontekstu regionalnog razvoja mogu, ali i ne moraju poklapati s onima razrađenim u teoriji. Posebno je to vidljivo na primjeru Švedske gdje zbog generalno očuvane prirode, striktnih odredbi po pitanju turizma unutar granica parka te prava javnog pristupa, pozitivan efekt turizma na ekonomiju tih područja još uvijek biva neznatan (Lundmark i dr. 2010). Također, status zaštićenog područja u Švedskoj velikoj većini posjetitelja nije važan faktor posjećivanja. Taj status pokazao se važnim samo stranim turistima i onima koji tamo dolaze prvi put te se koncentriraju samo na glavne atrakcije (Wall Reinius i Fredman, 2007). Često puta glavnu atrakciju zapravo predstavljaju skijaška turistička mjesta u neposrednoj blizini što nacionalne parkove čini sporednim, usputnim destinacijama tih područja (Lundmark i Stjernström, 2009; Lundmark i dr., 2010). Rezultati anketnog istraživanja provedenog u Nacionalnom parku Plitvička jezera također su pokazali kako posjetiteljima sam status nacionalnog parka ili UNESCO zaštićenog područja većinom nije presudan faktor posjećivanja. Najveći broj posjetitelja park je posjetilo zbog ljepote prirode ili preporuke drugih ljudi. Ako se primjer Švedske preslika na primjer Like, u ovom je slučaju Nacionalni park Plitvička jezera neupitno glavna turistička atrakcija u regiji što su u Švedskoj uglavnom skijaška turistička mjesta. Posjetitelji sve druge atrakcije u blizini u oba slučaju posjećuju usputno. Ono što čini veliku razliku između ta dva primjera je činjenica da se turisti čak ni u Nacionalnom parku Plitvička jezera, koji je glavna turistička destinacija regije, u pravilu ne zadržavaju dulje od jednog ili dva dana, dok se u skijaškim turističkim mjestima oni zadržavaju znatno dulje. Samim time, manja je i količina vremena kojeg turisti imaju na raspolaganju za posjećivanje drugih atrakcija u Lici, posebice jer je svima njima sljedeće odredište neko od turističkih mjesta na obali ili neka druga država pa često nemaju mogućnost mijenjati planove na licu mjesta.

Pozitivan primjer utjecaja nacionalnih parkova na okolno područje je onaj u Njemačkoj, gdje se pokazalo kako upravo parkovi koji su smješteni u perifernim regijama zadržavaju posjetitelje više dana nego oni koji se nalaze bliže urbanim središtima, što znači da potencijala za postizanje tog cilja ipak ima (Mayer i dr., 2010). Isto tako, primjeri

njemačkih parkova koji se nalaze u slabije razvijenoj ruralnoj periferiji ukazali su na to kako isti uistinu mogu biti glavna marketinška osnova za razvoj turizma u regiji (Job, 2008; Mayer i dr., 2010). Analizom statističkih pokazatelja koji se odnose na smještajne kapacitete i turistički promet u Lici, ali i onih koji se odnose na cjelokupno stanje gospodarstva, vidljivo je kako Nacionalni park Plitvička jezera ima direktan i indirektan ekonomski utjecaj na okolno područje. Ipak, njegov utjecaj u najvećoj je mjeri ograničen na područje Općine Plitvička jezera gdje je koncentriran znatno veći broj smještajnih kapaciteta nego u ostalim jedinicama lokalne samouprave. Također, to je područje koje bilježi mnogo veći broj dolazaka kao i noćenja od drugih dijelova Like, koji po tim pokazateljima uvelike zaostaju i trenutno nisu previše tržišno konkurentni. S obzirom na to da se Nacionalni park Plitvička jezera ubraja među tzv. stare turističke lokalitete u Hrvatskoj, uz turistička mjesta poput Opatije, Malog Lošinja i Hvara, jasno je kako za postizanje ravnomjernijeg razvoja turizma u regiji treba uložiti dosta truda i sredstava. No iako su navedeni lokaliteti već dugo vremena jedni od glavnih polova razvoja turizma u Hrvatskoj, upravo ih to čini lokalitetima koji bi se u novim uvjetima turističke ponude i potražnje trebali održivo transformirati i/ili tržišno repositionirati. To prije svega podrazumijeva suradnju više aktera koja može stvoriti preduvjete za izgradnju upečatljivih doživljaja, destinacijsku konkurentsku poziciju i uspješan integralni destinacijski proizvod (Kunst, 2011).

Unatoč tome što su postojeći turistički kapaciteti i sadržaji u Lici vrlo neravnomjerno raspoređeni, analiza turističke atrakcijske osnove te turističke ponude sadržane u promotivnim materijalima, internetskim stranicama i društvenim mrežama pokazala je kako objektivnih mogućnosti za snažniji razvoj turizma u regiji itekako ima. Najveća prednost Like pritom je neupitno bogatstvo i obilje vrijednih prirodnih područja, od kojih su mnoga zaštićena. Lika posjeduje iznimnu krajobraznu raznolikost i očuvanost prirode koja joj daje izvrsne pretpostavke za razvoj pojedinih selektivnih oblika turizma poput ekoturizma, avanturističkog i aktivnog turizma. Osim prirodne osnove, Lika posjetiteljima može ponuditi visokokvalitetnu autentičnu gastronomsku ponudu, ali se kroz analizu sadržaja pokazalo kako taj aspekt ponude često nije dovoljno promoviran. Kada je riječ o kulturnoj baštini, ona u Lici, iako vrijedna, ne predstavlja glavni faktor u promociji regije. Pritom iznimku predstavlja lik Nikole Tesle kojeg bi u turističke svrhe svakako trebalo više naglašavati s obzirom da se radi o svjetski poznatom imenu.

Pozitivna promjena koja bi mogla imati snažan utjecaj na bolje pozicioniranje Like na turističkom tržištu počela se događati tek posljednjih nekoliko godina kada se pojavila prva ozbiljnija inicijativa *brendiranja regije*. *Lika destination* primjer je sveobuhvatne i strateški usmjerene inicijative ravnomjernijeg razvoja turizma u regiji s brojnim podprojektima na kojima se kontinuirano radi. Iako treba uzeti u obzir da za postizanje primjetnih rezultata *brendiranja* turističke destinacije treba proći određeno vremensko razdoblje, anketno istraživanje pokazalo je kako postoji još puno prostora za usavršavanje takvih strategija. Odgovori ispitanika ukazali su na to kako Lika kao potencijalna turistička destinacija među turistima uopće nije prepoznata. Osim što ispitanicima nije poznat naziv *Lika*, ispostavilo se kako nisu ni dovoljno informirani o bilo kojoj drugoj atrakciji u Lici, izuzev Plitvičkih jezera. Također, velika većina ispitanih turista izjasnila se kako ne planira posjetiti niti jedan drugi lokalitet u Lici, a ukazali su i na nedovoljno informiranje turista o istima. Kako je *brendiranje* turističkih destinacija kompleksan i neizvjestan proces, njemu se treba pristupati cjelovito, pri čemu je nužno uključiti kako potencijalne posjetitelje, tako i lokalnu zajednicu. Zajednica mora razumjeti i prihvatiti koncept odabranog *brenda* kako bi on zaživio (Telišman-Košuta, 2011). U ovom konkretnom slučaju, to bi se odnosilo na nužnost uključivanja lokalnog stanovništva u provođenje projekta *Lika destination*.

Uzevši u obzir stavove ispitanika, neupitno je kako se na promociji regije treba kontinuirano i integrirano raditi s pomno osmišljenom strategijom kojom će se uspješno doprijeti do korisnika. Kao primjere dobre prakse treba istaknuti internetske stranice Turističke zajednice Općine Plitvička jezera i Nacionalnog parka Plitvička jezera koje sadržavaju mnoštvo informacija o ostatku regije i njenim atrakcijama te se na takve poteze treba više usmjeravati. Kao što je već rečeno, mala je mogućnost da će posjetitelji na licu mjesta produžiti svoj boravak, stoga treba raditi na tome da isti budu kvalitetno informirani o regiji pri samom planiranju putovanja, čime ih se može navesti da već tada isplaniraju duži boravak u Lici. Najefikasniji mediji promocije destinacije u današnje su vrijeme internetske stranice i društvene mreže, što se potvrdilo odgovorima ispitanika, pa je digitalni marketing nešto na što bi se trebao staviti znatno veći naglasak. Posebice je to važno za promociju atraktivnih lokaliteta poput Velebita, PP Grabovača, Cerovačkih pećina i doline Gacke koji bi mogli predstavljati svojevrsne sekundarne centre turističkog razvoja Like.

Turistima je važno prezentirati turističku ponudu Like kao cjelinu, nikako kao nadopunu Plitvičkim jezerima jer se samim time skreće pozornost isključivo na njih, što ne pomaže razvoju ostatka regije. Nacionalni park Plitvička jezera u marketingu destinacije bi trebalo koristiti kao naglašeni privlačni faktor, ali ponudu pritom osmišljavati za ciljane skupine turista koji su zainteresirani za bogatiju i sadržajnije ponudu aranžmana. S obzirom da se radi o nedovoljno prepoznatoj destinaciji prijedlog je da se marketing primarno usmjeri na domaće turiste i turiste iz bližih emitivnih zemalja koji imaju afinitet prema boravku u očuvanoj prirodi, aktivnostima na otvorenom i avanturizmu. Ponuda bi se pritom mogla formirati u obliku raznih vikend aranžmana i kraćih putovanja, a trebalo bi ju promovirati direktno kroz suradnju s pojedinim turističkim agencijama u Hrvatskoj, ali i izvan nje. Povoljan temelj za takvu promociju predstavlja već spomenuti projekt *Stay 3 days in Lika*. Uz to, valja imati na umu kako bi povoljni termini takvih aranžmana bili u podsezoni, a ne ljeti kada su posjetitelji koji dolaze u Nacionalni park Plitvička jezera, ali i mnogi drugi, usmjereni na odredišta uz obalu. Također, ljeti Nacionalni park Plitvička jezera bilježi najveću koncentraciju turista, a jedan od ciljeva ovakve ponude trebao bi biti upravo produženje sezone i rasterećenje nacionalnog parka. Ponuda bi se, između ostalog, mogla prilagoditi za razne škole u prirodi i *team buildinge* te se usmjeriti na stanovništvo u gradovima kojima boravak u ovako očuvanoj prirodi nije svakodnevno dostupan. Kako se kroz istraživanje istaknula iznimno velika važnost usmenih preporuka i recenzija, pri provođenju strateškog razvoja turizma u regiji kvalitetu turističke ponude je ključno kontinuirano održavati, usavršavati i evaluirati.

9. ZAKLJUČAK

Iako područje Nacionalnog parka Plitvička jezera i njegove okolice iz godine u godinu bilježi sve veću posjećenost i stalni porast broja dolazaka i noćenja, te je Park sam po sebi vrlo prepoznatljiv i etabliran turistički lokalitet, potrebe za stvaranjem integrirane i sadržajnije ponude destinacije svakako postoje. Istraživanje je potvrdilo kako Lika kao regija neupitno posjeduje iznimne potencijale za razvoj turizma, ali su oni izuzev područja oko Plitvičkih jezera vrlo slabo iskorišteni i nisu prepoznati od strane turista. Primarni cilj istraživanja bio je upravo ukazati na navedeno stanje te ispitati mogućnosti ravnomjernijeg prostornog razvoja turizma u regiji pri čemu bi NP Plitvička jezera predstavljao vodeći lokalitet turističke ponude regije. Kroz analizu rezultata anketnog istraživanja pokazalo se kako posjetitelji NP Plitvička jezera imaju veliki interes za posjećivanjem zaštićenih prirodnih područja općenito čime je potvrđena prva postavljena hipoteza. Druga hipoteza također je potvrđena odgovorima ispitanika, ali i analizom statističkih podataka, koji su pokazali kako se turisti na području Like u prosjeku vrlo kratko zadržavaju. To je prvenstveno uvjetovano nedovoljnim poznavanjem svih posebnosti regije i njene turističke ponude na što se odnosila treća hipoteza. Nju potvrđuje činjenica kako su Plitvička jezera u pravilu jedini turistički lokalitet u regiji kojeg ispitanici u većoj mjeri posjećuju i prepoznaju. Pritom je ključan problem nedovoljna informiranost turista o ostaloj turističkoj ponudi u regiji, kako pri planiranju puta, tako i tijekom samog boravka u NP Plitvička jezera. Iz svega navedenog, jasno je kako je upravo kvalitetnije informiranje turista te bolja, sveobuhvatnija promocija Like kao turističke destinacije ono na što se treba uvelike usmjeriti pri planiranju samog razvoja turizma u regiji.

Ipak, treba istaknuti kako određeni pomaci u smislu marketinga i *brendiranja* destinacije u novijem razdoblju postoje, ali će se stupanj njihove uspješnosti reflektirati tek na godine koje slijede. U tome će Lici najveći problem neminovno predstavljati izrazito nepovoljna demografska situacija, s visokim udjelom starih i kontinuiranim gubitkom stanovništva. Nedostatak ljudskog potencijala izravno ograničava razvoj bilo kojeg prostora bez obzira na njegove potencijale što se kroz istraživanje vidjelo i na primjeru Slovenije. S druge strane, možda upravo onakav strateški pristup razvoju turističke djelatnosti u regiji, kakav je predstavljen kroz projekt *Lika destination*, može djelomično doprinijeti ublažavanju tih negativnih trendova. Ključni preduvjeti za to su ulaganje u potrebnu infrastrukturu te očuvanje funkcija većih centralnih naselja, poput gradova i središta općina, koji ipak predstavljaju točke koncentracije najvećeg dijela stanovništva.

LITERATURA

- Alegro, A., 2000: Vegetacija Hrvatske, Interna skripta, Botanički zavod PMF-a, Zagreb
- Arnberger, A., Eder, R., Alex, B., Sterl, P., Burns, R., C., 2012: Relationships between national-park affinity and attitudes towards protected area management of visitors to the Gesäuse National Park, Austria, *Forest Policy and Economics* 19, 48-55, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2011.06.013> (10.2.2019.)
- Balmford, A., Green, J., M., H., Anderson, M., Beresford, J., Huang, C., Naidoo, R., Walpole, M., Manica, A., 2015: Walk on the Wild Side: Estimating the global magnitude of visits to protected areas, *PLoS Biol* 13 (2), DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1002074> (5.2.2019.)
- Banovac, B., Blažević, R., Boneta, Ž., 2004: Modernizacija (i/ili europeizacija) hrvatske periferije – primjeri Istre, Like i Gorskog Kotara, *Revija za sociologiju* 35 (3-4), 113-141.
- Bohm D. 1997: Aktualni problem zaštite i očuvanja Nacionalnog parka Plitvička jezera, *Šumarski list* 3-4, 161-170.
- Bonacci, O., 2013: Zabrinjavajući hidrološki trendovi na slivu Plitvičkih jezera, *Hrvatske vode* 21 (84), 137-146.
- Božičević, S., 2011: Naš (ne)sretan milijun!, *Hrvatska vodoprivreda* 197, 83-88.
- Božičević S., Sremac J., Marković I. 2013: Plitvička jezera – desetljeća svjedočenja znanstvenika, *Vijesti Hrvatskoga geološkog društva* 50 (1), 1-11.
- Bralić, I., 2005: *Hrvatski nacionalni parkovi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bulatović, I., Tripković, Marković, A., 2015: Strategic management of tourism in the national parks (case: National park Skadar lake), *Turizam*, 19 (3), 127-138, DOI: [10.5937/Turizam1503127B](https://doi.org/10.5937/Turizam1503127B) (16.2.2019.)
- Carić, H., Marković, I., 2011: Integralno planiranje u turizmu kao temelj održivog razvoja, u: *Izazovi upravljanja turizmom* (ur. Čorak, S.), Institut za turizam, Zagreb, 123-139.
- Curić, Z., Glamuzina, N., Opačić, V., T., 2012: Contemporary issues in the regional development of tourism in Croatia, *Hrvatski geografski glasnik*, 74 (1), 19-40.
- Čorak, S., 2011: *Izazovi upravljanja turizmom*, Znanstvena edicija Instituta za turizam, knjiga br. 5, Zagreb
- Dudley, N., 2008: *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, IUCN, Gland.
- Eagles, P., F., J., 2001: *International trends in park tourism*, EUROPARC 2001, Austria.
- Eagles, P., F., J., 2004: Trends affecting tourism in protected areas, in: *Policies, methods and tools for visitor management – proceedings of the second International Conference on*

- Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas* (eds. Sievänen, T., Erkkonen, J., Jokimäki, J., Saarinen, J., Tuulentie, S., Virtanen, E.), Finnish Forest Research Institute, Rovaniemi, 17-25.
- Eagles, P., F., J., Bowman, M., E., Tao, T., C., H., 2001: *Guidelines for Tourism in Parks and protected areas of East Asia*, IUCN, Gland.
- Eagles, P., F., J., McCool, S., F., Haynes, C., D., 2002: *Sustainable tourism in protected areas: Guidelines for planning and management*, IUCN, Gland.
- Ferreira, S., Harmse, A., 2014: Kruger National Park: tourism development and issues around the management of large numbers of tourists, *Journal of Ecotourism*, 13 (1), 16-34, DOI: <https://doi.org/10.1080/14724049.2014.925907> (10.2.2019.)
- Funduk, M., Tišma, S., 2009: Eko-turizam u zaštićenim područjima Republike Hrvatske, u: *Zaštita okoliša i regionalni razvoj – iskustva i perspektive* (ur. Tišma, S. i Maleković, S.), Institut za međunarodne odnose, Zagreb, 309-333.
- Guidelines: Development of national parks and protected areas for tourism*, WTO, 1992
- Huhtala, M., 2007: Assessment of the local economic impacts of national park tourism: the case of Pallas-Ounastunturi National Park, *Forest Snow and Landscape Research*, 81 (1), 223-238.
- Izješće o stanju u prostoru Općine Plitvička Jezera za razdoblje 2006.-2014. godine*, Korenica, 2014
- Job, H., 2008: Estimating the regional economic impact of tourism to national parks: Two case studies from Germany, *Gaia*, 17, 134-142, DOI: <https://doi.org/10.14512/gaia.17.S1.11> (16.2.2019.)
- Jovičić, D., Ivanović, V., 2004: Menadžment turizma u nacionalnim parkovima, *Tourism and hospitality management*, 10 (3-4), 93-105.
- Kunst, I., 2011: Upravljanje turističkom destinacijom u Hrvatskoj – ograničenja i mogućnosti, u: *Izazovi upravljanja turizmom* (ur. Čorak, S.), Institut za turizam, Zagreb, 1-14.
- Kušen, E., 2002: *Turistička atrakcijska osnova*, Institut za turizam, Zagreb
- Lampič, B., Mrak, I., Plut, D., 2011: Geographical identification of development potential for the sustainable development of protected areas in Slovenia, *Hrvatski geografski glasnik*, 73 (2), 49-65.
- Leung, Y., Spenceley, A., Hvenegaard, G., Buckley, R., 2018: *Tourism and visitor management in protected areas – Guidelines for sustainability*, IUCN, Gland, DOI: <https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2018.PAG.27.en> (10.2.2019.)

- Lundmark, L., Fredman, P., Sandell, K., 2010: National parks and protected areas and the role for employment in tourism and forest sectors: a Swedish case, *Ecology and Society*, 15 (1), <https://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss1/art19/> (16.2.2019.)
- Lundmark, L., Stjernstorm, O., 2009: Environmental protection: An instrument for regional development? National ambitions versus local realities in the case of tourism, *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 9 (4), 387-405, DOI: <https://doi.org/10.1080/15022250903273780> (16.2.2019.)
- Makjanić, B., 1971/1972: O klimi užeg područja Plitvičkih jezera, *Hrvatski geografski glasnik*, 33-34 (1), 5-23.
- Marković, I., 2015: Problemi i mogućnosti održivoga upravljanja zaštićenim prirodnim područjima: primjer Nacionalnoga parka Plitvička jezera, doktorska disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
- Mayer, M., Muller, M., Woltering, M., 2010: The economic impact of tourism in six German national parks, *Landscape and Urban Planning*, 97 (2), 73-82, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2010.04.013> (16.2.2019.)
- Mose, I., Weixlbaumer, N., 2006: Protected areas as a tool for regional development, in: *Exploring the nature of management, Proceedings of the Third International Conference on Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas* (eds. Siegrist, D. i dr.), University of Applied Science Rapperswill, Rapperswill
- Nacionalni park Plitvička jezera – Plan upravljanja*, Plitvička Jezera, 2007
- Neuvonen, M., Pouta, E., Puustinen, J., Sievänen, T., 2010: Visits to national parks: Effects of park characteristics and spatial demand, *Journal for Nature Conservation*, 18 (3), 224-229, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jnc.2009.10.003> (16.2.2019.)
- Obenaus, S., 2005: Ecotourism – Sustainable Tourism in National Parks and Protected Areas, Banff National Park in Canada and Nationalpark Gesäuse in Austria – a Comparison, University of Vienna, Vienna
- Pavlus, N., 2009: Zaštita prirode u Republici Hrvatskoj, u: *Zaštita okoliša i regionalni razvoj – iskustva i perspektive* (ur. Tišma, S. i Maleković, S.), Institut za međunarodne odnose, Zagreb, 189-219.
- Pejnović, D., 1990: Prilog poznavanju obilježja klime i klimatska regionalizacija Like, *Acta Geographica Croatica*, 25 (1), 1-21
- Pejnović, D., 1991: Režim tekućica kao indikator općih hidrogeografskih obilježja Like, *Geografski glasnik*, 53 (1), 41-56.

- Pejnović, D., 2004: Lika: Demographic Development under Peripheral Conditions, *Hrvatski geografski glasnik*, 66 (2), 23-46, DOI: <https://doi.org/10.21861/HGG.2004.66.02.02> (18.2.2019.)
- Puhakka, R., 2008: Increasing role of tourism in Finnish national parks, *Fennia*, 186 (1), 47-58.
- Rudelić, R., Dasović, M., 2015: *Neke znamenitosti u ličkim šumama*, Hrvatsko šumarsko društvo – Ogranak Gospić, Gospić
- Sić, M., 2009: Utjecaj autoceste Zagreb-Split na regionalni razvoj Like, *Hrvatski geografski glasnik*, 71 (1), 87-101, DOI: <https://doi.org/10.21861/hgg.2009.71.01.05> (18.2.2019.)
- Slunjski, R., 2019: Turističkogeografsko vrednovanje kulturne baštine Međimurja, doktorska disertacija, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb
- Socijalni plan Ličko-senjske županije za razdoblje 2015.-2020.*, Gospić, 2015
- Telišman-Košuta, N., 2011: Brendiranje turističke destinacije, u: *Izazovi upravljanja turizmom* (ur. Čorak, S.), Institut za turizam, Zagreb, 57-68.
- Tišma, S., Maleković, S., 2009: *Zaštita okoliša i regionalni razvoj – iskustva i perspektive*, Institut za međunarodne odnose, Zagreb
- Turizam Ličko-senjske županije u brojkama – Turistička sezona 2018.*, Hrvatska gospodarska komora, Otočac, 2019
- Vidaković, P., 1989: *Nacionalni parkovi i turizam*, Zavod za zaštitu prirode SR Hrvatske; Institut za turizam, Zagreb
- Vujić, V., Črnjar, K., 2001: Gospodarski razvoj zaštićenih područja, *Tourism and hospitality management*, 7 (1-2), 159-172.
- Wall Reinius, S., Fredman, P., 2007: Protected areas as attractions, *Annals of Tourism Research*, 34 (4), 839-854, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2007.03.011> (16.2.2019.)
- Zaninović, K., Gajić-Čapka, M., Perčec Tadić, M. et al, 2008: *Klimatski atlas Hrvatske / Climate atlas of Croatia 1961-1990., 1971-2000.*, Državni hidrometeorološki zavod, Zagreb
- Zmijanović, Lj., 2018: Održivo integralno upravljanje zaštićenim područjima, doktorska disertacija, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Rijeka
- Zurc, J., 2010: Protected areas, tourism and development of the countryside, *118th seminar of the EAAE: Rural development: governance, policy design and delivery*, Ljubljana, Slovenia

IZVORI

Biciklističke staze Grada Gospića, Turistička zajednica Grada Gospića, Gospić, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/7/Gospic_bic_staze_hr.pdf (9.3.2019.)

Biciklističke staze Ličko-senjske regije, Turistička zajednica Ličko-senjske županije, Gospić, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/23/Lika_biciklisticke_staze.pdf (9.3.2019.)

Cesta sira, Turistička zajednica Ličko-senjske županije, Gospić, http://visit-lika.com/files/media/attachment_hr/54/Ceste%20sira_HR.pdf (9.3.2019.)

Gacka - privatni smještaj, Turistička zajednica Grada Otočca, Otočac, 2005, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/6/Gacka_privatni_smjestaj.pdf (9.3.2019.)

Izješća o radu Turističke zajednice Općine Plitvička jezera 2011.-2018. godine, Turistička zajednica Općine Plitvička Jezera, <https://www.discoverplitvice.com/hr/izvjesca/> (25.2.2019.)

Izješće o radu Turističke zajednice Grada Otočca i Direktora turističkog ureda za razdoblje od I.-XII.2016. i I.-XII.2017. s analizom sezone, Turistička zajednica Grada Otočca, <https://www.tz-otocac.hr/hr/dokumenti/izvje%C5%A1%C4%87a> (25.2.2019.)

Lika - Karlovac festival bajke, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/12/lika_brosura2.pdf (9.3.2019.)

Lika Quality – regionalni sustav kvalitete lokalno proizvedenih proizvoda, http://lag-lika.hr/wp-content/uploads/2018/09/Lika-Quality-Korisnici-Znaka_2018.pdf (11.3.2019.)

Lokalna razvojna strategija LAG-a LIKA za razdoblje 2014.-2020., www.lag-lika.hr (12.3.2019.)

Mlinice i mlinarenje na Gacki, Turistička zajednica Grada Otočca, Otočac, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/5/brosura%20gacka.pdf (9.3.2019.)

Nacionalni park Sjeverni Velebit, Javna ustanova Nacionalni park Sjeverni Velebit, 2009, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/13/NP%20Sjeverni%20Velebit.pdf (9.3.2019.)

Najljepše moto ture, Turistička zajednica Ličko-senjske županije, Gospić, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/58/Najljepse-moto-rute.pdf (9.3.2019.)

Naselja i stanovništvo RH 1857.-2001.: broj stanovnika po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr (22.2.2019.)

Odluka o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti, NN 132/2017 (22.2.2019.)

Parkovi Hrvatske – vodič kroz nacionalne parkove i parkove prirode Republike Hrvatske

<https://www.parkovihrvatske.hr/documents/20181/311591/Bro%C5%A1ura+Parkovi+Hrvatske/2473adc8-579a-478c-a29e-5a47ccc82792> (1.3.2019.)

Pećinski park Grabovača, Javna ustanova Pećinski park Grabovača, 2010, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/14/Perusic_brosura_hr.pdf (9.3.2019.)

Planinarenje pješaćenje trekning, Turistička zajednica Ličko-senjske županije, Zagreb, 2017, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/14/Perusic_brosura_hr.pdf (9.3.2019.)

PlitviceActive karta, Turistička zajednica Općine Plitvička Jezera, http://visitlika.com/files/media/attachment_hr/29/plitvice_active_2012_eng.pdf (9.3.2019.)

Plitvička jezera - privatni smještaj, Turistička zajednica Općine Plitvička Jezera, 2007, http://lika-active.com/files/media/attachment_hr/16/Plitvice_private_renters.pdf (9.3.2019.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: kontingenti stanovništva po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr (22.2.2019.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr (22.2.2019.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, obrazovnim područjima i spolu, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr (22.2.2019.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr (22.2.2019.)

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: Zaposleni prema područjima djelatnosti, starosti i spolu po gradovima/općinama, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr (22.2.2019.)

Put vode i krša - Otkrijte biciklom Gacku i Velebit, http://visitlika.com/files/media/attachment_hr/31/KartaBic_Gospic.pdf (9.3.2019.)

Senj - od mora do velebitskih vrhova, http://visitlika.com/files/media/attachment_hr/32/Velebit_Senj_Biciklisticke_staze_niska.pdf (9.3.2019.)

Strategija razvoja ljudskih potencijala Ličko-senjske županije za razdoblje 2014.-2020. <http://www.lsz-lira.hr/images/pdf-doc/2016/srljp-lsz-2014.-2020.pdf> (5.3.2019.)

Strategija turističkog razvoja Grada Gospića, Turistička zajednica Grada Gospića, 2017., http://www.visitgospic.com/files/2018/dokumenti/gospic_strategija.pdf (27.2.2019.)

Turistička karta Ličko-senjske županije, Turistička zajednica Ličko-senjske županije, http://visit-lika.com/files/media/attachment_hr/26/LIKA%20KARTA%2010+1%20hrv.pdf (9.3.2019.)

Turizam u 2009.-2017., Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr (2.4.2019.)

Turizam – kumulativni podaci 2001.-2008., Priopćenja, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr (2.4.2019.)

United Nations List of Protected Areas, United Nations Environment Programme, 2018 (5.3.2019.)

Županijska razvojna strategija Ličko-senjske županije 2020 – nacrt 4 <https://www.lsz-lira.hr/index.php/stratesko-planiranje/zrs/story/482/zupanijska-razvojna-strategija-2020-nacrt-4> (17.2.2019.)

10+1 razlog za skretanje s autoceste i upoznavanje regije, Turistička zajednica Ličko-senjske županije, Zagreb, 2015
http://visit-lika.com/files/media/attachment_hr/25/Lika%2010+1%20hrvatski.pdf (9.3.2019.)

URL 1 – Bioportal <http://www.bioportal.hr/gis/> (2.4.2019.)

URL 2 – DHMZ – Klimatološki podaci

https://meteo.hr/klima.php?section=klima_podaci&param=k2_1&Godina=2018 (2.4.2019.)

URL 3 – Općina Gračac <http://gracac.hr/defaultcont.asp?id=1&n=3> (24.2.2019.)

URL 4 – Turistička zajednica Ličko-senjske županije <http://visit-lika.com/> (24.2.2019.)

URL 5 – Park Prirode Velebit <https://www.pp-velebit.hr/hr> (24.2.2019.)

URL 6 - Parkovi Hrvatske <https://www.parkovihrvatske.hr/parkovi> (5.3. 2019.)

URL 7 – Greenway tour 2Parks <http://www.greenwaytour2parks.com/istra%C5%BEite-lokalno/planina-li%C4%8Dka-plje%C5%A1ivica.html> (24.2.2019.)

URL 8 – Turistička zajednica Grada Otočca <http://www.tz-otocac.hr/> (27.2.2019.)

URL 9 – Posjeti Liku <https://www.posjetiliku.com/location/krbava/vrelo-une/> (27.2.2019.)

URL 10 – Turistička zajednica Grada Gospića <http://www.visitgospic.com/> (27.2.2019.)

URL 11 – Kuća Velebita <http://kuca-velebita.np-sjeverni-velebit.hr> (27.2.2019.)

URL 12 – Nacionalni park Sjeverni Velebit

<http://www.np-sjeverni-velebit.hr/posjeti/okolica/krasno/> (27.2.2019.)

URL 13 – Općina Brinje <http://www.brinje.hr/home.asp?id=32&text=115&glavni=0#>
(1.3.2019.)

URL 14 – Turistička zajednica Općine Plitvička Jezera
<https://www.discoverplitvice.com/hr> (1.3.2019.)

URL 15 – Lika Gastro <http://lika-gastro.com/> (5.3.2019.)

URL 16 – Lika Active <http://lika-active.com/page/sportska-dogadanja> (5.3.2019.)

URL 17 – Nacionalni park Plitvička jezera <https://np-plitvicka-jezera.hr/> (5.3.2019.)

URL 18 – Općina Lovinac <http://www.lovinac.hr/page/sportsko-rekreacijski-centar-cvitusa>
(5.3.2019.)

URL 19 – Lika Destination <http://www.lika-destination.hr/> (17.3.2019.)

URL 20 – Integra Lika 2020 <http://www.integralika2020.com/> (17.3.2019.)

PRILOZI

Popis slika

Sl. 1. Prostorni obuhvat i položaj povijesno-geografske regije Like podijeljene na jedinice lokalne samouprave.....	7
Sl. 2. Fizičkogeografska obilježja Like.....	23
Sl. 3. Srednje mjesečne temperature zraka i mjesečne količine padalina u Gospiću.....	25
Sl. 4. Srednje mjesečne temperature zraka i mjesečne količine padalina na Zavižanu.....	25
Sl. 5. Dobno-spolna struktura stanovništva Like 2011. godine.....	29
Sl. 6. Prometna mreža i smještaj većih naselja u Lici.....	31
Sl. 7. NP Plitvička jezera – pogled na Veliki slap i Sastavke.....	34
Sl. 8. Nacionalni park Sjeverni Velebit.....	36
Sl. 9. Kosinjski most na rijeci Lici.....	37
Sl. 10. Kulturno-povijesna jezgra grada Gospića.....	38
Sl. 11. Pogled s Mrsinja na Ličku Plješivicu i Koreničko polje.....	40
Sl. 12. Mlinice na rijeci Gackoj u naselju Sinac.....	41
Sl. 13. Kretanje broja kreveta u Lici u razdoblju 2009.-2017. godine.....	45
Sl. 14. Broj dolazaka i noćenja u Lici 2001.-2017. godine.....	49
Sl. 15. Prosječna duljina boravka turista u Lici 2018. godine po turističkim zajednicama (u danima).....	51
Sl. 16. 10+1 Turistička karta Ličko-senjske županije.....	56
Sl. 17. Interaktivna karta turističke ponude u Lici.....	58
Sl. 18. Pristanište brodova na jezeru Kozjak.....	61
Sl. 19. Prošćansko jezero – drugo po veličini jezero u NP Plitvička jezera.....	62
Sl. 20. Ugostiteljska ponuda Nacionalnog parka Plitvička jezera.....	66
Sl. 21. Kretanje broja posjetitelja u Nacionalnom parku Plitvička jezera 2000.-2017. godine.....	68
Sl. 22. Zoniranje Nacionalnog parka Plitvička jezera.....	70
Sl. 23. Kristalna modrozeleno boja Plitvičkih jezera.....	72
Sl. 24. Koncept klastera <i>Lika destination</i>	76
Sl. 25. Udjeli ispitanika prema državama iz kojih dolaze.....	78
Sl. 26. <i>Kako ste saznali za Plitvička jezera?</i>	79
Sl. 27. <i>Koliko dana ostajete na Plitvičkim jezerima i okolici?</i>	80
Sl. 28. <i>O drugim turističkim atrakcijama u Lici informiran sam po dolasku</i>	82
Sl. 29. Poznavanje ostalih lokaliteta u Lici kod posjetitelja NP Plitvička jezera.....	83

Sl. 30. <i>Zadržao bih se u Lici dulje da sam pri planiranju puta znao za više turističkih atrakcija u regiji.....</i>	84
Sl. 31. <i>Bio bih zainteresiran za posjet nekom od ranije navedenih lokaliteta kada bi mi se na temelju ulaznice za NP Plitvička jezera ponudio popust i za njih.....</i>	85

Popis tablica

Tab. 1. IUCN kategorije zaštite s osnovnim karakteristikama područja i tipovima posjetitelja.....	11
Tab. 2. Kretanje ukupnog broja stanovnika u Lici po gradovima/općinama u razdoblju 1961.-2011. godine.....	27
Tab. 3. Smještajni kapaciteti u Lici 2018. godine po gradovima/općinama.....	46
Tab. 4. Smještajni kapaciteti u Općini Plitvička jezera 2016.-2018. godine.....	47
Tab. 5. Dolasci i noćenja turista u Lici po turističkim zajednicama 2017. i 2018. godine..	50
Tab. 6. Iskorištenost smještajnih kapaciteta u Lici 2018. godine po turističkim zajednicama.....	52
Tab. 7. Analiza slika u odabranim brošurama prema broju i prevladavajućim motivima atrakcijske osnove.....	55

7. If you are staying overnight, where are you staying?

- a) private accommodation (room/apartment)   b) hostel   e) else _____
c) hotel   d) camp

8. Who did you come with? (multiple answers possible)

- a) alone   b) family   e) else
c) partner   d) friends

9. What is your next destination? _____

3) QUESTIONS ABOUT VISITING THE REGION

1. Do you know the name of the region/county the Plitvice Lakes are in?

_____

2. Can you name up to three locations in Lika (besides the Plitvice Lakes) that are attractive to tourists?

_____

3. To answer the following questions you have to mark each sentence with numbers 1-5 to state in what degree you agree with it, where 1 stands for – I completely disagree, 2 – I disagree, 3 – I neither agree nor disagree, 4 – I agree, 5 – I completely agree.

a) I visit precious or protected natural sights.	1	2	3	4	5
b) I visit precious or protected cultural sights.	1	2	3	4	5
c) Before arriving, I informed myself about other tourist attractions in Lika.	1	2	3	4	5
d) I was informed about other tourist attractions in Lika when I arrived.	1	2	3	4	5
e) I am satisfied with the amount of information I got about Lika region when I arrived.	1	2	3	4	5
f) I am satisfied with the availability of information about the tourist offer in Lika.	1	2	3	4	5
g) I think that the tourist offer in Lika is substantial.	1	2	3	4	5

4. Mark the locations in Lika that you have heard of:

a) Velebit

b) Cerovacke caves

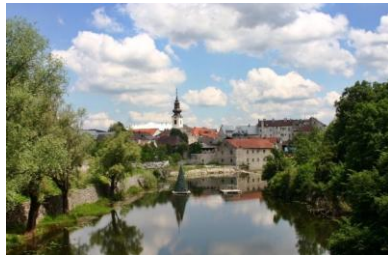
c) Krasno

d) Nikola Tesla Memorial Center in Smiljan

e) City of Gospić

f) City of Otočac

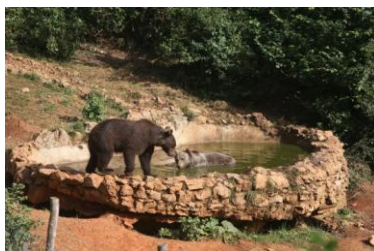
g) River Gacka

h) River Lika

i) Bear sanctuary in Kuterevo

j) Cave park Grabovača

k) I have not heard of any of these locations

5. Have you already visited some of these locations? Which ones? (a-j)

_____

6. Which one of them seems most attractive to you?

a) Velebit	b) Cerovacke caves
c) Krasno	d) Nikola Tesla Memorial Center in Smiljan
e) City of Gospić	f) City of Otočac
g) River Gacka	h) River Lika
i) Bear sanctuary in Kuterevo	j) Cave park Grabovača

7. Are you planning to visit some of these locations while you are staying here? Which ones? (a-j)

_____

8. Are you planning to visit some other sight in the region? Which one? _____

9. Are you planning to visit Lika again?

- a) Yes   b) No   c) I don't know

10. On your next visit to Lika, would you extend your visit?

- a) Yes   b) No   c) I don't know

11. To answer the following questions you have to mark each sentence with numbers 1-5 to state in what degree you agree with it, where 1 stands for – I completely disagree, 2 – I disagree, 3 – I neither agree nor disagree, 4 – I agree, 5 – I completely agree.

a) If I was informed on the spot about the interesting attractions in this region that I was not aware of before I arrived, I would have stayed longer in Lika.

1   2   3   4   5

b) If I had known about more tourist attractions in the region while I was planning the visit, I would have stayed longer in Lika.

1   2   3   4   5

c) I would be interested in an organized day trip to one of the locations mentioned above if I was informed about such an offer.

1   2   3   4   5

d) I would be interested in visiting one of the locations mentioned above if the entrance ticket for the Plitvice Lakes also included a discount for these locations.

1   2   3   4   5

THANK YOU FOR PARTICIPATING